

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ:		σελ. 218
ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Α. ΒΕΤΣΙΟΥ	Τό εμπόριο στην περιοχή της "Αρτας κατά τόν 18ο αιώνα	» 220
ΤΑΚΗ ΒΑΦΙΑ	Τό λαθρεμπόριο στην "Αρτα (1881-1913)	» 234
ΠΑΝΤΕΛΗ ΧΟΡΝ	'Ο θρύλος του Πιοφυριού της "Αρτας σέ θεατρική απόδοση Τό 'Ανεχτίμητο (Δράμα σέ τρία μέρη)	» 237
ΜΙΧΑΛΗ ΠΕΡΑΝΘΗ	Γεώργιος Ζαλοκώστας (1805-1858)	» 261
ΜΑΡΙΖΑΣ ΤΣΙΑΠΑΛΗ	Τό εμπόριο 'Ανατολής-Δύσης στους πρώιμους Βυζαντινούς χρόνους	» 266
ΝΙΚΟΥ ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ	Προδομένη νοσταλγία	» 270
ΕΛΠΙΔΟΦΟΡΟΥ ΙΝΤΖΕΜΠΕΛΗ	'Ο Μελής	» 278
ΠΕΤΡΟΥ ΣΚΟΥΤΕΛΑ	'Ο φτερωτός κόσμος των βουνών. 'Ο κοῦκος (στή λαογραφία μας)	» 280
ΜΙΧΑΛΗ ΣΑΚΚΑ	Παγκοσμιοποίηση καί ηλεκτρονική κοινωνία	» 283
ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Ν. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ	'Ο 'Ανδρέας Κάλβος καί ὁ Διονύσιος Σολωμός	» 292
ΠΟΙΗΣΗ		» 294
ΚΩΝ/ΝΤΙΝΟΥ Α. ΤΣΙΑΠΙΑΝΝΗ	Τά τέκνα του Μιχαήλ Β 'Αγγελοκομνηνοδούκα καί της 'Αγίας Θεοδώρας βασιλείσσης της "Αρτης	» 302
ΠΕΝΘΗ		» 347
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ		» 350
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΣΚΟΥΦΑΣ»		» 352

Φωτογραφία ελληνικῶν στρατιωτικῶν μονάδων κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου τοῦ 1897.

ΣΚΟΥΦΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ * ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ * ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΕΤΟΣ ΜΣΤ' | ΤΟΜΟΣ ΙΒ' | ΑΡΤΑ 2003 | ΤΕΥΧΟΣ 95

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 18ο ΑΙΩΝΑ*

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Α. ΒΕΤΣΙΟΥ

2.8 ΟΙ ΠΡΟΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ

2.8.1 Οἱ προστατευόμενοι

Ὁ κυριότερος σκοπός τῆς παρουσίας τῶν Εὐρωπαίων στήν Ἀνατολή ἦταν ἡ προώθηση τῶν οἰκονομικῶν τους συμφερόντων. Ἐτσι οἱ Εὐρωπαῖοι πρόξενοι εἶχαν ὡς καθήκον νά φροντίζουν γιά τήν ἐκμετάλλευση ἀπό τοὺς συμπατριῶτες τους τῶν πρώτων ὑλῶν τῆς περιοχῆς τοῦ προξενείου τους καί τή δημιουργία ἀγορῶν γιά τά βιομηχανικά προϊόντα τῆς πατρίδας τους. Στήν προσπάθεια αὐτή ἦταν ἀπαραίτητη ἡ συνεργασία τῶν ντόπιων, καί ἰδιαίτερα τῶν ἐμπόρων, πού μπορούσαν μέ ὅποιον-δήποτε τρόπο νά συμβάλουν στήν πραγματοποίηση τοῦ παραπάνω σκοποῦ. Τέτοιους συνεργάτες οἱ Εὐρωπαῖοι βρῆκαν ἀρκετά πρόθυμους, τουλάχιστον στήν ἀρχή. Τό ἀντάλλαγμα γιά τήν συνεργασία ἦταν πολύ δελεαστικό: ἡ προστασία τῆς εὐρωπαϊκῆς χώρας, ἡ ὁποία σήμαινε, θεωρητικά, ἀπαλλαγή ἀπό τίς προσβολές τοῦ ντόπιου Τούρκου διοικητή καί ἀπόκτηση συγκεκριμένων ἐμπορικῶν προνομίων. Ἐτσι δημιουργήθηκαν οἱ προστατευόμενοι (proteges).

Οἱ προστατευόμενοι εἶχαν ὅλα τά προνόμια, ὅλα τά δικαιώματα καί ὅλες τίς ἀτέλειες, τίς ὁποῖες εἶχαν καί οἱ Εὐρωπαῖοι. Δικαιοῦνταν, λοιπόν, νά ταξιδεύουν σέ ὅλη τήν ὀθωμανική ἐπικράτεια μέ σκοπό τό ἐμπόριο, χωρίς νά ἐνοχλοῦνται ἀπό κανένα, καί μέ διαβατήριο πού ἐκδίδονταν ἀπό τόν πρέσβη ἢ τόν πρόξενο τῆς χώρας τῆς ὁποίας ἦταν προστατευόμενοι. Ἀκόμα δικαιοῦνταν νά ἀγοράζουν καί νά πωλοῦν τά ἐμπορεύματά τους σέ ὁποιοδήποτε μέρος, ὅπως ἐπίσης εἶχαν τό δικαίωμα τῆς ἐλεύθερης ναυσιπλοΐας. Κυρίως, ὅμως, οἱ προστατευόμενοι ὠφελοῦνταν σημαντικότερα ἀπὸ τήν ἐλάττωση τῶν τελωνειακῶν δασμῶν οἱ ὁποῖοι ἐπιβάλλονταν στά προϊόντα τά ὁποία ἐμπορεύονταν¹²⁸.

* Συνέχεια ἀπὸ τό τεῦχος 94.

128. Γενικά γιά τοὺς προστατευόμενους (νομική θέση, προνόμια, ὑποχρεώσεις κ.λπ.) βλ. Francis Rey, *De la protection diplomatique et consulaire dans les echelles du Levant et de Barbarie*, Paris 1859, σ. 250-305, 415-450. - G. Pelissie du Rausas, *Le regime des capitulations dans l'Empire Ottoman*, τ. 2, Paris 1905, σ. 2-5, 23-40, 41-63. - Π. Μ. Κοντογιάννη, *Οἱ προστατευόμενοι*, - Svoronos N., *Commerce*, σ. 36, 74, 150, 153-154, 155 καί σημ. 1, ὅπου γενική βιβλιογραφία.

Στήν περιοχή τῆς Ἄρτας συναντοῦμε ἀρκετούς Ἕλληνες, προπάντων ἐμπόρους, πού εἶχαν τήν προστασία τῶν Εὐρωπαίων καί κυρίως τῆς Γαλλίας. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτούς ὑπηρετοῦσαν παράλληλα στό γαλλικό προξενεῖο ὡς διερμηνεῖς, κανονικοί ἢ ἐπίτιμοι, ὡς γραμματεῖς καί ἀκόμη ἀναπλήρωναν τούς Γάλλους προξένους, ὅπως π.χ. ὁ Ἰωάννης Κωστερέλλης ὁ ὁποῖος ἀναπληροῦσε, στά 1703, τόν πρόξενο Β. Garnier. Στά 1713 ἀναφέρεται προστατευόμενος ὁ Κωνσταντῖνος Παῖσιος. Στά 1721 ὁ ζακυνθινός Μαρίνος Παπαντώνης ἀναφέρει ὡς διερμηνέα τοῦ γαλλικοῦ προξενείου τῆς Ἄρτας τόν ἔμπορο Πῶργο Κεφάλα. Ἀρκετές φορές, ἀπό τό 1738, ἀναφέρεται ὁ γνωστός Κων. Βλαχούτσος ὡς γραφέας ἢ διερμηνέας τοῦ γαλλικοῦ προξενείου Ἄρτας. Ἐπίσης, στά 1750, μαρτυρεῖται ὁ Σπυρίδων Παπαδόπουλος ὡς διερμηνέας τοῦ προξενείου, ἐνῶ σγτά 1756 ἀναφέρονται ὁ Βασίλειος Πάνου καί ὁ Πάννης Σκλαβοῦνος. Τέλος στά 1763, κάποιος Δρόσος ὑπηρέτησε ὡς «drogman barataire de France»¹²⁹.

Οἱ πιό δραστήριοι ὅμως προστατευόμενοι τῆς Γαλλίας στήν περιοχή ἦταν οἱ Γιαννιώτες Ἀναστάσιος καί Χριστόδουλος Μαρούτσηδες¹³⁰. Ὁ πρῶτος εἶχε ἀναλάβει προσωρινά τό προξενεῖο τῆς Γαλλίας στήν Ἄρτα μετά τό θάνατο τοῦ Dubroca G. (1724) καί ὅτι τό εἶχε ἀναθέσει μέ τή σειρά του σέ μιὰ τετραμελῆ ἐπιτροπή. Ὁ Χριστόδουλος Μαρούτσης μνημονεύεται ὡς drogman honnoraire στά 1732, ὡς premier drogman στά 1738 καί ὡς ὑποπρόξενος στά Πάννεννα τό 1739¹³¹. Ἐπίσης ὁ Χ. Μαρούτσης εἶχε ἀγοράσει τήν προξενική κατοικία τῆς Ἄρτας γιά 1.000 τσεκίνια, καί τελικά τήν εἶχε προσφέρει στό γαλλικό δημόσιο. Βέβαια ἡ χειρονομία τοῦ Μαρούτση, ὅσο καί ἂν ἦταν σημαντική, ἐντάσσεται σέ ἄλλες παρόμοιες ἐξυπηρετήσεις τῶν προστατευομένων πρὸς τούς Γάλλους, οἱ ὁποῖες δέν ἦταν σπάνιες. Ἀποτελοῦσαν ἄλλωστε μέρος ἀπό τίς ὑποχρεώσεις τους πρὸς τούς προστάτες τους.

Πρέπει νά τονιστεῖ ὅμως, ὅτι τίς σχέσεις προστατευομένων καί προστατῶν τίς διέκρινε ἡ ἀμοιβαία ἐχθρότητα. Τά προσωπικά συμφέροντα τῶν προστατευομένων, πού μέ τόν καιρό ἔγιναν ἀρκετά ἰσχυροί, ὥστε νά μὴ διστάζουν νά τό δείχνουν, τούς ἔφεραν συχνά σέ σύγκρουση μέ τούς προστάτες τους. Γιά παράδειγμα μετά τά μέσα τοῦ αἰῶνα, ὅταν παρατηρεῖται ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς ναυτιλίας καί παράλληλη πτώση τῆς γαλλικῆς καθὼς καί σοβαρός ἀνταγωνισμός ἀπὸ ἄλλες εὐρωπαϊκές σημαίες, οἱ προστατευόμενοι εἶχαν τότε συμφέρον νά προτιμοῦν ἄλλα καράβια καί ὄχι τά γαλλικά, γιά τίς μεταφορές τους πρὸς καί ἀπὸ τά ἰταλικά κυρίως λιμάνια. Πιά νά ἀντιμετωπίσουν τήν κατάσταση αὐτή οἱ Γάλλοι ἀπειλῆσαν μέ τήν ἀφαίρεση προστασίας, πράγμα πού ἔφερε κάποια ἀποτελέσματα¹³².

129. Σχετικά βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 1, σ. 311 καί τ. 2, σ. 14. - Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 162-164.

130. Πά τήν οἰκογένεια Μαρούτση βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, *Τὸ ἐν Βενετία Ἑπαιρωτικὸν Ἀρχεῖον*, σ. 152-180.

131. Περισσότερα βλ. Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 163-164. Ἐπίσης βλ. Μάξιμος Σ., *Ἐμπορικὸ ναυτικὸ*, σ. 44 (ἐδῶ τό ὄνομα Μαρούτσης ἀποδίδεται ἐσφαλμένα ὡς Μουρούσης).

132. Ὁ Κοντογιάννης Π. (βλ. *Οἱ προστατευόμενοι*, σ. 54) ἀναφέρει σχετικά: «Μιὰ ὁμολογία τοῦ Beaujour μᾶς δεικνύει διατί κατεφέροντο κατὰ τῶν διερμηνέων τόσο πολὺ οἱ ξένοι. Κατ' αὐτήν οἱ ἐντόπιοι διερμηνεῖς ἦσαν ἐπικίνδυνοι ἀνταγωνισταὶ τῶν Εὐρωπαίων, εἰς τό ἐμπόριον. Ἀπὸ τήν ὁμολογία δέ ταύτην διακαοῦμεθα νά συμπεράνωμεν ὅτι τόσοι οἱ πρόξενοι καί οἱ προξενικοὶ ὑπάλληλοι, οἱ ξένοι, ὅσοι καί οἱ ξένοι ἔμποροι ἀπὸ λόγους ἰδιωτελεῖς κατέκρινον τούς ἐντόπιους διερμηνεῖς καί ἐπιδίωκον τήν κατάργησιν τῆς προστασίας, ὅχι τόσοι διότι οἱ προστατευόμενοι ἦσαν ἠθικῶς ἐξηχρεωμένοι (μολοντί τήν ἐξαχρεώσιν προέβαλλον

Συμπερασματικά θά μπορούσαμε νά ἀναφέρουμε ὅτι οἱ σχέσεις προστατῶν καί προστατευομένων στήν περιοχή τῆς Ἑρτας βασίζονταν ἀποκλειστικά στό ἀμοιβαῖο συμφέρον. Ἡ βασική αὐτή διαπίστωση καθορίζει καί τήν ποιότητα σχέσεων. Δέν πρόκειται δηλαδή καί οὔτε τό περιμένε κανεῖς, γιά σχέσεις εὐλκρινούς φιλίας καί συνεργασίας. Ἡ βάση τους δέν μετακινήθηκε ἀπό τό καθαρά οἰκονομικό συμφέρον σέ κοινές πολιτικές ἢ πολιτιστικές ἐπιδιώξεις. Τό σχῆμα λοιπόν πού διεγράψαν οἱ σχέσεις αὐτές στή διάρκεια τοῦ αἰῶνα καθορίζεται μέ σαφήνεια: ἀπό σχέσεις ἀμοιβαίας ἀνάγκης μετατρέπονται σέ μιὰ κατάσταση ἀμοιβαίας ἀνοχῆς, γιά νά δημιουργηθεῖ τελικά ἡ ἀνταγωνιστικότητα καί ἡ σαφής ἐχθρότητα.

2.8.2. Οἱ Ἑλληνες πρόξενοι καί ὑποπρόξενοι τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων

Κατά τό 18ο αἰ. ἡ περιοχή τῆς Ἑρτας ἦταν γεμάτη ἀπό Ἑλληνες πού ἀσκοῦσαν τό προξενικό ἀξίωμα. Ὅλοι σχεδόν οἱ πρόξενοι καί οἱ ὑποπρόξενοι τῶν Εὐρωπαίων, πού ὑπηρετοῦσαν στήν περιοχή, ἐκτός τῶν Γάλλων, ἦταν Ἑλληνες, οἱ ὁποῖοι ὅμως δέν ἀσκοῦσαν καμιά ἰδιαίτερη ὑπηρεσία καί στήν οὐσία δέν εἶχαν σημαντική εὐθύνη¹³³. Ἐκεῖνο πού τοὺς ἐνδιέφερε ἦταν νά ἔχουν τήν προστασία κάποιος ξένης δύναμης ἀπέναντι στήν αὐθαιρεσία τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, ὥστε νά ἀσκοῦν πῶς κερδοφόρα τό ἐμπόριό τους. Στήν πραγματικότητα, μαζί μέ τήν ἄσκηση τοῦ ἐμπορίου τους ἔδωξαν τά τεράστια ἐμπόδια μέ κάθε τρόπο στό γαλλικό ἐμπόριο πού διεξάγονταν στήν περιοχή.

Οἱ Ἑλληνες πρόξενοι ἀπειλοῦσαν σοβαρά τή γαλλική οἰκονομική παρουσία στήν περιοχή, γιατί εἶχαν στενοὺς συγγενικούς καί οἰκονομικούς δεσμούς, προσέφεραν εὐνοϊκότερους ὅρους στίς θαλάσσιες μεταφορές, εἶχαν τή συνεργασία τῶν Βενετῶν καί, μέ τίς δωροδοκίες, τήν ἀνοχή τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Ὁ γάλλος πρόξενος Boulle στήν Ἑρτα μέ διορατικότητα καί σαφήνεια προσδιορίζει τά κίνητρα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν Ἑλλήνων προξένων. Ἀξιολογώντας ἐλάχιστα τό οἰκονομικό συμφέρον, ὁ Γάλλος πρόξενος διαδέλει κυρίως τήν προσπάθεια τῶν Ἑλλήνων συναδέλφων του νά ξεφύγουν, κατά κάποιον τρόπο, ἀπό τή μοίρα τοῦ ὑποδούλου. Ἐκφραση τοῦ μύχιου αὐτοῦ πόθου ἦταν ἡ ἔλξη πού ἀσκοῦσε στοὺς παραπάνω Ἑλληνες ἡ ἱκανότητα ν' ἀνταγωνίζονται τοὺς Γάλλους καί νά στέκονται ὡς ἴσοι ἀπέναν-

πάντοτε ὡς λόγον τῆς καταργήσεως), ὅσον διότι αἱ ὠφέλεια αὐτῶν αἱ ὕλκαι μέ τήν κατάργησιν τῆς προστασίας θά ἦσαν, φαίνεται, πάρα πολύ μεγάλα». Πά τήν Ἀποδοκιμασία τῆς Προστασίας ἀπό τοὺς Εὐρωπαίους. Βλ. τὸν ἴδιο, σ. 50-57.

133. Πά τοὺς Ἑλληνες προξένους διαφόρων Εὐρωπαίων ἡγεμόνων στήν τουρκοκρατούμενη Ἀνατολή. Βλ. Π. Κοντογιάννη, *Οἱ προστατευόμενοι*, σ. 12-13, 115-125 (διορισμός, καθήκοντα καί δικαιοδοσία). - Μάξιμου Σ., *Εμπορικό ναυτικό*, σ. 37-38 (σημαντική διαπίστωση γιά τήν πολιτική προέκταση τοῦ θέματος). - Κρεμμύδα, *Τό ἐμπόριο τῆς Πελοποννήσου*, σ. 304-305. - Κ. Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξιδιώτες στήν Ἑλλάδα*, τ. 2, σ. 98-99 (μέ βάση τοὺς Ἑλληνες προξένους τοῦ Αἰγαίου, ὅπως τοὺς εἶδαν οἱ περιηγητές). Πά τίς ἐπιδιώξεις τους, τό ντύσιμο καί τίς σχέσεις τους μέ τίς τουρκικές ἀρχές βλ. ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις στοῦ Δημητρίου Π. Πασχάλη, «Πρόξενοι καί προξενεῖα εἰς τὰς νήσους ἐπὶ Τουρκοκρατίας», *Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος 1931*, σ. 437-456, ἰδίως σ. 437-442.

ντι στους ελεύθερους Ευρωπαίους. Η διαπίστωση του Boulle είναι σημαντική όσο και αποκαλυπτική. "Αν ή προσπάθεια αυτή των ισχυρών Ελλήνων εμπόρων, ανάμεσα στους οποίους επιλέγονταν οι πρόξενοι, δεν θεωρηθεί μόνο σαν βούληση για ἐγωϊστική προσωπική προβολή, τότε έχουμε μιά σημαντική ένδειξη, από τά μέσα κióλας του 18ου αἰ. καὶ νωρίτερα, ὅτι ἡ ιδέα τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας διατηρεῖται ἔντονα στους Ἕλληνες ἀστούς ὥστε νά ἐξωτερικεῖται καὶ νά γίνεται ὁρατή¹³⁴.

Οἱ Γάλλοι πρόξενοι τῆς Ἀρτας προσπάθησαν μέ κάθε τρόπο νά ἐξουδετερώσουν τούς Ἕλληνες συναδέλφους τους. Στόχος τῶν Γάλλων ἦταν ἡ ἀνάθεση τῶν ξένων προξενείων στους ἴδιους ἢ τουλάχιστο σ' Εὐρωπαίους. Οἱ σχετικές ὁμως προσπάθειες τῶν Γάλλων προξένων, τόσο γιά τήν ἔκδοση ἀπαγορευτικοῦ φερμανιοῦ ἀπό τήν Πύλη ὅσο καὶ γιά τήν κατασφυοφάντηση τῶν Ἑλλήνων προξένων στίς Εὐρωπαϊκές αὐλές τελικά δέν ἀπέδωσαν. Ἕλληνες ἔμποροι συνεχίζουν, ὡς τό τέλος τῆς ἐξεταζόμενης ἐδῶ περιόδου, νά ἐκπροσωποῦν χριστιανούς ἡγεμόνες στήν Ἀρτα καὶ στά Γιάννενα.

(Ἐκτενέστερη ἀναφορά στους Ἕλληνες προξένους καὶ ὑποπροξένους τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων στήν Ἀρτα θά κάνουμε στήν ἐπόμενη ἐνότητα «Τά Ἐμπορεύόμενα ἔθνη»).

2.9 ΤΑ ΕΜΠΟΡΕΥΟΜΕΝΑ ΕΘΝΗ

2.9.1 Οἱ Εὐρωπαῖοι

ι. Οἱ Γάλλοι

Οἱ Γάλλοι ἦταν κατά τόν 18ο αἰῶνα οἱ κυρίαρχοι στό ἐμπόριο τῆς περιοχῆς¹³⁵. Ἕνας ἀπό τούς στόχους μάλιστα τῆς ἱδρύσεως προξενείου τους στήν περιοχή ἦταν καὶ ἡ καλύτερη προώθηση τῶν ἐμπορικῶν τους συμφερόντων. Ἡ ἔδρα τοῦ προξενείου ἀπό τά μέσα περίπου τοῦ 1703 ἦταν στήν Ἀρτα ἡ ὁποία προσέφερε στους Γάλλους καλές συνθήκες διαδίκης καὶ παρουσίαζε ἀξιόλογες ἐμπορικές δυνατότητες. Ἐπιπλέον ἡ Ἀρτα ἦταν κοντά στή θάλασσα γεγονός πού βάρυνε στήν ἐπιλογή της ὡς ἔδρας τοῦ γαλλικοῦ προξενείου¹³⁶.

Οἱ ἐμπορικές δυνατότητες τοῦ προξενείου τῆς Ἀρτας τονίστηκαν ιδιαίτερα ἀπό τόν πρόξενο J. Dubroca. Σύμφωνα μ' αὐτόν, ἡ περιοχή τοῦ προξενείου, πού βρισκόταν πῶς κοντά στή Δύση ἀπ' ὅσο ἄλλες περιοχές τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἦταν σέ θέση νά παραγάγει ἡ νά συγκεντρώσει γιά ἐξαγωγή μεγάλες ποσότητες

134. Βλ. τίς δύο ἐπιστολές τοῦ γάλλου πρόξενου τῆς Ἀρτας Boule πρὸς τόν ὑπουργό ναυτικῶν, Ἀρτα 1/4/1750 καὶ 20/5/1750 στοῦ Μαξίμου Σ., *Ἐμπορικό ναυτικό*, σ. 65-72.

135. Γιά τήν ἐγκατάσταση τῶν Γάλλων στήν Ἠπειρο καὶ τίς πρῶτες ἐμπορικές πληροφορίες πού ἔχουμε ἀπό τήν προξενική τους ἀλληλογραφία βλ. Φ. Πουκεβίλ, *Ἠπειρος*, σ. 367-372.

136. Γιά τήν ἱδρύση, τήν ἔδρα, τά ὄρια, τήν ὀνομασία, τή χρησιμότητα καὶ τήν ἐξάρτηση τοῦ προξενείου τῆς Ἀρτας βλ. Γ. Σιορόκας, *Προξενεῖο*, σ. 37-55. Ἐπίσης γιά τή σημασία πού εἶχε ἡ περιοχή γιά τούς Γάλλους βλ. τίς δύο ἐπιστολές-ἀναφορές τοῦ προξένου B. Garnier πρὸς τό Ἐμπορικό Ἐπιμελητήριο Μασσαλίας (Ἀρτα 3/11/1702 καὶ 25/6/1704) στοῦ Ζ. Μάξιμου, *Αὐγή*, σ. 41-44.

τες αιταριοῦ, πού θ' ἀνακούφιζαν, σέ περίπτωση ἀνάγκης, μίαν ὁλόκληρη γαλλική ἐπαρχία. Ἀκόμη, ἡ περιοχὴ διέθετε γιὰ ἐξαγωγή πολλά ἄλλα γεωργικά καὶ κτηνοτροφικά προϊόντα καὶ παράλληλα παρουσίαζε σημαντικές δυνατότητες κατανάλωσης γαλλικῶν βιομηχανικῶν εἰδῶν¹³⁷.

Οἱ φορεῖς τοῦ γαλλικοῦ ἐμπορίου στὴν περιοχὴ τοῦ προξενείου ἦταν δύο: οἱ Γάλλοι ἔμποροι καὶ οἱ πρόξενοι. Βέβαια ἐδῶ δὲν παρατηρεῖται ἡ ἐμπορική κίνηση ἄλλων μεγαλύτερων προξενίων, ὅπως τῆς Σμύρνης ἢ τῆς Θεσσαλονίκης. Οὔτε ἡ γεωγραφικὴ ἔκταση καὶ ἡ ἀπορροφητικὴ ικανότητα τῆς ντόπιας ἀγορᾶς οὔτε καὶ οἱ ἐξαγωγικὲς δυνατότητες τῆς περιοχῆς δικαιολογοῦν παρόμοια σύγκριση. Ἀνάλογος ἦταν καὶ ὁ ἀριθμὸς, ἡ διάρκεια ζωῆς καὶ ἡ οἰκονομικὴ σημασία τῶν γαλλικῶν ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ προξενείου τῆς Ἑρτας. Ἐπισημαίνονται λίγες περιπτώσεις Γάλλων ἐμπόρων ἢ ἐμπορικῶν οἰκῶν, πού ἐδρασαν σέ κάπως μόνιμη βάση στὴν περιοχὴ, ὅπως τῶν Mertel καὶ Soucheiron, τοῦ G. Aubert, τοῦ P. Roubaud, τοῦ Roux, ἢ τοῦ J. F. Lasalle, τοῦ L. Badin, τοῦ Fr. Mongirod¹³⁸.

Ὁ δεῦτερος φορέας τοῦ γαλλικοῦ ἐμπορίου στὴν Ἑρτα, οἱ Γάλλοι πρόξενοι, ἦταν περισσότερο σημαντικὸς¹³⁹. Ὁ ρόλος τῶν προξένων ἐμφανίζεται διπλός: νὰ φροντίζουν γιὰ τὰ συμφέροντα τῶν συμπατριωτῶν τους ἐμπόρων, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐμπορεύονται οἱ ἴδιοι ἢ νὰ ἐκπροσωποῦν ἐμπορικοὺς οἴκους τῆς Μασσαλίας. Ἡ γενικὴ ἀπαγόρευση τῆς ἄσκησης ἐμπορίου ἀπὸ τοὺς Γάλλους προξένους φαίνεται πῶς σύντομα ἀτόνησε ἢ καὶ δὲν ἴσχυσε ποτέ γιὰ τοὺς προξένους τῆς Ἑρτας. Ἀπ' αὐτοὺς ὁ J. Dubroca (1724-1738) εἶχε τὴ σιωπηρὴ ἔγκριση τοῦ γαλλικοῦ ὑπουργείου καὶ τὴ σύμφωνη, ἂν καὶ ἐπίσημη, γνώμη τοῦ E.E.M. (Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου Μασσαλίας)¹⁴⁰, ἐνῶ ὁ πρόξενος L. Bouille (1739-1763) ἐφθασε νὰ ἀσκεῖ κατ' ἀποκλειστικότητα τὸ γαλλικὸ ἐμπόριο στὴν περιοχὴ.

Τὸ γαλλικὸ ἐμπόριο εἶχε ἔντονο συναγωνισμό στὴν περιοχὴ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς ἄλλους Εὐρωπαίους ἐμπόρους.

Βέβαια τὴν ἰδρυση τοῦ γαλλικοῦ προξενείου στὴν Ἑρτα τὴ δέχθηκαν μὲ ἐνθουσιασμό οἱ Ἕλληνες τῆς περιοχῆς. Μόνον οἱ Ἑπτανήσιοι φάνηκαν ἐχθρικοὶ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή. Σύντομα ὅμως, ἀπὸ τὴ δευτέρη κιόλας δεκαετία τοῦ αἰῶνα, οἱ ἔμποροι ἀπὸ τὰ Γιάννενα καὶ τὴν Ἑρτα ἀνταγωνίζονταν μ' ἐπιτυχία τὸ γαλλικὸ ἐμπόριο τῆς περιοχῆς. Ὁ ἀνταγωνισμὸς αὐτὸς παίρνει εὐρύτερες διαστάσεις καὶ γίνεται πιὸ σκληρὸς ὅσο προχωρεῖ ὁ αἰώνας. Μετὰ τὰ μέσα του, καὶ ἰδιαίτερα μετὰ τὸν ἐπταετὴ πόλεμο, διαπιστώνεται ὁλοένα καὶ πιὸ σαφὴς ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορίου, πού κορυφώνεται μὲ τὴ δυνατότητα τῆς ἀπευθείας εἰσαγωγῆς διαφόρων εἰδῶν ἀπὸ τὴ Γαλλία καὶ φτάνει ὥς τὴν ἐκτόπιση τοῦ γαλλικοῦ. Ἀπὸ τοὺς ἄλλους

137. Βλ. Σιорόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 221-222.

138. Γιὰ τοὺς γαλλικοὺς ἐμπορικοὺς οἴκους πού ἀνέπτυξαν δραστηριότητα στὴν περιοχὴ τοῦ προξενείου τῆς Ἑρτας. Βλ. περισσότερα στοῦ Γ. Σιорόκα, *Προξενεῖο*, σ. 252-264.

139. Γιὰ τὸ ποιὸς ἦταν οἱ Γάλλοι πρόξενοι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς λειτουργίας τοῦ προξενείου στὴν Ἑρτα (1703-1789) ποιές εἶναι οἱ συνθήκες ζωῆς τους καὶ ποιὸς εἶναι ὁ ρόλος τῶν Γάλλων προξένων στὸν τομέα τοῦ ἐμπορίου. Βλ. Γ. Σιорόκας, *Προξενεῖο*, σ. 78-138, 265-270.

140. Τὸ ἐμπορικὸ ἐπιμελητήριον Μασσαλίας (Chambre de Commerce de Marseille) εἶχε ἀναλάβει τὸ ρόλο τοῦ συντονιστῆ γιὰ τὸ γαλλικὸ ἐμπόριο τῆς Ἀνατολῆς. Περισσότερα βλ. Β. Κρεμμύδας, *Ἐμπόριο*, σ. 35-37, Γ. Σιорόκας, *Προξενεῖο*, σ. 31, Maison P., *Marseille et la colonisation française*, Marseille 1906, σ. 75.

Ευρωπαίους, οι Ίταλοι (Βενετοί, Ναπολιτάνοι, Μεσσήνιοι, Γενοδέζοι, Λιδορνεζοί) και οι Ραγουζαίοι περισσότερο ζημίωσαν τη γαλλική ναυτιλία. Στόν καθαρά έμπορικό τομέα, έδλασαν τούς Γάλλους στό μέτρο πού ευνόησαν τήν ανάπτυξη του έλληνικού έμπορίου. Οι Άγγλοι επίσης λίγο ένδιαφέρθηκαν για τήν περιοχή, ένω οι Όλλανδοί δέν άπασχόλησαν σχεδόν καθόλου τούς Γάλλους τής Άρτας. Καί οι δύο όμως ζημιώσαν τά έμπορικά συμφέροντα των Γάλλων έμμεσα ύποδοθηώντας και αυτοί τήν οικονομική ανάπτυξη των Έλλήνων¹⁴¹.

Τό γαλλικό έμπόριο τής Άρτας ήταν εισαγωγικό και περισσότερο έξαγωγικό.

Η γαλλική, όπως και κάθε άλλη προηγμένη οικονομία τής εποχής, άναζητούσε άγορές για τά βιομηχανικά της προϊόντα ή τά είδη των άποικιών. Άπό τήν άλλη μεριά, ή δομή τής όθωμανικής οικονομίας κι ό περιφερειακός της χαρακτήρας ευνόησαν άσφαλώς τήν εισαγωγή των προϊόντων αυτών. Μέσα στά γενικά αυτά πλαίσια πρέπει νά τοποθετηθούν οι γαλλικές εισαγωγές στην περιοχή του προξενείου τής Άρτας.

Βέβαια, οι άγορές τής περιοχής σέ καμιά περίπτωση δέ θά μπορούσαν νά συγκριθούν, ως πρός τή δυνατότητα άπορρόφησης των παραπάνω ειδών, μέ τίς σκάλες τής Σμύρνης, τής Κωνσταντινούπολης ή τής Θεσσαλονίκης. Όστόσο, ή εκμετάλλευση των δυνατοτήτων τους δέν μπορούσε ν' άφήσει άδιάφορους τούς Γάλλους έμπόρους και βιομηχάνους. Όσο κι αν οι μεγάλες άγορές άπορροφούσαν τόν κύριο όγκο τής γαλλικής παραγωγής, ή καταναλωτική τους δύναμη δέν ήταν άπεριόριστη. Άπό τήν άλλη μεριά, ή αύξανόμενη βιομηχανική παραγωγή κι ό άνταγωνισμός δημιουργούσαν άδιάθετα άποθέματα βιομηχανικών προϊόντων. Ό ρυθμός μάλιστα τής παραγωγής τής γαλλικής βιομηχανίας έντεινόνταν και από τίς τεράστιες δαπάνες πού άπαιτούσαν οι συνεχείς πολεμικές συγκρούσεις οι όποιες καλύπτουν, μέ τή διεξαγωγή ή τήν προπαρασκευή τους, όλόκληρον τόν 18ο αϊ. Η σημασία λοιπόν των μικρών άγορών για τήν άπορρόφηση των άποθεμάτων είναι προφανής. Ακόμη, οι άγορές αυτές λειτουργούσαν και ως άσφαλιστικές δικλίδες για τήν τόνωση ή τήν έκτόνωση των μεγάλων άγορών, μέσα στό σύστημα του γαλλικού εισαγωγικού έμπορίου τής Άνατολής.

Η δυνατότητα παροχέτευσης των άποθεμάτων των έμπορικών οίκων, πού έδρευαν στά μεγάλα έμπορικά κέντρα τής όθωμανικής αυτοκρατορίας, επέτρεπε τή διατήρηση μιάς έπιθυμητής ισορροπίας ανάμεσα στην προσφορά και τή ζήτηση· έτσι έπιτυγχάνονταν άντίστοιχα και ή διατήρηση των τιμών στά έπίπεδα πού άφηναν τό μέγιστο κέρδος. Η Άρτα, από τήν άποψη αυτή, άποτελούσε δορυφορική άγορά τής Θεσσαλονίκης ή των ίταλικών πόλεων, παρά τό ότι έμφανίζει τάσεις άυτονομίας, πού τίς ύποδοθεί ή μικρότερη άπόσταση από τή Μασσαλία σέ σχέση μέ τή Θεσσαλονίκη. Τέλος στίς μικρότερες άγορές, όπως τής Άρτας, μπορούσαν εύκολότερα νά διοχετευτούν βιομηχανικά προϊόντα μέ μειωμένες προδιαγραφές.

Τό σημαντικότερο είδος του γαλλικού εισαγωγικού έμπορίου τής Άρτας ήταν

141. Για τόν άνταγωνισμό ανάμεσα στους Γάλλους και τούς άλλους ντόπιους και ξένους έμπόρους βλ. Σιορόκας Γ., *Προξενείο*, σ. 273-293 και 367-375. - Σ. Μάξιμου, *Τό έλληνικό έμπορικό ναυτικό κατά τόν XVIII αιώνα*, Αθήνα 1976.

τά ύφασματα, γιά τά όποια ύπῆρχαν ευόϊωνες καί άξιόλογες προοπτικές. Ίδιαίτερα ό πρόξενος L. Bouille (1739-1763) όργάνωσε συστηματικά τή ντόπια άγορά τών ύφασμάτων, μέ τίς συνεχείς περιοδεΐες του καί τή φροντίδα γιά τήν άδιάκοπη κάλυψη τῆς ζήτησης, χωρίς, παράλληλα, τή δημιουργία συνθηκών ύπερπροσφοράς. Οί κίνδυνοι γιά τό έμπόριο τοῦ προϊόντος αὐτοῦ, έκτός άπό τόν άνταγωνισμό τών Βενετῶν, όφείλονταν καί στόν συναγωνισμό τών ίδιων τών Γάλλων καί στό εύρύ λαθρεμπόριο. Παρ' όλ' αὐτά, ό τομέας τών ύφασμάτων άποφέρει σημαντικά κέρδη στούς Γάλλους κατὰ τό πρώτο μισό τοῦ 18ου αἱ. Μετά τόν έπταετή πόλεμο καί πρίν άπό τό 1770, οί Έλληνες έμποροι άφαιροῦν άπό τούς Γάλλους συναδέλφους τους τό έμπόριο τών ύφασμάτων. Παράλληλη εἶναι καί ἡ πορεία τοῦ έμπορίου λουλακιού.

ΊΑό τ' άλλα εἶδη τοῦ γαλλικοῦ εισαγωγικοῦ έμπορίου, σημαντική θέση κατέχει ό καφέ, καί ιδιαίτερα μετά τό 1740, όταν έπιτράπηκε άπό τόν πασά τών Παννίνων ἡ εισαγωγή καφέ άπό τίς άποικίες. Τό προϊόν αὐτό άφηνε σημαντικά κέρδη τόσο στούς Γάλλους εισαγωγεῖς όσο καί στούς ντόπιους μεταπράτες, οί όποιοι ένδιαφέρονταν ζωηρά γιά τόν άνελλιπή έφοδιασμό τῆς άγοράς. Έτσι τό έμπόριο τοῦ καφέ ἦταν γιά τούς Γάλλους καί προσοδοφόρο ὡς έπιχείρηση, άλλα καί μέσο προσέκλυσης τών ντόπιων στή γαλλική ναυτιλία. Ακόμη στήν Άρτα εισάγονταν ζάχαρη, χαρτί, μολύδι (σέ ράβδους ἢ σκάγια), ριζάρι, καθώς καί διάφορα προϊόντα τών άποικιῶν, ὅπως πιπέρι, κανέλλα, γαρούφαλλο καί μοσχοκάρυδο¹⁴².

Τό έξαγωγικό έμπόριο τών Γάλλων ἦταν αυτόνομο καί γι' αὐτό πιό σημαντικό. Ἡ περιοχή τοῦ προξενείου τῆς Άρτας ὅπου ένλλάσσονται τά πεδινά έδάφη μέ τά ἡμιορεινά καί τίς δασικές έκτάσεις, παρουσίαζε σημαντικόν ὄγκο γεωργικῆς καί κτηνοτροφικῆς παραγωγῆς, καθώς καί άξιόλογες δυνατότητες δασικῆς εκμετάλλευσης. Αὐτό τήν ἄλλη μεριά, τό ὀθωμανικό στρατιωτικό σύστημα καί ἡ υποκατανάλωση στήν ὅποια ὑποχρέωνε τούς γεωργικούς πληθυσμούς, καθώς καί ἡ δημογραφική στασιμότητα, δημιουργοῦσαν σημαντικά πλεονάσματα γιά έξαγωγή. Ακόμη, οί Τούρκοι άξιωματοῦχοι, στούς ὁποίους άνήκε τό μεγαλύτερο μέρος τῆς παραγωγῆς, εἶχαν πάντα άνάγκη άπό χρήμα γιά τήν έξαγορά τῆς θέσης τους καί τήν έξασφάλιση τῆς κυριαρχίας καί τῆς ζωῆς τῆς. Υπῆρχαν λοιπόν ὅλες οί προϋποθέσεις γιά μιὰ σαφή έμπορευματοποίηση τῆς παραγωγῆς καί δημιουργοῦνταν συνθήκες προσφορᾶς ἢ καί ύπερπροσφορᾶς. Ανάλογη ἦταν καί ἡ ζήτηση. Ἡ γαλλική βιομηχανία χρειαζόταν συνεχῶς καί περισσότερες πρώτες ὕλες. Οἱ έπιπαιστικές άνάγκες γίνονταν πιεστικότερες άπό τούς πολέμους καί τήν ανάπτυξη τών πόλεων στή Δύση, ένῶ οἱ έντεινόμενοι ναυτικοί έξοπλισμοί καί οἱ άνάγκες τῆς έμπορικῆς ναυτιλίας επέδωκαν τήν έπισήμανση καί εκμετάλλευση δασικῶν πόρων. Έπιπλέον, ἡ περιοχή τοῦ προξενείου τῆς Άρτας συγκέντρωνε γιά έξαγωγή προϊόντα άπό γειτονικές ἢ καί πιό μακρινές περιοχές, ένῶ τό άκμαῖο καί ικανό εγγῶριο έμπορικό στοιχείο πρόσφερε, τουλάχιστον στό πρώτο μισό τοῦ αἰῶνα, μιὰ πρόθυμη συνεργασία καί μιὰ καλή οργανωτική ὑποδομή.

142. Περισσότερα στοιχεία γιά τίς εισαγωγές τών Γάλλων στήν περιοχή τῆς Άρτας βλ. Σιορόκας Γ., *Προξενείο*, σ. 296-310.

Ἀπό τὰ προϊόντα πού ἐνδιέφεραν τὸ γαλλικὸ ἐξαγωγικὸ ἐμπόριο τῆς Ἄρτας, τὸ κυριότερο ἦταν τὸ σιτάρι, γιατί κάλυπτε βασικὲς ἀνάγκες τῆς Προδηγίας, ἐνῶ, παράλληλα, ἐνίσχυε μὲ τὸν ὄγκο του τὴν κίνηση τῆς γαλλικῆς ναυτιλίας. Παρὰ τίς δυσκολίες, πού ὀφείλονταν στὶς συχνὲς ἀπαγορεύσεις ἐξαγωγῆς, στοὺς δασμούς, στὸν ἀνταγωνισμό τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἰταλῶν ἐμπόρων, στοὺς πολέμους καὶ στὴν κατὰ καιροὺς δυσμενὴ γαλλικὴ πολιτικὴ, οἱ Γάλλοι τῆς Ἄρτας ἀποκόμιζαν σημαντικὰ κέρδη ἀπὸ τὸ ἐμπόριο τοῦ σιταριοῦ. Μετὰ τὸν ἑπταετῆ πόλεμο, τὸ ἐμπόριο αὐτὸ περιέρχεται στοὺς Ἑλλήνες, μὲ ἐξαίρεση τὴν πενταετία 1772-1776¹⁴³.

Ἡ ξυλεία ἀπὸ τὰ πλούσια δάση τῆς περιοχῆς, καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Λούρου, κίνησε νωρὶς τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Γάλλων, ἀλλ' ἀξιόλογη ἐξαγωγή της ἐπιτεύχθηκε μετὰ τὸ 1768. Οἱ λόγοι τῆς καθυστέρησης συνοψίζονται τόσο σέ τεχνικὰ προβλήματα ὅσο καὶ στὴν ἄρνηση τῶν Τούρκων νὰ συνεργαστοῦν. Ἐπιτυχίες τῶν Γάλλων σημειώνονται στὴν τελευταία τριακονταετία τοῦ αἰῶνα, ὅποτε δρᾷ παράλληλα καὶ τὸ ἑλληνικὸ ἐμπορικὸ κεφάλαιο. Ἰδιαίτερα ἀποδοτικὴ στὸν τομέα αὐτόν στάθηκε ἡ δράση τῶν ἀδελφῶν François καὶ Jean-Baptiste Lasalle καὶ ἡ ἐταιρεία τους¹⁴⁴.

Ἀπὸ τ' ἄλλα προϊόντα τῆς περιοχῆς, οἱ Γάλλοι ἐδειξαν ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ καπνά, ὥς τὸ 1740, γιὰ τὰ δέρματα καὶ τὰ μαλλιά, γιὰ τὸ κερί πού ἔφτανε στὰ Γιάννενα ἀπὸ τὴ Βλαχία καὶ τὴ Μολδαβία, γιὰ τὸ θαμβάκι πού ἔρχόταν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Λάρισας καὶ τὸ μετάξι ἀπὸ τὴ Ζαγορά, καθὼς καὶ γιὰ ὑφάσματα τοῦ Τυρνάβου, ρυζὶ ἢ κιννάδαρη. Τὸ λάδι τῆς Αὐλῶνας ἀποτελέσσε μέρος ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος τοῦ πρόξενου L. Boulle, ἐνῶ στὸ καλαμπόκι, παρόλο τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πρόξενου G. Dubroca, οἱ γαλλικὲς προσπάθειες δέν σημείωσαν ἐπιτυχία, κυρίως γιατί τὸ προϊόν αὐτὸ ἀποτελοῦσε τὴ βάση τῆς διατροφῆς τοῦ πληθυσμοῦ¹⁴⁵.

Σημαντικὸ τομέα ἐπίσης τῆς γαλλικῆς οἰκονομικῆς παρουσίας στὴν περιοχὴ τοῦ προξενείου τῆς Ἄρτας κάλυπτε ἡ ναυτιλία, τόσο σέ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἐμπόριο ὅσο καὶ σάν αὐτόνομη οἰκονομικὴ δραστηριότητα. Βέβαια οἱ μεταφορὲς τῶν Γάλλων ἀπὸ καὶ πρὸς τὴ Γαλλία γίνονταν ἀποκλειστικὰ μὲ γαλλικὰ καράδια. Ἰδιαίτερα γιὰ τὴν περιοχὴ πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ἡ μικρότερη ἀπόσταση ἀπὸ τὴ Μασσαλία, σέ σύγκριση μ' ἐκείνη τῆς Μασσαλίας ἀπὸ τὸ Ἀρχιπέλαγος καὶ τὴ Θεσσαλονίκη, ἀποτελοῦσε ἓνα θετικὸ παράγοντα. Ὅχι μόνο ἡ διαφορὰ στὰ ναῦλα, ἀλλὰ καὶ ὁ μικρότερος χρόνος τοῦ ταξιδιοῦ, ἐπέτρεπαν στοὺς Γάλλους τὴν πραγματοποίησι περισσότερων ταξιδιῶν κάθε χρόνο καὶ τοὺς ἀπέφεραν ἔτσι μεγαλύτερα κέρδη.

Ὁ καθαρά ναυτιλιακὸς τομέας, οἱ ναυλώσεις δηλαδή γαλλικῶν καραβιῶν ἀπὸ ξένους ἐμπόρους, ἀπαιτοῦσε τὴ συνεχὴ μέριμνα τῶν προξένων τῆς Ἄρτας. Ἰδιαίτερη σημασία εἶχαν οἱ θαλάσσιες μεταφορὲς τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων ἀπὸ καὶ πρὸς τὰ ἰταλικά λιμάνια, αὐτὸ πού οἱ πρόξενοι ὀνομάζουν *caravane*. Ἡ κυριαρχία τῆς γαλλικῆς ναυτιλίας ἦταν ἀδιαφιλονίκητη κατὰ τὴν πρώτη τριακονταετία τοῦ αἰῶνα, γιατί παρῆχε τίς περισσότερες ἐγγυήσεις ἀπέναντι στὸν κίνδυνο τῶν κουρσάρων

143. Περισσότερα γιὰ τὸ ἐμπόριο τοῦ σιταριοῦ βλ. Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 312-330.

144. Πά τίς ἐξαγωγὲς ξυλείας ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ προξενείου τῆς Ἄρτας περισσότερα. Βλ. Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 330-335 καὶ Ε. Παννακοπούλου, *Γαλλοελληνικὴ Ἐκμετάλλευση Δασῶν στὴ Δυτικὴ Ἑλλάδα (1710-1792)*, Ἀθῆνα 1987.

145. Περισσότερα βλ. Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 335-344.

καί τῶν πειρατῶν. Στά 1719 μάλιστα, ὁ πρόξενος G. Dubroca ἔκλεισε συμφωνία μέ τούς Ἑλλήνες ἐμπόρους, οἱ ὁποῖοι ἦταν ὑποχρεωμένοι νά καταβάλλουν προξενικό στό Γάλλο πρόξενο, ἄσχετα ἀπό τήν ἐθνικότητα τῶν καρabiῶν πού θά χρησιμοποιοῦσαν γιά τίς μεταφορές τους. Μετά τό 1734, ἄλλα καρabiα, κυρίως ἑλληνικά, ἀφαιροῦν τό προβάδισμα ἀπό τή γαλλική ναυτιλία, παρὰ τά μέτρα τοῦ προξένου L. Bouille γιά τήν συμπίεση τοῦ κόστους καί τή ταχύτητα καί ἀμεσότητα στήν κάλυψη τῆς ζήτησης¹⁴⁶.

Συμπερασματικά θά μπορούσαμε νά ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ γαλλική ἐμπορική παρουσία στήν περιοχὴ ἦταν δυναμική, καί ἰδιαίτερα στό πρῶτο μισό τοῦ 18ου αἰώνα. Ὅσο ὅμως προχωροῦσε ὁ αἰώνας τό γαλλικό ἐμπόριο στήν ἐξεταζόμενη περιοχὴ παρουσιάζει προοδευτικὴ κάμψη, πού φτάνει ὥς τήν τελικὴ ἐκμηδένισή του μέ τήν κατάργηση τοῦ προξενείου τό 1789.

ii. *Οἱ Βενετοί*

Ἡ περιοχὴ τῆς Ἁρτας ἀπὸ τήν κατάληψή της μέχρι καί τά τέλη τοῦ 17ου αἰώνα τελοῦσε σχεδόν ἐξ ὀλοκλήρου ὑπὸ τόν οἰκονομικὸ ἔλεγχο τῶν Βενετῶν, πού ἦτανε τότε κύριοι στήν Ἀδριατικὴ καί τά Ἑπτάνησα. Τόν 18ο αἰώνα ὅμως τά συμπτώματα μιᾶς γενικῆς οἰκονομικῆς παρακμῆς τῶν Βενετῶν, πού ἄρχισαν ἀπὸ τόν προηγούμεναι αἰώνα, εἶναι πλέον ὁρατά.

Παρ' ὅλη ὅμως τήν παρακμὴ αὐτὴ πού μεγάλωνε ὅσο προχωροῦσε ὁ αἰώνας, ἰδιαίτερα σέ τοπικὸ ἐπίπεδο πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, οἱ βενετικὲς κτήσεις στό Ἴόνιο καί τήν Ἀδριατικὴ καί πιὸ πολὺ τῆς Πρέβεζας καί τῆς Βόνιτσας πού ἔλεγχαν τήν εἴσοδο τοῦ Ἀμβρακικοῦ (Συνθήκη τοῦ Πασσάροβιτς 1718), μετέβαλαν τοὺς Βενετούς σέ ὀρισμένους στιγμές, σέ ρυθμιστὲς τῆς οἰκονομίας στήν περιοχὴ. Ἀκόμη ἡ ἐκτόπιση τῶν Βενετῶν ἀπὸ τό ὑπερπόντιο ἐμπόριο, συντελοῦσε ὥστε οἱ πρῶτοι θαλασσοκράτορες νά εἶναι ἰδιαίτερα εὐαίσθητοι στὶς περιοχές πού ἦταν ἀκόμη κάτω ἀπὸ τόν ἄμεσο ἔλεγχό τους. Ἐπιπλέον ὁ γαλλικὸς κυρίως ἐμπορικὸς «ἱμπεριαλισμός» στήν Δυτικὴ Ἑλλάδα ὑποχρέωσε τὴ Γαληνότατη Δημοκρατία νά ἐπιστρατεύσει ὅλες τίς δυνάμεις της γιά νά ἀνταπεξέλθει στὸν νέο αὐτὸν ἀνταγωνισμό καί νά παρατείνει ἔτσι τήν παρουσία τους στό Ἴόνιο.

Ἀμέσως, λοιπόν, μετὰ τὴ συμφωνία τοῦ 1718, ἡ Βενετία σπεύδει νά θέσει σέ ἐπαναλειτουργία καί νά συντηρήσει ἓνα ἰσχυρὸ δίκτυο προξενικῆς ἐκπροσώπησης τῆς μέσα στό κράτος τοῦ Τούρκου σουλτάνου. Ἄς ὑπομνησθεῖ ὅτι τίς θέσεις τῶν προξένων καί πιὸ πολὺ τῶν ὑποπροξένων ἢ καλύτερα ἐμπορικῶν πρακτῶρων τίς καταλαμβάνουν στὰ τουρκοκρατούμενα ἑλληνικὰ μέρη ἐμποροὶ κυρίως Ἑλλήνες¹⁴⁷. Γιὰ τήν προξενικὴ ἐκπροσώπηση τῶν Βενετῶν στήν τουρκοκρατούμενη Ἁρτα τόν 18ο αἰώνα ὁ Κ. Δ. Μέρτζιος ἀναφέρει: Κατὰ τήν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Ἑνετία διαδίδουσα τήν σπουδαιότητα τοῦ λιμένος τῆς Κοπραινῆς ὡς καί τῆς πόλεως Ἁρτης καί

146. Περισσότερα βλ. Σιρόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 356-367. - Σ. Μάξιμου, *Τὸ ἐμπορικὸ ναυτικὸ κατὰ τὸν XVIII αἰῶνα*, Ἀθήνα 1976.

147. Πρβλ. Β. Κρεμμύδα, *Ἐμπόριο*, σ. 50-52.

μή ἔχουσα ἐκεῖ προξενικόν πράκτορα¹⁴⁸, διώρισε τόν ἐν Δυρραχίῳ Πρόξενον Γεώργιον Κουμάνον ὡς τοιοῦτον ἐν Ἄρτῃ, τῇ 2 Μαΐου 1720. Ἄλλ' ἡ Ὑψηλὴ Πύλῃ ἡρηγήθη ν' ἀναγνωρίσῃ τόν διορισμόν τοῦτον, ἰσχυριζομένη ὅτι ἡ Ἄρτα οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἔδρα Ἐνετοῦ Προξένου. Οὔτε δέ καί ἡ ἐπέμβασις τοῦ ἐν Κων/πόλει Πρεσβευτοῦ (τοῦ Μπαῦλου, ὡς τόν ὀνόμαζον οἱ Ἐνετοί) ἔφερεν ἄλλο ἀποτέλεσμα εἰμὴ τό νά ἐπεκταθῇ ἡ δικαιοδοσία τοῦ ἐν Ναυπάκτῳ Προξενείου καί εἰς τό διαμέρισμα τῆς Ἄρτης. Βραδύτερον ὅμως ἐτελεσφόρησαν αἱ ἐνέργειαι τοῦ Μπαῦλου καί οὕτω τῷ 1730 συναντῶμεν Ἐνετόν Πρόξενον ἐν Ἄρτῃ τόν πρῶτον ἐν Δυρραχίῳ τοιοῦτον Γεώργιον Κουμάνον ἐκ Κρήτης. Μετ' αὐτόν εὐρίσκομεν πρόξενον τόν, ἐκ Κρήτης ἐπίσης, Μοσχονᾶν Πάγκαλον καί εἶτα τόν υἱόν τοῦτου Νικόλαον Πάγκαλον¹⁴⁹ (1767)... Ἐν τῷ μεταξύ διαβολαί τινές ὡς καί κάποια ρήξις πρὸς τὰς ἐν Ἄρτῃ Τουρκικάς Ἀρχάς –περὶ ἧς ποιεῖται ἐκτενὴς μνείαν– προυκάλεσαν τὴν ἀπομάκρυνσίν του ἐκεῖθεν καί ἠναγκάσθη ὁ Πάγκαλος νά μετοικήσῃ εἰς Πρέβεζαν... Ὁ Πάγκαλος βαρέως φέρων τὴν ἀπομάκρυνσίν του ἀπὸ τό Προξενεῖον Ἄρτης, ἐπειράθη νά δικαιολογηθῇ διὰ τὰς εἰς αὐτόν ἀποδιδόμενας ὑπερβασίας, τόσον ὡς πρὸς τὰ νόμιμα Προξενικά δικαιώματα ὅσον καί διὰ τὴν ἐν γένει συμπεριφορὰν του, καί ἐπισυνάπτει εἰς τινὰ ἀναφορὰν πρὸς τοὺς ἐν Βενετία προϊσταμένους του, πιστοποιητικόν τοῦ ἐν Ἄρτῃ Προξένου τῆς Γαλλίας Amable Galleigne ὑπὸ χρονολ. 8 Φεβρουαρίου 1779¹⁵⁰. Καί δὲν ἐπέτυχε μὲν ὁ ἴδιος τόν ἀναδιορισμόν, ἀλλὰ προελείανε τό ἔδαφος διὰ τοὺς ἀδελφούς του, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ νεώτερος Φραγκίσκος διωρίσθη Πρόξενος ἐν Ἄρτῃ τῷ 1780¹⁵¹... Τελευταῖον Ἐνετόν Πρόξενον ἐν Ἄρτῃ συναντῶμεν ἐν ἔτει 1792 τόν ἐκ Κεφαλληνίας Γεράσιμον Βρυώνην¹⁵², οὗτινος ἡ προξενικὴ δικαιοδοσία δι' ἀποφάσεως ἐκδοθείσης τῇ 6 Ἰουλίου 1794 ὑπὸ τόν Cinque Savi ἐν ὀνόματι τοῦ Δόγη, ἐπεξετάθη εἰς Πρέβεζαν, Ἀγραπιδιάν, Λεύκαν, Σαγιαῖδα, Φανάρι καί Γουμενίτσαν¹⁵³.

Τό 1720 οἱ Βενετοί γιὰ νά ἀντιμετωπίσουν καλύτερα τὴν παραλαβή, φύλαξη

148. Ὁ Κ. Σάθας (βλ. *Εἰδήσεις*, σ. 6-7) ἀναφέρει ὅτι, μετὰ τὴ συνθήκη τοῦ Πασαρόβιτς ὁ Βενετός πρόξενος στὴν Πάτρα Ἀντώνιος Bianchi, εἶχε στὴ δικαιοδοσία του ὁλόκληρη τὴν περιοχὴ ἀπὸ τὴν Ἄρτα μέχρι τὴν Μεθώνη καί τὴ Χαλκίδα.

149. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 4, σ. 219, 222, 486. Ὡστόσο βενετικές πηγές μας πληροφοροῦν ὅτι στίς 10/4/1736 ὑπηρετοῦσε στὴν Ἄρτα ὁ Βενετός πρόξενος Νικόλαος Μπελλίνι (βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 1, σ. 399). Τὴν ἐπόμενη χρονιά γίνεται λόγος γιὰ ὑποπρόξενον τῆς Βενετίας στὴν Ἄρτα. Τέσσερα χρόνια ἀργότερα στὰ 1741, ὁ γάλλος πρόξενος L. Boule μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Βενετός πρόξενος τῆς Πάτρας εἶχε τὴν ἰδιαίδη ἐξουσίαν στὴ Ναῦπακτο καί τὴν Ἄρτα. Ὁ Boule ἐπίσης γράφει, στὰ 1745, ὅτι ὁ Βενετός πρόξενος Ἄρτας εἶχεν ἐπιστρέψῃ στὴν πατρίδα του καί πᾶς ὁ ἴδιος, πρὶν ἀναλάβει τὴν παραπάνω θέση, ἦταν ἐφημέριος τοῦ γαλλικοῦ προξενείου (βλ. σχετικὰ Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 189-190). Ὁ Κ. Δ. Μέρτζιου, (βλ. Ἄρτα, τ. 2, σ. 210, 323-325 καί τ. 3, σ. 25-28, 79-83, 142-143, 203-204, 251-252, 295-298) ἀναφέρει ὡς ὑποπρόξενον τῆς Βενετίας στὴν Ἄρτα τόν Μαρίν ντέ λούκα, στὰ 1748, 1759, 1761 καί 1762 καί ἀναπληρωτὴ του τόν Μπόρτζολο Πιατζόν.

150. Πρβλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 4, σ. 398-399.

151. Ὁ ἴδιος ὁ Κ. Δ. Μέρτζιου (βλ. Ἄρτα, τ. 4, σ. 389-390) ἀναφέρει τόν Φραγκίσκο Πάγκαλο ὡς ὑποπρόξενον Ἄρτας στίς 3-11-1775 καί 27-10-1776...

152. Ὁ Γ. Βρυώνης ἀναφέρεται ὡς ὑποπρόξενος στὴν Ἄρτα στίς 28-3-1787 στίς 18-11-1787 (βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 4, σ. 400-401).

153. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, *Τὸ ἐν Βενετία Ἑπαιρωτικόν Ἀρχεῖον*, σ. 291-293. Ἐπίσης βλ. Λάμπρου Σ., «Ἐλεγχος ἱστορικῶν ἐγγράφων - Περί διαφορῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐν τῷ δημοσίῳ ἀρχεῖῳ τῆς Βενετίας», *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 11 (1914), σ. 449, 451-452.

καί προώθηση έπειτα γιά τή Βενετία τών έμπορευμάτων πού έρχονταν από τήν Ήπειρο στήν Κέρκυρα, διορίζουν εκεί έναν Έλληνα, υπήκοο όμως τής Γαληνοτάτης, ως προξενικό εκπρόσωπο τών Ήπειρωτικών εμπορών. Ο νέος αυτός προξενικός θεσμός είχε στίς αρμοδιότητές του τήν «αποκλειστικότητα» ως πρός τήν διακίνηση τών εμπορευμάτων από Άρτα, Πάννωνα ή άλλα μέρη τής Τουρκίας εκτός από τόν πρόξενο καί τόν βοηθό του, κανένα άλλο πρόσωπο μεσίτης, ανταποκριτής ή οποιοσδήποτε εμπορικός αντιπρόσωπος δέν επιτρέπεται νά ασχοληθεί μέ τά παραπάνω εμπορεύματα. Γιά τόν παραβάτη ορίζεται αυστηρή χρηματική ποινή: 500 ρεάλια, τά όποια θά πάνε στό ταμείο γιά τό Βενετικό στόλο.

Αυτό όμως προξένωσε τήν έντονη αντίδραση τών Ήπειρωτών εμπορών. Καί αυτό γιατί οι έμποροι έχαναν τό δικαίωμα νά αναθέτουν σέ όποιον ήθελαν –καί προφανώς μέ άμοβή συμφέρουσα καί ανταγωνιστική– τήν «πρακτόρευση» τών transit εμπορευμάτων τους από τήν Κέρκυρα. Οι έμποροι τής Ήπείρου ισχυρίστηκαν επίσης ότι ή σύσταση του νέου «προξενείου» στήν Κέρκυρα έγινε μέ μυστηριώδη τρόπο καί ιδιοτελείς σκοπούς, μέ μοναδικές στόν κόσμο επιδαρύνσεις, πράγμα πού προκαλούσε έμπόδια στήν ελεύθερη άσκηση του εμπορίου. Δηλώνουν μάλιστα άπερίφραστα ότι άν συνεχίσει τό «προξενείο» τή λειτουργία του, θά πάντουν νά στέλνουν τά εμπορεύματά τους στή Βενετία μέσω Κέρκυρας καί θά φροντίσουν νά διακινούν τά εμπορεύματά τους από άλλους δρόμους. Τελικά ό σκληρός ανταγωνισμός πού υπήρχε στήν περιοχή από τούς Γάλλους καί ό φόβος γιά οικονομικές απώλειες οδηγούν τούς Βενετούς στίς 3/5/1721 νά ψηφίσουν τήν κατάργηση του «προξενείου»¹⁵⁴. Ο γαλλικός εμπορικός έπεκτατισμός, όπως προαναφέρθηκε, έφερε μεγάλα έμπόδια στό βενετικό έμπόριο πού διεξαγόταν στήν περιοχή. Η ίδρυση μάλιστα γαλλικού προξενείου στήν Άρτα στίς άρχές του 18ου αιώνα καί ή συνακόλουθη δραστηριοποίηση του γαλλικού εμπορίου καί τής ναυτιλίας στήν περιοχή προξένησαν μεγάλη οικονομική ζημιά στους Βενετούς.

Οι Βενετοί λοιπόν προσπάθησαν νά χρησιμοποιήσουν όλα τά πρόσφορα γι' αυτούς μέσα, πού θά ζημιώναν τούς Γάλλους¹⁵⁵.

Άρχικά προσπάθησαν προσεταιριζόμενοι τόν τότε βοεβόδα τής Άρτας νά αναγκάσουν τούς Γάλλους νά αλλάξουν τήν έδρα του προξενείου τους από τήν Άρτα καί νά τήν μεταφέρουν στήν Σαγιαδά. Η προσπάθεια αυτή τών Βενετών απέτυχε καί αυτό επιτεύχθηκε χάρη στίς ενέργειες πού έκαναν οι Γάλλοι στήν Κωνσταντινούπολη αλλά καί στή σθεναρή αντίδραση του τότε γάλλου προξένου G. Dubroca (1705-1724).

Έκτός από τούς Τούρκους οι Βενετοί προσπάθησαν νά προσεταιριστούν καί τούς Έλληνες τής περιοχής. Κύριοι τών δύο φρουριών πού βρίσκονται στήν είσοδο του Άμβρακικού, από τότε πού υπογράφηκε ή συνθήκη του Πασάροβιτς (1718), κύριοι άκόμα τής Κέρκυρας, τής Κεφαλλονιάς καί τής Λευκάδας, καθώς καί όλων τών άλλων νησιών, άναλαμβάνουν, μέ μιά νέα προσπάθεια, νά διοχετεύσουν όλο τό άπέναντι ήπειρωτικό έμπόριο στό λιμάνι τής Κέρκυρας πού τό μετατρέπουν σέ

154. Περισσότερα βλ. Τσιπανλή Ζ., *Πολιτική τής Βενετίας*.

155. Βλ. Μάξιμος Σ., *Έμπορικό ναυτικό*, σ. 28-29.

λιμάνι διαμετακομίσεως και κατασκευάζουν, για τό σκοπό αυτό, ειδικές αποθήκες. Όλα τὰ ἐμπορεύματα τὰ ἐξαγόμενα καὶ εἰσαγόμενα πού ἀνήκαν σέ ἐμπόρους, Ἑλλήνες ὑπηκόους τοῦ Σουλτάνου ἢ προορίζονταν γι' αὐτούς, ἀπολαμβάναν εἰδικά προνόμια. Ἦταν ἀπαλλαγμένα ἀπὸ κάθε τελωνεῖο ἢ πληρώναν ἓνα εἰδικό δασμὸ 1% μόνον, μέ τὸν ὅρο νὰ ἐναποθηκεύονται στίς ἀποθήκες τῆς Κέρκυρας ἢ τῆς Πρέβεζας¹⁵⁶.

Τὰ μέτρα αὐτὰ τῆς Βενετίας πρέπει νὰ ἐπισύρουν τὴ προσοχή μας ἀπὸ τὴν ἀποψη ὅτι, στὸ σύνολό τους, εὐνοοῦσαν τὸ ἑλληνικὸ ἐμπόριο καὶ ἀνοίγαν τὰ πρῶτα περιθώρια γιὰ μιὰ αὐτοτελὴ ἑλληνικὴ δράση. Ἡ μετατροπὴ τῆς Κέρκυρας σέ λιμάνι ἐλεύθερο ὅπου μποροῦσαν νὰ φορτώνονται ἢ νὰ ἐκφορτώνονται ἐμπορεύματα ἀνήκοντα σέ Ἑλληνες ἐμπόρους ραγιάδες χωρὶς νὰ καταβάλλονται τελωνειακοὶ δασμοί, καθιστοῦσε τὴν Κέρκυρα ἀφετηρία καὶ τέρμα τῆς εὐρωπαϊκῆς ναυσιπλοΐας πού ἀπέφευγε ἔτσι νὰ πλησιάζει τὰ ἐπικίνδυνα καὶ ἀδασμὰ ἀγκυροβόλια τῆς ἀπέναντι τουρκικῆς παραλίας. Ἐμεινε ὅμως κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο διαθέσιμο γιὰ τὴν τοπικὴ ναυτιλία τὸ διάστημα ἀπὸ τὴν Κέρκυρα ὡς τὴν ἀπέναντι ἀκτὴ, πράγμα πού δημιουργοῦσε καλὴ οἰκονομικὴ συγκυρία γιὰ τὴν κατοπινὴ ἀνάπτυξή της.

Παράλληλα οἱ Βενετοὶ δὲν παρέλειπαν νὰ δοθοῦν μέ κάθε τρόπο τοὺς ἐχθροὺς τῶν Γάλλων, κυρίως τοὺς Ἀγγλοὺς, τοὺς Ναπολιτάνους καὶ τοὺς Γενοδέζους στὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο. Ἐπίσης διέδιδαν ὅτι τὰ γαλλικὰ καράβια δὲν ἦταν κατὰλληλα παρὰ γιὰ φωτιά καὶ ὅτι μόνον οἱ ἴδιοι μποροῦσαν νὰ ἐξασφαλίσουν τοὺς φορτωτές ἀπὸ τὸν κίνδυνο τῶν ναυαγίων. Ἀκόμη προσέφεραν οτοὺς κουρσάρους καὶ πειρατές πού παρενοχλοῦσαν τὰ γαλλικὰ καράβια προστασία καὶ δὲν ἔχαναν εὐκαιρία νὰ ζημιώσουν τὰ γαλλικὰ καράβια καὶ νὰ φερθοῦν μέ σκληρὸ τρόπο στὰ πληρώματά τους¹⁵⁷.

Ἡ σπουδαιότερη ὅμως ἐνέργεια τῶν Βενετῶν πού ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα τοὺς Γάλλους ἦταν ἡ ἀπαίτηση τῶν Βενετῶν νὰ εἰσπράτουν φόρους ἀπὸ τοὺς Γάλλους καὶ γιὰ ἐμπορεύματα πού φορτώνονταν σέ τουρκικὲς περιοχές. Γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τοὺς Γάλλους νὰ σταθεροποιήσουν τὸ ἐμπόριό τους σέ μιὰ περιοχὴ, στὴν ὁποία ἀπὸ παλαιὰ ἀνθοῦσε τὸ δικό τους, οἱ Βενετοὶ ὑποχρέωναν ὅσα γαλλικὰ καράβια ἔπιαναν στὴν Κέρκυρα γι' ἀνεφοδιασμὸ νὰ πληρώνουν δασμὸ 6% στὴν ἀξία τῶν εἰδῶν πού φορτώνονταν στὴν ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια. Τελικὰ ὁ Γάλλος πρόξενος στὴν Ἄρτα G. Dubroca μετὰ ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα κατόρθωσε νὰ ἐμποδίσει τοὺς Βενετούς νὰ εἰσπράττουν στὴν Κέρκυρα τὸ 6% γιὰ τὰ προϊόντα πού φορτώνονταν στὴ στεριά¹⁵⁸.

Τὰ πράγματα ὅμως χειροτέρεψαν γιὰ τοὺς Γάλλους μετὰ τὴ συνθήκη τοῦ Πασάροβιτς (1718) ὅταν μποροῦσαν πλέον οἱ Βενετοὶ νὰ ἐλέγχουν τὴν εἰσοδο τοῦ Ἀμβρακικοῦ. Ἐπρεπε πλέον οἱ Γάλλοι νὰ πληρώνουν στὴν Πρέβεζα τελωνειακὸ δασμὸ 4% γιὰ ὅ,τι εἰσαγόταν ἢ ἐξαγόταν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ κόλπου· ἐπιπλέον ἓνα ἰδιαίτερο τέλος γιὰ τὰ καπνὰ καὶ τὸ σπουδαιότερο, θὰ ἔπρεπε ὅλα τὰ ἐμπορεύματα νὰ μεταφέρονται στὴ Βενετία¹⁵⁹. Τὶς ἀπαιτήσεις τους γιὰ τὴν εἰσπραξὴ αὐτοῦ

156. Σχετικὰ βλ. Μάξιμος Σ., *Ἐμπορικὸ ναυτικὸ*, σ. 58, σημ. 11.

157. Βλ. Σιρόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 179-181.

158. Βλ. Μάξιμου Σ., *Αὐγὴ*, σ. 42. - Σιρόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 182, σημ. 1.

159. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, *Ἄρτα*, τ. 1, σ. 274-275.

τοῦ τελωνειακοῦ δασμοῦ οἱ Βενετοὶ τίς στήριξαν στό ὅτι θεωροῦσαν τόν ἑαυτό τους κυρίαρχο τῆς θαλάσσιας περιοχῆς τοῦ κόλπου καί ἰσχυρίζονταν ὅτι τό τελωνεῖο ὑπῆρχε στήν Πρέβεζα καί κατά τήν τουρκική κατοχή τῆς πόλης.

Οἱ Γάλλοι θεώρησαν τίς ἀπαιτήσεις τῶν Βενετῶν παράλογες καθώς ἐξουσιάζοντας στεριά μόνον μιάς ὥρας γύρω ἀπό τή Πρέβεζα καί τή Βόνιτσα καί χωρίς νά τοὺς παραχωρηθεῖ ποτέ ἡ κυριαρχία τῆς θαλάσσιας περιοχῆς τοῦ κόλπου ἔθεταν τέτοιους ὅρους καί μάλιστα μόνον στά γαλλικά καράδια. Ἦταν διατεθειμένοι πάντως νά ἀναγνωρίσουν στοὺς Βενετούς δικαιώματα τελωνείου στήν περίπτωση πού τά καράδια θά φόρτωναν ἢ θά ξεφόρτωναν στήν περιοχή τους.

Οἱ Γάλλοι παράλληλα μέ ὑπόμνημά τους πρὸς τήν Πύλη διατύπωναν τή ζημιὰ πού προξενοῦσαν στά συμφέροντά της· οἱ ἀξιώσεις τῶν Βενετῶν, ὅτι δηλαδή ἔχανε τά τελωνειακά δικαιώματα πού θά εἰσέπρατε γιατί κανένας δέ θά φόρτωνε σὺτε θά ξεφόρτωνε στήν περιοχή γιὰ νά ἀποφύγει τό διπλό δασμό.

Τελικά μετὰ ἀπὸ πολλές διαπραγματεύσεις μεταξύ Γάλλων, Βενετῶν καί Τούρκων ἐπῆλθε ἡ ρύθμιση πού προέδλεπε νά πληρώνονται τά 3/4 τοῦ τελωνειακοῦ δασμοῦ στὸν Τούρκο διοικητὴ Ἄρτας καί τό ὑπόλοιπο 1/4 στήν Πρέβεζα¹⁶⁰. ἀκόμη πληροφοροῦμαστε ὅτι τό ὕψος τοῦ δασμοῦ αὐτοῦ ἦταν 3% γιὰ τοὺς Γάλλους καί 4% γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους Εὐρωπαίους.

Ἡ συμφωνία αὐτή πού εἶχε συναφθεῖ στίς 2/8/1720, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τίς διαμαρτυρίες ἐμπόρων καί τίς ἀντιδράσεις τῶν Γάλλων προξένων, δέν πρέπει νά τηρήθηκε μέ συνέπεια στό ὑπόλοιπο τοῦ 18ου αἰώνα. Μερικὲς φορές μεταβλήθηκε, ἄλλες φορές ἀθετήθηκε ἕως ὅτου στό τέλος ἀτόνισε. Αὐτό ὀφειλόταν στό ὅτι οἱ Τούρκοι διοικητές τῆς Ἄρτας δέ δεχόταν κατὰ καιροὺς τή συμφωνία μέ τοὺς Βενετούς γιὰ διανομὴ τῶν τελωνειακῶν δασμῶν, ἐνῶ οἱ Βενετοὶ πάντα προέβαλλαν τίς γνωστὲς ἀπαιτήσεις τους γιὰ κυριαρχικά δικαιώματα στήν περιοχή¹⁶¹.

Παρά τόν ὀξύ γαλλοβενετικό ἀνταγωνισμό σέ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο στήν εὐρύτερη περιοχή τῆς βορειοδυτικῆς Ἑλλάδας, μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση στό πρῶτο μισό τοῦ 18ου αἰώνα, οἱ σχέσεις τῶν Βενετῶν προξένων καί ὑποπροξένων μέ τοὺς Γάλλους συναδέλφους τους στήν τουρκοκρατούμενη Ἄρτα δέν ἦταν τόσο ἄσχημες.

Δέν εἶναι παράδοξο κάτι τέτοιο, ἂν σκεφτοῦμε ὅτι ὅλοι οἱ ξένοι στήν Ἄρτα εἶχαν ν' ἀντιμετωπίσουν τίς αὐθαιρεσίες τῶν Τούρκων, καί αὐτές οἱ ἰδιαίτερες τοπικὲς συνθήκες ζωῆς, ὑποδοθηθοῦσαν τήν προσωπικὴ ἐπαφὴ καί συνεργασία. Τίς σχέσεις αὐτές ἀκόμη διεῖπε ἡ εὐρωπαϊκὴ διπλωματικὴ πρακτικὴ, πού τίς διαφοροποιοῦσε αἰσθητὰ ἀπὸ τίς ἀνάλογες σχέσεις τῶν Γάλλων τῆς Ἄρτας μέ τοὺς Τούρκους τοῦ τόπου¹⁶².

160. Γιὰ τήν συμφωνία πού ἀφοροῦσε τοὺς τελωνειακοὺς δασμοὺς γιὰ τὰ ἐμπορεύματα πού μεταφέρονταν στήν Ἄρτα μέσω τῆς Πρέβεζας καί περιλάμβανε φορολογικὴ διατίμηση γιὰ κάθε ἐμπόρευμα, βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 1, σ. 397-398.

161. Βλ. Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 185-189. - Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 2, σ. 207-208.

162. Βλ. π.χ. γιὰ τή συνδρομὴ τοῦ Γάλλου προξένου Julien πρὸς τόν συνάδελφό του τῆς Βενετίας Ν. Πάγκαλο, στὰ 1767 καί 1768 στοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 4, σ. 219 καί 220. Γιὰ περιπτώσεις συνεργασίας βλ. στὸν Κ. Δ. Μέρτζιο, τ. 1, σ. 311 (ὁ γάλλος πρόξενος G. Dubroca πληροφορεῖ τοὺς Βενετούς γιὰ ἐπικείμενη ρήξη Βενετίας-Τουρκίας) σ. 364 (τὸ 1726 μεσολαβεῖ ὁ G. Dubroca γιὰ τὸ διακανονισμό τοῦ τελωνειακοῦ

Πολλές φορές, τέλος, εμπόδια στίς εμπορικές δραστηριότητες των Βενετών στην περιοχή έθεταν καί γνωστοί Έλληνες έμποροι τής Ἑρτας. Ὁ ὑποπρόξενος τής Βενετίας στήν Ἑρτα Φ. Πάγκαλος γράφει σχετικά στό Βάιλο στά 1776: «Εἰς τοῦτο τό σημεῖο εὐρίσκονται αἱ ἐμπορικαί ὑποθέσεις τῶν ὑπηκόων μας καί ὑποθέτουν ὅτι εἰς ὅλα αὐτά τά ἔκτροπα ἔχει βάλει τό δάκτυλον, ἓνας κακοήθης καί ἀνάξιος Δημήτριος Βλαχούτσης, ὑπήκοος Ὁθωμανός, δηλαδή Ἕλληνα, κάτοικος τοῦ τόπου τούτου, πρόσωπον μᾶλλον συνετόν καί πολέμιον τῶν συμφερόντων τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας. Οὗτος μέ τάς κακοήθεις εἰσηγήσεις του εἰς τοὺς Τούρκους διοικητάς, δημιουργεῖ προσκώμματα καί δάρη εἰς τοὺς ἐμπορευομένους Βενετούς ὑπηκόους... Προσφεύγω εἰς τήν Ὑμετ. ἐξοχότητα καί Σᾶς παρακαλῶ νά φροντίσετε νά σταλεῖ διαταγή τοῦ νῦν Σουλτάνου πρὸς τήν πόλιν τῆς Ἑρτης, ὅπως μή ἐπιβαρύνεται εἰς τό ἔξῃς τό ἐμπόριον τῶν ὑπηκόων παρὰ τῶν Διοικητῶν, πέραν τῶν καθοριζομένων ὑπὸ τῶν Συνθηκῶν... Ἐτοι θά τεθῇ τέρμα καί εἰς τάς εἰσηγήσεις τοῦ Δημητρίου Βλαχούτση...»¹⁶³

(Ἡ συνέχεια στό ἐπόμενο τεῦχος)

δασμοῦ ἀνάμεσα στοὺς Βενετούς καί τοὺς Τούρκους), σ. 366 (ὁ ἴδιος πρόξενος ἐξυπηρετεῖ τόν γραμματέα τοῦ ἑκτακτου προνοητῆ Λευκάδας). Ἀκόμη βλ. στόν Κ. Δ. Μέρτζιο, Ἑρτα, τ. 2, σ. 49-50, τ. 4, σ. 222. - Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 191-193.

163. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἑρτα, τ. 4, σ. 390.

ΤΟ ΛΑΘΡΕΜΠΟΡΙΟ ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ (1881-1913)

ΤΑΚΗ ΒΑΦΙΑ

Τρία ήταν τὰ ἐμπορικά κέντρα, τὰ παζάρια, τὰ τελευταῖα χρόνια στήν τουρκοκρατούμενη Ἀρτα. Τό ένα καί τό μεγαλύτερο ἦταν τό ρωμιοπάζαρο, πού ἦταν σ' ἕνα τμήμα τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Σκουφᾶ καί ἄρχιζε περίπου ἀπό τή σημερινή ὁδό Παντοκράτορος καί ἔφτανε πέρα ἀπό τό Μονοπλιό. Σ' αὐτόν λοιπόν τό δρόμο ἦταν τὰ μαγαζιά, τ' ἀργαστήρια τῶν Ἑλλήνων, καί τὰ μαγαζιά τῶν Ἑβραίων. Τά μαγαζιά τῶν Ἑλλήνων ἦταν ὑφασματάδικα, ψιλικαντζίδικα, μπακάλικά, καφενεῖα, μανάβικα, φοῦρνοι, ἀλμπαναριά (πεταλωτήρια) πού ἦταν στή σημερινή ὁδό Παντοκράτορος, καί τὰ τσαρουχάδικα πού ἦταν ὅλα πιά κοντά στήν πλατεία Μονοπλιοῦ.

Τά μαγαζιά τῶν Ἑβραίων ἦταν ὑφασματάδικα, ψιλικαντζίδικα, φαναράδικα καί τενεκεντζίδικα.

Τό δεύτερο παζάρι, τό Τουρκοπάζαρο, ἦταν κοντά στόν Ἅγιο Νικόλαο, καί στόν Ἅγιο Βασίλειο. «Ἡ συνοικία Τουρκοπάζαρο οὕτως ὀνομάσθη, ἔνεκα τῆς πληθύος τῶν Τουρκικῶν αὐτόθι ἐργαστηρίων καί τινῶν οἰκιῶν». (Δοκίμιον Σερ. Ξενόπουλου, συμπληρώσεις Γιαν. Τσοῦτσινου, σελ. 127). Ὑπῆρχαν ὅμως μαγαζιά καί ἐργαστήρια Ἑλλήνων, μπακάλικά, φοῦρνοι, τσαγγάρικα, κρασοπουλιά κ.ἄ.

Τό τρίτο παζάρι ἦταν στό συνοικισμό τοῦ γιοφυριοῦ, στό Μαχαλά ὅπως λέγανε. Ἐκεῖ ἦταν μερικά μαγαζιά Ἀρτινῶν καί πολλά Τούρκων, ὑφασματάδικα, μπακάλικά, καφενεῖα κ.ἄ.

Στό μαχαλά τῆς γέφυρας ἔρχονταν καί Ἀρβανίτες, οἱ Γκέγκιδες καί πουλοῦσαν καλβάδες, στραγάλια, λουκούμια, κανταΐφι, τό χειμῶνα σαλέπι καί μετὰ τό Πάσχα τό δροσιστικό μπουζά.

Μέ τή Βερολίνειο συνθήκη, ἡ Ἀρτα καί ἕνα τμήμα τοῦ νομοῦ, στίς 24 Ἰουνίου 1881 ἐλευθερώθηκε ἀπό τή μακρόχρονη Τουρκική σκλαβιά. Τά νέα σύνορα ἦταν τό μέσον τῆς ψηλῆς καμάρας τοῦ γεφυριοῦ καί τό ποτάμι ὁ Ἀραχθος ἀπό τίς πηγές του σχεδόν μέχρι τόν Ἀμβρακικό πού εἶναι οἱ ἐκβολές του.

Μετά τήν ἀπελευθέρωση τήν ἴδια μέρα ὑψώθηκε ἡ Ἑλληνική σημαία στά ἀνατολικά τοῦ γιοφυριοῦ. Στά δυτικά ἦταν ἡ Τουρκική. Στίς δύο ἄκρες τοῦ γιοφυριοῦ τοποθετήθηκαν σιδερένιες πόρτες πού ἀνοίγαν τό πρῶι μέ τήν ἀνατολή τοῦ ἡλίου καί ἐκλείναν μέ τή δύση. Οἱ Ἀρτινοί πού εἶχαν τὰ μαγαζιά τους ἔξω ἀπό τή γέφυρα καί ὅσοι εἶχαν τὰ κτήματά τους στόν κάμπο, γιά νά περάσουν τό γιοφύρι καί νά πᾶνε στίς δουλειές τους ἔπρεπε νά ἔχουν τό πασαπόρτι (τό διαβατήριο), καί νά φοράνε

καί φέσι. Ἔτσι κάθε πρωί ὁ Μάρκο Γαρουφαλῆς, οἱ Μιχαλαῖοι, ὁ Βασίλης Λαλάκος, οἱ Κονομαῖοι, ὁ Καρασούλας, ὁ Κατσαργύρης, ὁ Θ. Διαμαντής, οἱ Τσεταῖοι, ὁ Κασιόκας, ὁ Ἄπ. Μπαρμπαστάθης, οἱ Ματσουκαῖοι, Πολυζαῖοι, ὁ Ι. Κατσής, οἱ Λυτγαραῖοι καί πολλοί ἄλλοι μέ τό πάσα πόρτε στό χέρι καί μέ τό φέσι στό κεφάλι, πέρναγαν τό γιοφύρι. Τό ἀπόγευμα, πρὶν βασιλέψει ὁ ἥλιος, στήν Τουρκική ἐπικράτεια ἀκουγόταν, τό μπουρί, ἓνα σάλπισμα προειδοποιητήριο γιά ὅσους ἤθελαν νά γυρίσουν στήν Ἄρτα. Μετά τό τρίτο σάλπισμα ἐκκλίνει ἡ σιδερένια πόρτα, γιά νά ξανανοίξει τό πρωί μέ τήν ἀνατολή τοῦ ἡλίου, γιά νά περάσουν οἱ ἄνθρωποι νά πᾶνε στίς δουλειές τους.

Πολλά ἐμπορεύματα, ζάχαρη, καφές, μπαχαρικά, πετρέλαιο, σπέρτα, πολλά εἶδη ἱματισμοῦ ἦταν πολύ φθηνότερα στό μαχαλά τῆς γέφυρας λόγῳ τοῦ φορολογικοῦ συστήματος στήν τουρκοκρατούμενη ἐπικράτεια, ἀπό ὅτι στήν Ἑλλάδα. Αὐτά τά φθηνά ἐμπορεύματα τά ἀγόραζαν ἐπαγγελματίες λαθρέμποροι ἀπό τά μαγαζιά τῆς γέφυρας καί τά πούλουσαν πολύ ἀκριβότερα στήν Ἄρτα καί σέ ἄλλες γειτονικές πόλεις. Οἱ ἐργάτες τῆς νύχτας, ὅπως ἔλεγαν τούς λαθρέμπορους ἦταν πολλοί τήν ἐποχή ἐκείνη, δηλαδή ἀπό τό καλοκαίρι τοῦ 1881 μέχρι τό 1913 πού λευτερώθηκε ὅλη ἡ Ἡπειρος. Τά πρωτοπαλίκαρα ὅμως ἦταν ὁ Γιάν Μανώλης, ὁ Πάνο Φασάρος, ὁ Κώστας Μανώλης, ὁ Μίτζιλης καί ἄλλοι.

Οἱ λαθρέμποροι ἀπό τά μαγαζιά τῆς γέφυρας ἀγόραζαν ὀρισμένα εἶδη τροφίμων καί ἱματισμοῦ, τά ἔκρυβαν σέ παραποτάμιες ἀποθήκες καί τά βράδια τά φόρτωναν σέ ζῶα καί περνοῦσαν τόν Ἀραχθό ἀπό διάφορα σημεῖα, πόρους τοῦ ποταμοῦ, πού γνώριζαν. Ὁ κίνδυνος ὅμως ἦταν πολύ μεγάλος γιατί ἡ ἀκροποταμιά καί ἀπό τίς δύο πλευρές περιπολοῦνταν ἀπό Ἑλλήνες καί Τούρκους στρατιῶτες. Ὅσοι περνοῦσαν μέ τά ζῶα κρυφά τό ποτάμι, μοσχοπωλοῦσαν τά ἐμπορεύματα στήν Ἄρτα καί ἀλλοῦ καί ἐξοικονομοῦσαν ἀρκετά χρήματα.

Ἀπό τήν Ἄρτα οἱ λαθρέμποροι τῆς νύχτας μετέφεραν μεγάλες ποσότητες οὔζου, πού πούλουσαν στήν Τουρκοκρατούμενη Ἡπειρο. Οἱ λαθραῖες αὐτές ἐξαγωγές δικαιολογοῦν ὅτι σέ εἴκοσι χρόνια ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἀρτας -1881 μέχρι τό 1900- ἡ Ἄρτα εἶχε πέντε ἐργαστήρια ποτοποιίας πού παρήγαγαν τόνους οὔζου πού ἦταν ἀδύνατον νά διατεθοῦν στήν Ἄρτα τῶν 4990 κατοίκων.

Ἄλλα πρωτοπαλίκαρα τῆς νύχτας μετά τό 1900 ἦταν ὁ Καρακώστας, ὁ Παγώνας καί ἡ παρέα τους. Τίς σκοτεινές νύχτες τσουβάλια ζάχαρη, καφέδες, δέσμες ἀπό τσιγαρόχαρτο, πετρέλαιο, σπέρτα κ.λπ. τά φόρτωναν σέ ζῶα καί τά περνοῦσαν ἀπό τό ποτάμι. Πολλές φορές τά βράδια οἱ Ἀρτινοί ἄκουγαν πυροβολισμούς ἀπό τήν Κάτω Παναγιά, τό ριζόκαστρο, ἀπ' τά «κομμάτια» κι ἀπό ἄλλα σημεῖα. Τά ἀποσπάσματα κυνηγοῦσαν τούς ἐργάτες τῆς νύχτας, τούς λαθρέμπορους, πάρα πολύ, ἀλλά κι αὐτοί ἄνδρες μέ παλικαρίσια καρδιά τ' ἀψηφοῦσαν ὅλα αὐτά. Τήν ἄλλη μέρα τό λαθρεμπόριο αὐτό τό ἀγόραζαν οἱ Ἀρτινοί ἀπό τούς μπακάληδες.

Ἐκτός ἀπό τούς ἐργάτες τῆς νύχτας ἦταν καί οἱ ἄλλοι μικρολαθρέμποροι πού προσπαθοῦσαν νά κρύψουν κάτι ἐπάνω τους γιά νά τό περάσουν ἀπό τή γέφυρα, ὅπου γινόταν ἔρευνα. Ἐκεῖ πού σήμερα εἶναι ἡ ταβέρνα «Πρωτομάστορας» κοντά στόν πλάτανο τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἦταν τό τελωνεῖο πού γινόταν ὁ ἐλεγχος σέ ὅσους ἔρχονταν ἀπό τήν Τουρκική ἐπικράτεια. Ἀκόμα ἦταν τό στρατιωτικό φυλάκιο, καί τό ἀστυνομικό τμήμα. Ἡ ἔρευνα στούς ἄνδρες γινόταν ἀπό τόν τελωνοφύλακα, στίς

γυναίκες γινόταν από γυναίκα. Στὴν ἔρευνα ἂν βρισκόταν λαθραῖο γινόταν κατά-σχεση καὶ ἔβαζαν καὶ πρόστιμο.

Μιά ἐποχή γιὰ τὴν ἔρευνα τῶν γυναικῶν ἦταν ἡ Καλαμπάκου μιά γριά καμπούρα, σωστός διάβολος. Δέν χάριζε κάστανα σέ κανένα. Ἐφθανε στό σημεῖο νά γδύνει στό φυλάκιο τίς γυναίκες γιὰ νά πεισθεῖ ὅτι δέν ἔκρυβαν τίποτε τὸ λαθραῖο ἐπάνω τους. Κάποτε μιά γυναίκα εἶχε κρύψει ἐπάνω της ἓνα ὕφασμα μεταξωτό. Τό βρῆκε ἡ Καλαμπάκου καὶ γιὰ τιμωρία, τῆς ἔβγαλε τὸ βρακί καὶ τὸ κρέμασε στὸν πλάτανο τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ γιὰ νά τὴν ρεζιλέψει.

Ἄλλη πού ἔκανε ἔρευνα στίς γυναίκες ἦταν μιά μέγαιρα, ἡ Ματσάλο. Ἐπαιρνε τίς γυναίκες μέ φωνές καὶ μέ βρισιές σέ ἰδιαίτερο δωμάτιο καὶ τίς ἔψαχνε. Πολλές φορές χρηματίζονταν γιὰ καλὰ ἀπὸ πολλές γυναίκες οἱ ὁποῖες περνοῦσαν ἀπὸ τὸν ἔλεγχο καὶ τοῦ πουλιοῦ τὸ γάλα. Ὁ τελώνης Μπουρνάς πολὺ συχνὰ διαπληκτίζονταν μαζί της καὶ ἠθέλε νά τή δώξει, ἀλλὰ ἦταν δύσκολο νά βρεῖ ἄλλη γυναίκα τὴν ἐποχή ἐκεῖνη. Ἔτσι ἡ μέγαιρα αὐτὴ ἀσκοῦσε τὰ καθήκοντά της, ὥσπου μιά μέρα μιά γυναίκα τὴν ἔστειλε στὸν ἄλλο κόσμο ἀπὸ ἓνα ξυλοκόπημα γερό.

Χίλιους дуὸ τρόπους σοφίζονταν γιὰ νά περάσουν μερικά πράγματα κρυφὰ ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς γέφυρας. Ἐβγάζαν ἀπὸ τὰ καλάμια τὴν ψίχα καὶ τὰ γέμιζαν μέ ζάχαρη, καφέ, μπαχαρικά, τὰ φόρτωναν καὶ μέ ἄλλα καλάμια στό ζῶο καὶ πέρναγαν ἀπὸ τὸν ἔλεγχο. Ἐνας ἀπὸ τοὺς καθημερινούς μικρολαθρέμπορους ἦταν ὁ Τάσος Γαλανός πού φοροῦσε σαλβάρι φαρδύ. Ὅσες φορές πήγαινε στὴ γέφυρα ἀγόραζε πότε καφέ, πότε ζάχαρη καὶ τὰ ἔκρυβε στό σαλβάρι καὶ ἔτσι περνοῦσε τὰ λαθραῖα του ἀπαράτητος.

Ἐρχόταν στὴν Ἄρτα πωλοῦσε τὴνπραμάτεια του καὶ ἔβγαζε τὰ ἔξοδα τῆς ἡμέρας. Πολλές φορές ἔπινε, μεθοῦσε καὶ γιὰ νά δείξει τὰ κατορθώματά του φώναζε, γεφυρίνα, σαλβαρίνα, ζαχαρίνα καὶ γελοῦσαν οἱ Ἄρτινοί μαζί του.

Στὴν Ἄρτα ἀσχολοῦνταν μερικοὶ κρυφὰ μέ τὴν πώληση λαθρεμπορικῶν εἰδῶν. Ἡ Κουτσογίδαίνα τὴν ἡμέρα μέ дуὸ τρεῖς γίδες γύριζε στίς γειτονιές ὅτι δῆθεν πωλοῦσε γάλα. Ἐπαιρνε ὅμως ἀπὸ μερικά σπίτια παραγγελίες γιὰ διάφορα εἶδη, τὰ προμηθεύονταν ἀπὸ τοὺς ἐργάτες τῆς νύκτας καὶ τὸ βράδυ ἔκανε τὴ διανομή. Ἐνας ἄλλος καλαθᾶς στό Μουκούστι εἶχε ὅ,τι τοῦ ζητοῦσες καὶ τὰ ἔδινε πολὺ φτηνότερα ἀπὸ τὰ μπακάλικά. Οἱ Ἄρτινοί πού εἶχαν τὰ μαγαζιά τους ἔξω στὴν γέφυρα καὶ τὰ κτήματά τους στὸν κάμπο, περνώντας ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ γιοφυριοῦ γιὰ νά πᾶνε στίς δουλειές τους, πολλές φορές ὑφίσταντο ταπεινώσεις ἀπὸ τοὺς Τούρκους στρατιῶτες καὶ κατὰ τὴν ἐπιστροφή τους ἀπὸ τὴν σωματική ἔρευνα πού τοὺς ἔκαμαν οἱ Ἕλληνες. Εὐτυχῶς αὐτὴ ἡ θλιβερὴ κατάσταση γιὰ πολλοὺς Ἄρτινούς πού ἦταν ὑποχρεωμένοι νά περνοῦν πολὺ συχνὰ τὰ Ἑλληνοτουρκικὰ σύνορα κράτησε ὥς τὸ 1913 πού ἀπελευθερώθηκε ὁλόκληρη ἡ Ἠπειρος.

Σεραφεῖμ Ξενόπουλος, *Δοκίμιο*.

Εὐστρ. Πατσαλίας, «Ἡ Ἄρτα πρὸ 100ετίας», περ. *Σκουφᾶς*, τεῦχος 85.

Θεόδ. Ζαχάρη, «Λαθρεμπόριο στὴν παλιὰ Ἄρτα», *Ἠπειρ. Βῆμα Ἄρτας*, φ. 76/1930.

Λεωνίδα Βλάχου, «Ὅταν τὸ Γιοφύρι ἦταν σύνορο», περ. *Σκουφᾶς*, τ. 56-57.

Δημ. Καραγιάννης, «Τὸ λαθρεμπόριο στὴν Ἄρτα», ἐφ. *Ἀμβρακία*, 21/3/83.

ΤΟ ΑΝΕΧΤΙΜΗΤΟ* (Δράμα σέ τρία μέρη)

ΠΑΝΤΕΛΗ ΧΟΡΝ

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

*Κάμπος. Οί ὄχτοι τοῦ ποταμοῦ χάνονται βαθιά στή σκηνή πίσω ἀπό πυκνά δέντρα.
Νύχτα φεγγαροφώπιση.*

Ένας Καλλικάντζαρος κυνηγάει τό στοιχειό ποῦγινε ὠρίο κοράσι.

ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ (τρέχοντας)

Στάσου, μωρέ τσαχπίνα.

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

*(Στό τρέξιμό του χάνεται πίσω ἀπ' τὰ δέντρα). Σέ γελάσανε, γαϊδουροπόδαρε... Έ; μέ
λαχταράς... Αἱ ν' ἀρπάξης μιὰ γυναίκα πιστό ταῖρι ενός ισοπάνη καί τό ἄχι σου θά βγάλῃς καί
ἐκεῖνος θά τὰ χάσῃ παραιτώντας καί κοπάδι καί γιαούρτια καί τυριά... Γάβ, γάβ, οἱ σκύλοι θά
φωνάζουν καί θά γίνῃ χαλασμός.*

ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

*(Πηγαίνοντας πίσω ἀπ' τὰ δέντρα). Τώρα σένα θέ ν' ἀρπάξω ποῦσαι γρήγορη στά πόδια,
τά κουνᾷς καί τά λυγίζεις, θᾶσαι ἄμάν... τοῦ χαλασμοῦ.*

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

*(Πηδάει πηδώντας μπρός στή σκηνή). Χά! χά! χά! λαχτάρα ποῦχεις, λές θά σπείρης
ἀντρειωμένο στό χωράφι μου ἃ σ' ἀφήσω.*

ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

*(Πηδάει καί τό ἀγκαλιάζει). Δέ μοῦ φέβγεις τώρα δά πού σέ κρατάω... Πᾶμε κεῖ πίσω
ἀπ' τὰ δέντρα... (Τό τραβάει). Μέσ' στά φύλλα θά σέ ρίξω, δὴν τὴν Πλάση θά σοῦ δείξω...
γαργαλίσματα... πιπιλίσματα... (Λιγωμένος μέ λαγνεία τό τραβάει). Έλα...*

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Μή μέ πολυμαλάξεις... τὰ φίδια ποῦκω (κοροδεφικά) τοῦ κόρφου μου στολίδια, θά

ξυπνήσουν καί θά πιπιλίσουν τίς γαϊδουρινές σου γάμπες... Ή δέ μ' ἔνοιωσες ἀκόμα;... Ἡ θέλεις ν' ἀγριέψω;... Δέ στεγνώνεις ἴσα μ' ἄβριο τήν ἀβγή ἃ σέ ραντίσω μέ τοῦ ποταμοῦ τό μάνιασμα... (Μουγκρίζει). Μμ... Μμ... Μμ... (ἀφτός ξαφνιάζεται κ' ἐκεῖνο τοῦ λέει κοροδεφτικά). Γιά δές γλυκά ναζάκια πού σοῦ κάνω... ἔλα, τί ξαφνιάστηκες;...

ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Ὁραῖα, μοῦ τήν κατάφερες... πῶς ἔγινες ἔτσι; Χά! χά! χά! ἀστεῖο, μά τήν ἀλήθεια... Σύ, μωρέ, θά ρεζιλέψης τίς Νεράϊδες μέ τή θωριά πού πήρες... Μά νά σοῦ πῶ, τί βγαίνει πῶς εἶσαι τό στοιχειό τοῦ ποταμοῦ;... Γώ ξέρω τί βλέπω... Μούγκριζε, μούγκριζε, τί μέ κόφτει, ἔτσι μοῦ φαίνεται πῶς μουγκρίζει ἡ πεντάμορφη στοῦ πόθου τίς ἀνατριχίλες... καί νά σοῦ πῶ, ἃ δέ σεβόμουνα τά γεράματα σου, ἔ! μά τῆς καλόγριας τό ζουνάρι... (τρίβει τά χέρια του) κακά ξεμπερδέματα θάχαμε... Ἀχ! μωρέ γερο-τσουκνίδα, σύ μοῦγινες μπουμποῦκι... Πῶς τά κατάφερες;

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Δέν εἶναι καί καμιά σοφία νά γίνης γυναίκα.

ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Σοφία δέν εἶναι... μά εἶναι τρέλ...λα. Δέ μοῦ λές ὅλα ἔτσι; Ή!... ὅλα!... Εἶμαι κομάτι περίεργος, μά πρέπει τό καθετίς κανεῖς νά ψάχνη, σ' ὅλα νά μπαίνη...

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Σσ!... πάψε. Ἀκόμα στά σύγκαλά σου δέν ἤρθες! Σκάσε... ἀπτό δέν τό μαθαίνεις.

ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Σένα πῶς σοῦ ἀρέσει παντοῦ νά τρυπῶνης καί ὅλα νά τά ξετάζης, ὅλα νά τά ξέρης;... Στό δέντρο καθισμένος κρυφότηραγες μιά μέρα ἕνα κορίτσι παχουλό κ' ἔξαφνα πέφτεις δροσιᾶς σταλιά, περνᾶς τόν ἀλαντζά του καί σιγά, σιγά κυλώντας φτάνεις στόν κόρφο του... φ!... μιά κρυάδα τῷπασε τρεμουλιαστή ποῦκανα πολύ χάzi.

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Κᾶτι τέπια πῶς τά θυμᾶσαι; Γένου δροσιά καί σύρσου στό κορμί μου...

ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Οὔ νά χαθῆς γεροντόκορμο, δροσιά σοῦ χρειάζεται... Μά φώναξέ μου τίς Νεράϊδες γιατί μοῦρθε λυγούρα.

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Καί γώ ἀφτές χρειάζομαι. Μωρέ ζήλεια πού θάχουνε πριχοῦ μάθουν πῶς μέ λένε.

(Κρύβεται πίσω ἀπ' τά δέντρα καί σφυρίζει δυνατά πολλές φορές. Σέ λίγο ἔρχονται Νεράϊδες μιά μιά ἀπό διάφορες μεριές, ἀνάκατα μέ Καλλικαντζάρους).

Α' ΝΕΡΑΪΔΑ

Πέρα κεῖ στή λίμνη πού τή μέρα μου περνᾶ ἤρθε μιά κοπέλλα τά πόδια της νά πλύνη, σᾶν τό γάλα γίνανε... χαρά πού θάχη ὁ σαστικός.

Α' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Δέ μοῦ φώναζες τή σαστικιά ν' ἀρμέξω;...

Β' ΝΕΡΑΪΔΑ

Κεϊ στό σπήλιο ἀπ' ἄνθια ἔπλεκα καινούρια φορεσιά, zeβγάρια μπαῖναν, zeβγάρια βγαῖναν... Ὅλος ὁ κόσμος zeβγαρώθηκε στούς σημερινούς καιρούς... Γερά παιδιά θέ νά σᾶς διώξουν μιά μέρα Καλλικάντζαροι...

Γ' ΝΕΡΑΪΔΑ

Ναί... κεῖ πέρα στήν πηγὴ ἦρθαν τὰ παλληκάρια ἀποσταμένα νά πιοῦν νερό, κ' ἦρθαν κόρες τὰ ρούχα τους νά πλύνουν... Εἶδα πολλά καί φκαριστήθηκα καί ἀπόψε δόστου τρέλλες...

Γ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Κ' ἐγώ πῶς σοῦ φαίνουμαι; τρελλούτσικος... Ἔλα νά zeβγαρωθοῦμε.

Γ' ΝΕΡΑΪΔΑ

(*Τοῦ δίνει μιά xaδεφτική*). Χάσου κακομούτσουνε!...

Γ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Μή μέ σκανταλίζεις γιατί θυμώνω.

Γ' ΝΕΡΑΪΔΑ

(*Κάνει πῶς φέβγει*). Θύμωνε...

Γ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

(*Πάει ἀπό κοντά της*). Ἔλα σύ πάλε πού τό πίστεψες, ἀνάβω μά δέ θυμώνω...

Δ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Πῶ! πῶ! σκοτάδι κεῖ στή χώρα, πόσες κοιμούνται στά κρεβάτια μοναχές καί κρυφά θ' ἀναστενάζουν...

Δ' ΝΕΡΑΪΔΑ

Τρέχα τό λοιπό, τί κάθεςαι;...

Δ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Μπάς καί ζηλέβεις;

Δ' ΝΕΡΑΪΔΑ (*κοροδεφτικά*)

Τί ὁμορφος ποῦσαι;

Δ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Σ' ἀρέσω;

Δ' ΝΕΡΑΪΔΑ

Ἔλα νά μοῦ βγάλης ἔνα ἀγκάθι πού μοῦ μπῆκε στό πόδι.

ΟΙ ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΙ (*ὅλοι μαζί*)

Ἐγώ... Ἐγώ... Ἐγώ... (*Τρέχουν ὅλοι κοντά της*).

Δ' ΝΕΡΑΪΔΑ

Ἐ! τί προθυμία... (*Στόν Δ' Καλλικάντζαρο*). Ἔλα σύ ὁ πιά ἄσκημος.

Δ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Ναί ἐγώ... ἄμέσως... (Γονατίζει, πιάνει τό πόδι της καί τῆς βγάζει τ' ἀγκάθι).

Δ' ΝΕΡΑΪΔΑ

(Ρίχτει πονώντας δυνατή φωνή). ὦΑ!...

Δ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

(Σηκώνεται καί τήν ἀγκαλιάζει μέ λαγνεία). ὦΑχ! Νεραϊδούλα μου...

ΟΙ ΝΕΡΑΪΔΕΣ (ὅλες μαζί)

Χά! χά! χά! γιά δές ζεβγάρι, ποῦναι τό στοιχειό νά τούς βρέξῃ.

Α' ΝΕΡΑΪΔΑ

Τώρα σφύριζε καί μᾶς καλνοῦσε, ποῦν' το;... ἔ! γέρο, γέρο...

Α' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Τό στοιχειό; Χά! χά! χά!

(Στά τελεφταῖα λόγια τό στοιχειό ἔβγαине σιγά, σιγά, μέσα ἀπ' τὰ δέντρα, ὥσπου τώρα βρίσκεται κοντά τους).

Α' ΝΕΡΑΪΔΑ

Τί γελᾷς μωρέ; Μίλα...

Α' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Πάει νά ξεγεννήσῃ στή χώρα μιά γυναίκα.

Α' ΝΕΡΑΪΔΑ

Ὅσο' τα τὰ χωρατά, κάπου θά κρύβεται. ὦΕ! παπποῦ, παπποῦ...

Α' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

(Δείχνοντας τάχα μέ τὰ σωστά του τό στοιχειό). Ποιά εἶναι τούτη πάλε; Ποῦ βρέθηκε...

Β' ΝΕΡΑΪΔΑ

Μωρέ μιά κορασιά... Ποῦθε μᾶς ἦρθε;... ὦΕ! λυγερή, ποῦ φιλιέσαι;...

Γ' ΝΕΡΑΪΔΑ

Μίλα, μωρέ, καί δέν τήν παίρνουμε τή μιλιὰ σου, χρειαζόμενην εἶναι γιά νά σέρνης πίο ἔφκολα στήν ποδιά σου τὰ παλληκάρια.

Β' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Μωρέ τούτη εἶναι πεντάμορφη... καλό φαῖ.

(Τό περιτριγυρίζουν ὅλοι οἱ Καλλικάντζαροι καί τρίβουν τά χέρια τους).

Α' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Χά! χά! χά! εἶναι γιά γέλια, τί ρωτεφθήκατε, μωρέ, τήν τσούπρα.

Β' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Καί τί παράξενο, βρέ χάχα;...

Α' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

(Παίρνει άξαφνα σοβαρότητα και τό πιάνει απ' τό χέρι). Είμαι δικιά μου άφτί... Έλα, περδικά μου, πᾶμε στό κούφωμα τοῦ δεντροῦ νά κοροϊδέψουμε τό Θεό.

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

... (Δίχως νά μιλήση κάνει σημάδι νά πᾶνε και κάνουν νά φύγουν).

Α' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Κυτάζετε μέ λυγωμένα μάτια, μωρέ μαγκούφηδες... σκάστε απ' τή ζήλεια... Έ! δέν εἶναι γιά τά δόντια σας άφτό τό φαῖ, σᾶς βαρυστομαχιάζει.

(Τούς περιτριγυρίζουν ὅλοι και τούς κλείνουν τό δρόμο).

Β' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Άσε με και μένα νά σέ βοηθήσω.

Γ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Έ! κορούλα, τί πᾶς μαζί του; Σοῦ φαίνεται πώς θά γεννήσης ἄρχοντα; Καλλικαντζαράκι θά κάνης...

Δ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Μωρέ, ποῦ τήν ἄρπαξες; Ποῦ τήν πέτυχες; Σ' ἀνθότοπους ἔπαιζες σουράβλι;...

Α' ΝΕΡΑΪΔΑ

Μωρέ, πόλεμος γιά μιά ἄθρώπου γέννα!...

Β' ΝΕΡΑΪΔΑ

Άλλοῖ σ' ἐκεῖνον πού δέν τήν ἔχει, δέν τήν ξέρει τήν ὁμορφιά.

Α' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Μωρέ τί πάθατε; Σκοτίστηκε ἡ ματιά σας... Χά! χά! χά!... Έ! ἐγώ σέ παρατάω τό λοιπό σέ τέτιο σαματᾶ πού γίνεται... Πήγαινε μ' ὅποιον ἄλλο θέλεις...

(Τήν άφίνει απ' τό χέρι).

Β' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Μέ μένα ἔλα, θά σέ λυγώσω ὅλη τή νύχτα πού νά σέ βαρέση ὁ ἥλιος τήν άβγή και νά σοῦ φανῇ κωλοφοπιά.

Γ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Μένα διάλεξε, κάθε χυμό γλυκό πού τ' ἄνθια ζωντανέβει στά χεῖλια σου θά τότε σταλάξω...

Δ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Γώ θά σοῦ ρουφήξω ὅλο σου τό εἶναι και θά σοῦ χύσω μέσα σου ὅλη τῶν ρουμανιῶν τήν ἀντάρα.

Α' ΝΕΡΑΪΔΑ

Κ' ἐγὼ σοῦ λέω πὼς θὰ γιομίσουν τὰ σπλάχνα σου ἀπὸ Καλλικαντζαράκια πού νά νομίζης πὼς γίνεται μέσα σου δαιμονικός χορός.

Α' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Τοῦτοι δῶ τὴν πάθαν πιό καλὰ ἀπὸ μένα.

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ (τάχα μέ τὰ σωστά του)

Κ' ἐγὼ πάω νά πέσω στό ποτάμι θαλισμένη ἀπ' τό κακό πού γίνεται γιὰ μένα.

Β' ΝΕΡΑΪΔΑ

Θάμα ἔγινε καί μίλησε, μπάμ!...

Γ' ΝΕΡΑΪΔΑ

Μὴν πᾶς στό ποτάμι γιατί θὰ σέ πιάσῃ ὁ γέρος καί θὰ σοῦ γλύψῃ καί τό τελεφταῖο σου κοκκαλάκι· θὰ γλυτώσῃς ἀπ' τὴ στεριά, θὰ τό βρῇς ἀπ' τό νερό.

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ (τάχα μέ τὰ σωστά του)

Τό γέρο γώ τόν ἀγαπῶ, μαζί του ὅλημερίς περνᾶω.

Β' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Μωρέ καί δέ μᾶς ἔλεγε τίποτα, βρέ τό γέρο κολασμένο, τί κρύβει μέσα στὸν ἀπέραντό του νοῦ.

Γ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Νά χαθῇ!... ὅλα τὰ θέλει δικὰ του.

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Χά! χά! χά! Πάφτε μὴν πεῖτε κι ἄλλα... λίγο νερό ἄξίζει νά σᾶς στείλῳ ὅσο ποῦ νά ξυπνήστε... Βρέ κοιμόσαστε;... "Εἰ!... ἐσεῖς Νεράϊδες δέ μέ νοιώσατε;... Χνῶτο γεροντικό δέ σᾶς μυρίζει;...

ΝΕΡΑΪΔΕΣ καί ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΙ

(“Ὅλοι μαζί καί γελώντας). Χά! χά! χά! ἀγνώριστος, πὼς ἄλλαξες ἔτσι;...

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Σήμερα πού ὅλα στὸν κόσμο ἀλλάζουν, ἀλλάζω κ' ἐγώ.

Α' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Γώ τὴν ἔπαθα πρῶτος.

Α' ΝΕΡΑΪΔΑ

Σάν πιό κουτός.

Α' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Μ' ἀποκούτιανες χιές βράδι.

Β' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Ώσε νά πασπατέψω λίγο τό κορμί σου βρέ γέρο... μπάς καί γαργαλιέσαι;...

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Ή! αφέστε τώρα τά χωρατά... Τί γίνεται; Τί καινούρια ἀπ' τούς ἀθρώπους πού παιδέβονται;...

Γ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Πῆγα καί κρυφάκουσα, τούς καταφέραν τούς μαστόρους ὅλους νάρθοῦν ἀπόψε καί ν' ἀρχίσουν ἄβριο πρῶτ', πρῶτ', τῇ δουλειά... μὰ γιά μιά μέρα μονάχα κι ἂν ἡ δούλεψή τους πάει πάλε στά χαμένα, θά τόν ἀφίσουν γιά πάντα τόν πρωτομαστοράκο...

Δ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Τίς γυναῖκες τους σέ πειρασμό θά πάω νά βάλω.

Γ' ΝΕΡΑΪΔΑ

Ώλη ἡ γενιά πρέπει ν' ἀφανιστῇ...

Δ' ΝΕΡΑΪΔΑ (κοροδεφτικά)

Ἡ γενιά τῶ μεγάλωνε μαστόρων...

Α' ΝΕΡΑΪΔΑ

Ἡ γενιά μέ τίς ὁμορφες τίς κοπελλιές

Β' ΝΕΡΑΪΔΑ

Γερά παιδιά θέ νά σᾶς διώξουν μιά μέρα Καλλικάντζαροι. Σᾶς τῶπα, κάντε τώρα ὅ,τι μπορεῖτε, ἔχετε ἀκόμα καιρό...

Γ' ΝΕΡΑΪΔΑ

Τρεῖς εἶταν, τρεῖς Νεραΐδες ἀπό τά μᾶς πιδ ὁμορφες, γυναῖκα τίς ἐγέννησε, γυναῖκα κ' ἕνας ἄντρας... κ' οἱ δυό ἀθρώποι εἴντουσαν γιά γέννα θεϊκά...

Δ' ΝΕΡΑΪΔΑ

Τό παλάτι τοῦ βασιλιᾶ τοῦ κοσμοκράτῳρα ἐρείπιο...

Α' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Γιοφύρια θά μᾶς φτιάξουνε νά πᾶνε στόν οὐρανό.

Β' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ (κοροδεφτικά)

Τό γιοφύρι τῆς ἀγάπης κατὰ ποῦ τραβάει; λές στόν οὐρανό νά φτάνη;...

Α' ΝΕΡΑΪΔΑ

Κατά τόν ἀφανισμό τραβάει...

Β' ΝΕΡΑΪΔΑ

Εἶναι ἀλήθεια, ὁμορφη, βρέ γέρο, ἡ σαστικιά σου;

Γ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Ώλο καί Νεραΐδες κοιλοπονοῦσε ἡ μάννα της;

Δ' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Καί κρυφό τόχε καμάρι... Πᾶνε σκορπίσανε κ' ἡ τελεφταία τώρα μηνέσκει...

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Τόν ἄντρα της μέ τά κάλλη μου τά ψέφτικα ἀπόψε θά πλανέψω...

Γ' ΝΕΡΑΪΔΑ

Ὡραῖο παιγνίδι· πολλά 'χεις ἰδωμένα, πολλά σκαρφίζεσαι...

Α' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Κορίτσι πού σπὴν ἀγκαλιά σου θά δεχτῆς; Ἀθρώπου γένα λαχταριστή... Γιά δές τί σοῦ τοιμάζουμε γιά τή σκουλικιασμένη σου ἀγκαλιά!...

Α' ΝΕΡΑΪΔΑ

Ἡ τρίτη κ' ἡ στερνότερη τοῦ ἀντρός της τοῦ πολυαγαπημένου τίς λόξες θά πλερώσῃ...

Β' ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΣ

Σέ λίγο φτάνουν, σέ κάθε κρυψώνα κ' ἕνας ἀπὸ μᾶς γιά νά τοὺς zalίσουμε, ἀλλοῦ Νεράϊδα, ἀλλοῦ Καλλικάντζαρος, νά χάσουν τό μυαλό τους, ἄς ἔχουν λιγιστό.

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ (κοροδεφτικά)

Κ' ἐγὼ ἀπόψε ἐρωτικές κουβέντες θᾶκω μέ τόν ξακουμένο πρωτομάστορα...

Α' ΝΕΡΑΪΔΑ

Σέ λίγο πάλε σφύριξέ μας γιά τό χαλασμό καί δῶ 'μαστε...

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Στάχτη ὅλα θά γενοῦν, τά χέρια πού δουλέβανε ἡ ἀπελπισία θά τά ἐνώνῃ... ἄβριο ἀπ' ἀρχῆς οἱ μαστοράκοι μας...

Β' ΝΕΡΑΪΔΑ

Τώρα καθένας στή δουλειά του κ' ἡ χαρά πάλε σ' ἐμᾶς...

(Χάνουνται. Ὑστερα ἀπὸ λίγο μπαίνει ὁ Θύμιος).

Πρωτομάστορα! Ὡ! πρωτομάστορα!... (Μιά Νεράϊδα κρυμμένη πίσω ἀπ' τὰ δέντρα ἀντι-λαλάει).

ΑΝΤΙΛΑΛΟΣ

Πρωτομάστορα!...

ΘΥΜΙΟΣ

Ποῦσαι πρωτομάστορα;...

ΑΝΤΙΛΑΛΟΣ

Πρωτομάστορα!...

(Ὁ Θύμιος κυτάει γύρω του φοβισμένος).

ΘΥΜΙΟΣ

Ή! πρωτομάστορα! (Παίρνει γλήγορα ένα τραγουδι για να μην ακούση τόν αντίλαλο).
Κεϊ σπίν άπάνου γειτονιά - κεϊ σπίν άπάνου ρούγα - Κόρη ξανθή εΐταν κ' έφανε - Ήφανε
καί τραγούδα - ...

ΑΝΤΙΛΑΛΟΣ

Τραγούδα...

ΘΥΜΙΟΣ

(Τρομασμένος φωνάζει γλήγορα). Πρωτομάστορα, πρωτομάστορα, πρωτομάστορα.

ΑΝΤΡΕΑΣ (βγαίνοντας)

Ποιός φωνάζει έτσι;...

ΘΥΜΙΟΣ

Έγώ, πρωτομάστορά μου, έτσι καλό νάχρη... έλα...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Τί έπαθες πάλε; τίς ίδιες τρομάρες έχουμε;...

ΘΥΜΙΟΣ

Μπρός βαθύ καί πίσω ρέμα, φοβᾶμαι τά δαιμονικά... φοβᾶμαι καί σένα πουΐσαι ἄθρω-
πος, τί νά κάνω δέν ξέρω...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Ήλα λέγε, θές τίποτα;...

ΘΥΜΙΟΣ

Ναί, χαιρετίσματα άπ' τή γυναίκα σου καί ἄβριο θά ρθῇ πρωΐ, πρωΐ, νά δῇ τή δουλειά
πού θ' άρχίσῃ, θά κάτῃ καί τό μεσημέρι νά φάῃ μαζί σου.

ΑΝΤΡΕΑΣ

Μωρέ άφτό μονάχα;... Τί ἄλλο...

ΘΥΜΙΟΣ

Καί τώρα έρχεται ό Μάστρο Πέτρος, τούς κατάφερε.

ΑΝΤΡΕΑΣ

Τούς κατάφερε, γειά σου, άφτό λέγε μου, άφτό περιμένω.

ΘΥΜΙΟΣ

Θάρθουν κι άφτοί νά περάσουν δῶ τή βραδιά τους γιά ν' άρχίσουν ἄβριο τό ταχύ τή
δουλειά... μά τί νά σοῦ πῶ...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Ή! λέγε...

ΘΥΜΙΟΣ

“Αν χαλασμός πάλε γενῆ, πάλε θά σοῦ φύγουνε καί γιά πάντα τώρα.

ΑΝΤΡΕΑΣ

“Ω, ὅλο χαλασμοί θά γίνονται;... βαρέθηκα πιά ν’ ἀκούω... θέλουν ἄλλους παράδες ἀκόμα;... “Ας ἔρθουν καί τούς φτιάνω γώ.

ΘΥΜΙΟΣ

Τί θά τούς κάνει;...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Μή σέ νοιάζει, ξέρω γώ...

ΘΥΜΙΟΣ

Καλά, ξέρεις, δέν εἶπα ὅχι... μ’ ἂν τύχη πάλε καί γενῆ πῶς... τό λένε... πανηγύρι...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Τί πανηγύρι λές, βρέ;...

ΘΥΜΙΟΣ

Νά... χαλασμός, δέν ἤθελα νά τό πῶ...

ΑΝΤΡΕΑΣ

“Α γίνη, ἄ γίνη... κουράστηκα πιά, ὅχι δέ θά γίνη... τά δυνατά μου θά βάλω... κι ἄ γίνη... “Ε! στό διάολο...

(*Ἔρχεται ὁ Μάστορ Πέτρος*).

ΠΕΤΡΟΣ

Καλησπέρα, πρωτομάστορα.

ΑΝΤΡΕΑΣ

Καλῶς τό μάστορ-Πέτρο.

ΠΕΤΡΟΣ

Τί νυχτιά εἶναι ἀπόψε;... Ἀκοῦς στό δρόμο ξεφωνητά, γυναικεια γέλια, μουγκρίσματα, σφυρίγματα, ἀνάριες μουσικές, δίκως νά ξέρη ποῦ θ’ ἔρχονται· λές καί βγῆκαν ὅλοι οἱ δαιμόνοι ἀπ’ τή Κόλαση καί τῶχουν ρίζη στό ξεφάντωμα... “Αν δέν εἶχε καί φεγγάρι δέν ξέρω πῶς θάρχόμουνα.

ΑΝΤΡΕΑΣ

Καί σύ, μάστορ-Πέτρο, τώρα τά ἴδια σάν τούς ἄλλους;...

ΠΕΤΡΟΣ

Ξέρω καί γώ, δέν ξέρω τί νά σοῦ πῶ... Λές κάποιος γάμος νᾶγινε δῶ στά τριγύρω χωριά καί ἀπ’ τό πιστί καλεσμένοι καί καλεσμένες νά πῆραν τούς δρόμους σκορπώντας τή χαρά τους... μπορεῖ... Σοῦπα ποτέ; ἄλλοτε; τίποτα τέτοιο γιά νά μή τό πιστέψης;...

ΘΥΜΙΟΣ (κάνοντας τό σταβρό του)

Σ' αὐτό τό γάμο δέν εἶμουν καλεσμένος, δόξα νάχη ὁ "Υψιστος...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Τάματα καλά τά πράματα... ἄς λέμε ἔτσι, ἄς ἐλπίζουμε πὼς ἄβριο θά χτίσουμε τ' ἀχάλαστο καί μεθάβριο πάνου σέ χτισμένο, καταφρονώντας κάθε ἄλλη δύναμη μέ τοῦ ἀθρώπου τή γνώση... (γελαστά) καί κάθε στοιχειοῦ ἀντάρα ἃ θέλῃς ἔτσι...

ΠΕΤΡΟΣ

Μή μέ κοροδέβεις μάστρο Ἀντρέα... καί γώ λίγα λόγια ἔχω...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Καλά... ὅπως θέλεις... "Ε! θαρθοῦνε;...

ΠΕΤΡΟΣ

Ναί τώρα ἔφτασαν καί ἄβριο πρωῒ πρωῒ τοὺς ξυπνᾶμε γιά δουλειά, ἄς ἔχουμ' ἐλπίδα...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Κι ἃ χαθῇ κι ἀφτή;

ΠΕΤΡΟΣ

"Ας χαθεῖ... κάτι θά βρεθῇ... ἔχει ὁ Θεός... "Εφαγα τά λυσσικά μου ὥς ποῦ νά τοὺς καταφέρω... Φωνάζαν οἱ γυναῖκες, κλαῖγαν τά παιδιά, τοὺς εἶπα πὼς θά τοὺς δώσουμε περισσότερα, τοὺς πλήρωσα μπρός κατὰ πὼς μούχες πῆ... ἔ! ἐπιτέλους ἴδρωσα... Κι ὅλ' ἀφτά γιά μιὰ μόνη φορά... ἔ! καί τόσο πολὺ εἶναι.

ΑΝΤΡΕΑΣ (σιγά)

Ξέρεις, πῆγα κεῖ, μοῦ εἶπε πὼς θά σκεφτῇ καί σήμερα θ' ἀποφασίσῃ... καί τότε... ἔ! σώθηκαν πιά τά ψέματα... (πό δυνατά) Σέ σένα ὅμως τό χρωστάω ἃ σταθῇ τό γιοφύρι, ἡ μισή δόξα εἶναι δικιά σου.

ΠΕΤΡΟΣ

Ὅλοτελα δικιά σου εἶναι, γώ τή χαρά μονάχα νά πάρω ὅτα θά δῶ στημένο τό γιοφύρι μ' ὅλα τά ἐναντιώματα Θεοῦ καί ἀθρώπων... καί μοῦ φτάνει... ὁ καιρός μου κοντᾶ εἶναι...

ΑΝΤΡΕΑΣ

"Εχεις καιρό κι ἄλλα νά δοῦν τά μάτια σου.

ΠΕΤΡΟΣ

Τήν ἀγάπη σου θέλω μονάχα.

ΑΝΤΡΕΑΣ

"Ε, ἀφτή πιά...

ΠΕΤΡΟΣ

Νά, ἔρχονται...

Α' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

(Μπαίνει φοβισμένος και φωνάζει). "Ε! ποιός είναι... άθρῶποι;...

ΠΕΤΡΟΣ

'Αθρῶποι... δέ μᾶς βλέπεις; Γώ, ὁ πρωτομάστορας καί ὁ ψυχογιός του.

Α' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Δόξαση ὁ Θεός, ἀπόψε εἶναι κι ἄν εἶναι... Πῶς ἦρθα μέ μιλιὰ καί δέν τήν ἔχω χάση... τί τόπος... τί τόπος, Παναγιά μου. (Κάνει τό σταθρό του. Φτάνει ὁ μάστρο-Κοκοβιός καί μόλις βγαίνει βγάζει τρομάρας φωνή).

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

"Α!... (Κάνει νά τό κόψη λάσπη).

ΠΕΤΡΟΣ

"Ε! Κοκοβιέ, μεῖς εἴμαστε, συντεχνῖτες...

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

(Γυρίζει πίσω καί λέει μέ τρεμουλιαστή φωνή). Σύ... Μάστρο... Πέτρο...

ΠΕΤΡΟΣ

Γῶ ἀλάκαιρος.

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

(Ζυγώνει, βλέπει καί τούς ἄλλους). "Α! καί σύ...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Δέν εἴμαστε Νεράϊδες... ἔλα στά συγκαλά σου...

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

"Ωρα σου καλή, πρωτομάστορα, ἀκόμα βουίζουν τ' ἀφπιά μου... 'Η πολιτεία τοῦ διαόλου θᾶναι λιγώτερο τρομαχτική... δέν ξανάρχουμαι ἀπό δῶ, νά φάω τά παιδιά μου ψητά. (Φτάνει τρίτος κ' ὕστερα ἀπό λίγο μπουλουῖκι μαστόροι καί μαθητάδες).

Β' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

(Μπαίνει τάχατες μέ θάρρος). "Ο, τι κι ἄν εἴσαστε, σταθεῖτε... δέ σᾶς φοβᾶμαι... ἀφίστε τίς κρυφές ἀντάρες καί τά πλάνα γέλια... ἐλάτε νά παλαίψουμε ἀντρίκεια πρόσωπο μέ πρόσωπο...

ΠΕΤΡΟΣ

"Ε! τί ἔπαθες;... παραμιλᾷς;

Β' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

(Τούς βλέπει κ' ἔρχεται στά σύγκαλά του). "Α! σεῖς εἴσαστε;... ὦρα καλή... ("Υστερα ἀπό λίγο, ἀφοῦ τούς πηράξη γιά καλή). Τί εἶναι τοῦτο; Πρῶτη φορά τ' ἀκούω ἔπειτα ἀπό τά παραμύθια πού στήν πυροστιά μᾶς ἔλεγε ἡ γιαγιά μας, ὅταν εἴμαστε παιδιά... (Παραξενέβεται). Κ' εἶναι ἀλήθεια τοῦτα;... Θέ, συχώρεσέ με... (Κάνει τό σταθρό του).

Γ' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

(Ήπ' τό μπουλοῦκι ποῦφτασε). Ἡ πολιτεία ποῦχτισαν οἱ δράκοι στήν τέλειωση τοῦ κόσμου, ὅπως λέει ἓνα παραμῦθι.

ΤΟ ΜΑΘΗΤΟΥΔΙ

Τό χωριό πού κόρες γελούσανε καί φύτρωναν τά ρόδια, παρθένες φιλιόντουσαν καί μουσικές γροικοῦσες... Τ' ἄκουσε ἡ γιαγιά μου ἀπ' τή γιαγιά της πού τῶξε πάλι ἀκούση ἀπ' τόν παλιό καιρό... χαρά σέ μᾶς πού πάλε τ' ἄγροικοῦμε σήμερα... Δέ χάθηκαν τά ὠραῖα καί πάντα στριφογυρίζουν στήν ἴδια ἀνέμη τοῦ καιροῦ.

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

Ἔ! βυζανιάρικο, σ' ἤθελα νᾶχης φαμελιά καί νά τά λές σάν τώρα.

ΤΟ ΜΑΘΗΤΟΥΔΙ

Δέν ξέρω τότε ἄν ἄλλαζα, μά τέπος εἶμαι τώρα, τήν ὀρφανιά μου τραγουδῶ καί τήν ἐρμιά μου τή γλεντῶ...

Δ' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Ἄχ ἔρμα νιάτα... ὅλα σᾶς φαίνονται ὠραῖα.

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

Τί ὠραῖα, πού μοῦ κόπηκαν τά ὕπατα... Μωρέ, δέν ξανάρχουμαι δῶ κάτω... ἄλλον Κοκοβιό δέ βρίσκει ἡ γυναίκα μου καί τά παιδιά μου.

Α' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Καί ποιός ξανάρχεται;

Β' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Ποιός νά μᾶς τῶλεγε τέτιο κακό;...

Γ' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Οἱ κολασμένοι δῶθε τριγυρίζουν...

ΠΕΤΡΟΣ

Καιρός νά ἡσυχάστε τώρα κι ἄθριο μέ τήν ἀβγή ἀρχίζουμε τή δουλειά... Ξεχάστε τά τώρα ἀφτά μέσα σέ βαθύ ὕπνο, τό πρωῒ ἅμα ξυπνήστε ὁ ἥλιος θά τᾶχη ὅλα ξεκαθαρίση. Ἄθριο βράδι ἄς ἐλπίζουμε πώς θά βροῦμε ἀλλιῶς τά πράματα.

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

Ἀλλιῶς, ξαναλλιῶς, πάει πιά... ἀφτή εἶταν ἡ τελεφεταῖα βραδιά τοῦ παραμυθιοῦ.

Δ' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Ἄ! ν' ἀκούγεται...

Α' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Δέ θά τά βάλουμε μέ τά στοιχεῖα καί τά δαιμόνια.

ΑΝΤΡΕΑΣ

“Ε! καλά, σᾶς ἀκούσαμε, ἄβριο νά ξημερώση ὁ Θεός τήν ἡμέρα καί βλέπουμε, ἡσυχᾶστε τώρα.

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

Νά βραδυάση καί νά δοῦμε... Ἀμέ τά ξημερώματα πάντα καλά εἶναι καί πάντα πέτρες στοιβάζουμε, σέ δουλειά δηλαδή νά βρισκόμαστε... κ’ ἔπειτα τό βράδι οἱ μαστροχαλαστήδες δαιμόνοι ξέρουν κι ἀφτοί τή δουλειά τους...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Καλά... καλά.

Β’ ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Οἱ παλιές γυναῖκες λένε πῶς θυσιό ζητάει τό στοιχειό τοῦ ποταμοῦ τήν τρικυμιά νά πάψη.

ΑΝΤΡΕΑΣ

“Ὡρα καλή, τώρα θ’ ἀκούσουνε τί λέν κ’ οἱ γυναῖκες... Ἔ δέ ντρεπόσατε;... Ἔτσι πάντα κάθε φυσική δύναμη ἐναντιώνεται στοῦ τεχνίτη τό χέρι, μά ταχιά πέφτει ἀνήμπορη κι ὁ νοῦς τ’ ἀνθρώπου βασιλεύει.

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

“Ἡλιος εἶναι νά βασιλέψη;...

ΤΟ ΜΑΘΗΤΟΥΔΙ

Κουράγιο, μωρέ Κοκοβιέ...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Ἀφτά πού λέτε γιά στοιχειά, δαιμόνια, δέ λέω πῶς λέτε ψέματα, κάτι ἀκούσατε... μά εἶναι φαντασίες ὕστερα ἀπό τῆς δούλεψης τούς κόπους πού τούς στεφανώνει ἡ ἀπελπισιά τοῦ χαλασμοῦ... Ἔ! ὅλα θά περάσουν.

(Καληνυχτίζουν καί φέβγουν. Μένουνε μόνο ὁ Θύμιος καί ὁ Πέτρος μαζί μέ τόν πρωτομάστορα).

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ (φέβγοντας)

Καλή νύχτα, πρωτομάστορα... καί μιὰ γυναῖκα πού μοῦ εἶπε ἡ γυναῖκα μου, πῶς μιὰ φορά γκαστρώθηκε ἀπό Καλλικάντζαρο καί γέννησε, εἶνε φαντασία;...

ΑΝΤΡΕΑΣ (γελώντας)

Δέν τῶδες, στῶпанε...

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

Δέν τῶδα βέβαια μά πῶς εἶταν δυνατό νά δῶ ἓνα τέτιο πρᾶμα;... ἔ! νά πού δέν ξέρεις τί νά μοῦ ἀποκριθῇς...

ΑΝΤΡΕΑΣ

(Ἐνῶ κρυφομιλάει μέ τό μάστορο-Πέτρο). Ἐχεις δίκιο, καληνύχτα.

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

(Φέβγοντας μурμυρίζει). Δίκιο, βέβαια δίκιο...

ΘΥΜΙΟΣ

Μέ θέλεις τίποτα, πρωτομάστορα;

ΑΝΤΡΕΑΣ

"Όχι, πήγαινε σύχασε.

(Φέβγει καί ό Θύμιος).

ΑΝΤΡΕΑΣ

Εΐναι πράματα άπίστεφτα καί όλοι τά ΐδια βλέπουν, όλοι τά ΐδια άκούν... ή τρομάρα τους... δέν ξέρω τί νά πώ... Μά τώρα καί σύ τά ΐδια λές... Μά πώς έγώ δέν είδα τίποτα; Τίποτα δέν άκουσα; Ίσως πού δέν πιστέβω... Εΐναι παράξενο...

ΠΕΤΡΟΣ

"Όσα, ξέρεις τοῦ λόγου σου γώ οὔτε άκουσμένα έχω, τί νά πώ...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Πολλά παράξενα στήν άγκαλιά της κρύβει ή Πλάση καί κάθε δύναμη δέν ξέρουμε πώς κυβερνάει, πώς κυβερνιέται... Ποίος μπορεί νά ξεπλέξη, τά πλεγμένα χωρίς νά μπερδεφτῇ...

ΠΕΤΡΟΣ

"Ε! νά πού δέν ξέρουμε τίποτα... άλλα πού δέν άκούμε, πού δέ βλέπουμε, τά πιστέβουμε, κι όσα βλέπουμε κι άκούμε, τά λέμε άπίστεφτα.

ΑΝΤΡΕΑΣ

Γώ δέν είδα καί δέν άκουσα, Ίσως φαντάζεται ό φόβος...

ΠΕΤΡΟΣ

Ό φόβος όλα τά φαντάζεται καί βέβαια... Τό Θεό προσκυνάμε γιατί τό χάρο σκιαζόμαστε... τή Δόξα προσκυνάμε, πάλε χαροπαλαΐβουμε... "Ε! καλή νύχτα καί καλή άντάμωση άμα φανεΐ ό ήλιος πού καί τότε βλέπουμε καί τόν πιστέβουμε, θαρρώ, γιατί πολλά καλά μās δίνει... ά δέ δώσης δέ σέ πιστέβουνε σ' άπό τό κόσμο.

(Φέβγει. Ό πρωτομάστορας κάθεται κομάτι συλλογισμένος).

ΑΝΤΡΕΑΣ

Πού είστε λοιπόν, στοιχειά, δαιμόνια, Νεραίδες, πού σās τρομάζουν όλοι καί φέβγουν στή θωριά σας... Έλāτε, έγώ σās καλνῶ, έλāτε είμαι μονάχος, σās περιμένω νά μέ παιδέψτε στά φανερά... Έλāτε νά σās δῶ νά ξέρω μέ ποιούς έχω νά κάνω... Θέλω καί γώ νά τρομάζω σάν τούς άλλους, είμαι καί γώ άνθρωπος σάν κι άφτούς, ή όχι... Έλāτε, φανερωθεΐτε, άν πραγματικά καθώς λέν υπάρχετε, έλāτε... θέλω καί γώ νά δῶ τή θωριά σας, θέλω καί γώ ν' άκούσω τήν τρικυμιά σας...

(Άκούγεται δυνατό μούγκρισμα, ό πρωτομάστορας τρομάζει, κάνει πίσω, μά άμέσως φανερώνεται πίσω άπ' τά δέντρα τό στοιχειό πούγινε ώριό κοράσι).

ΑΝΤΡΕΑΣ

(Μέ ψέφτικο θάρρος καί μέ τρεμουλιαστή φωνή). Τί θές ἐδῶ καί τέτιαν ὥρα μοναχή,...

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Ἦξερα πὼς δέ θά μείνω μοναχή καί πὼς ἐδῶ θέ νάβρω τόν ξακουσμένο πρωτομάστορα κοντά στό μεγάλο του ἔργο.

ΑΝΤΡΕΑΣ

Καί ποῦ μέ ξέρεις ἐμένα;

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Καί ποιός δέν ξέρει τόν πρωτομάστορα Ἀντρέα; Σ' ὄλα τὰ γύρω χωριά τὰ κορίτσια φαίνοντας στὸν ἀργαλειό τραγούδια λένε γιὰ σένα, οἱ γριές στά παραμύθια γιὰ δράκο σέ λέν ἀντρειωμένο καί τὰ παλληκάρια σένα μελετᾶν νά μοιάσουν.

ΑΝΤΡΕΑΣ (ζυγώνοντας)

Ποιά εἶσαι σύ,...

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Ρίξε τὰ μάτια σου ψηλά καί τό φεγγάρι κύτα, γιὰ δές τό πόσο εἶν' ὁμορφο, γιόμισε ὅλο σου τό εἶναι μέ τό γλυκό του φῶς, μήν τό ρωτᾷς ποῦθ' ἔρχεται, ποῦ πάει, τό φῶς του ποῦθε παίρνει ἂν εἶναι κοντά ἢ μακριά, γιατί χάνει τή θωριά του καί κρύβεται μέσ' τῶν δασκάλων τίς φυλλάδες πού δέν εἶδανε ποτέ τήν ὁμορφιά του. Κι ὁ καιρός τίς φυλλάδες κιτρινιάζει, τοὺς δασκάλους τοὺς στραβώνει.

ΑΝΤΡΕΑΣ

Ὁ,τι κι ἂν εἶσαι, φάντασμα τοῦ χαλασμοῦ ἢ γυναίκα, ἔλα κοντά, τή λάμπη σκόρπα λέφτερα πού τό κορμί σου τριγυρίζει, νά δῶ μέσ' τὰ ξεθάλυτα ἢ νά καθῶ...

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ (ζυγώνοντας)

Δέν εἶμαι φάντασμα ἐγὼ καί χαλασμούς δέ φέρνω. (Κοροδεφτικά λίγο). Εἶμαι μιά κόρη ταπεινὴ μ' ἀπὸ γενιά π' ἀνάσπασε παρόμορφες καί βύζαξε λεβέντες. Ὁ ἔρωτας μᾶς ἔθρεψε ἀπ' τόν παλιό καιρό καί τή γενιά μεγάλωνε μέ τὰ τρελλὰ του τὰ παιγνίδια, τοὺς χορούς καί τὰ μεθύσια. (Ξέρνοντας πὴ φωνή της). Γιοφύρια τῆς ἀγάπης μεῖς στεριώσαμε κ' ἐνώσαμε ὅ,τι ὁ τόπος ἔχει ὥραϊο. (Ἀλλάζει τόνο). Γι' ἀπτό κ' ἐγὼ ἦρθα τώρα δῶ, (τόνε δείχνει) τήν Τέχνη μέ τήν ὁμορφιά νά ἐνώσω, γιοφύρι τρισθεόρατο, γιοφύρι τόσο δά. Παιδί καί γὼ εἶμαι κείνης τῆς γενιᾶς, τί μέ τό χαλασμό γυρέβω; Ἄν ἔχει ὁ πλάστης ἔρωτας κ' ἡ ὁμορφιά τοῦ κόσμου ἀνάγκη χαλασμοῦ, κι ἂν ὁ χαλασμός ζωὴ τοὺς δίνει, τότε κ' ἐγὼ εἶμαι χαλασμός καί χαλασμό θά φέρω. Μὴ μέ ρωτᾷς πιότερα, ποτέ σου δέ θά μάθης.

ΑΝΤΡΕΑΣ

(Γιπεμένος ἰρᾶται κοντά της). Πάρε με στήν ἀγκαλιά σου, γυναίκα, μάγισσα, ξωθιά, ὅ,τι κι' ἂν εἶσαι, ἄσε νά βρεθῶ κ' ἐγὼ σέ χαλασμό στήν ἀγκαλιά σου πλανεμένος.

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

(Τρέχει καί κρύβεται πίσω ἀπ' τὰ δέντρα καί προβάλλοντας τό κεφάλι μοναχά, λέει κοροδεφτικά). Δράκε, τοῦ παραμυθιοῦ, τήν πεντάμορφη θέλεις νά κλέψης; Δέν εἶσαι ἀκόμα τόσο δυνατός, θέλει λεβέντες ἢ γενιά μου, δέν εἶναι ἡ ὁμορφιά μας τοῦ καθενός παιγνίδι. Ἄ

σέ θάμπωσαν τὰ κάλλη μου πές μου πώς τίποτα δέ σέ κρατάει, γιά νά σ' ἀνοίξω τήν ἀγκαλιά μου, νά γίνης καί σύ τῆς δικιάς μας γενιάς. Στοχάσου καλά, δέν εἶναι ἡ ὁμορφιά μου σάν κάθε ἄλλη ὁμορφιά, δέν εἶναι ἡ γενιά μου σάν τίς ἄλλες τίς γενιές. Πάλεβε μέ τὰ ξωτικά γιά νά τ' ἀφανίσης, τό γιοφύρι νά σταθῇ. Πρόσεξε μονάχα μή λαβωθῇς καί γιοφύρι δέν ἰδεῖς.

ΑΝΤΡΕΑΣ (ἀσυλλόγιστα)

Ἐλθέτω, ἀπό τοῦ μέλλεται νά πάθω... (Ἔρχεται στά σύγκαλά του). Ἄ! τί λέω, εἶμαι τρελλός...

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ (μέ τό ἄγριο)

Τρελλός εἶσαι γιατί πολλά ζητᾷς καί τίποτα δέ δίνεις. Χορτάρι δέ θά φύτρωνε ποτέ στή γῆς πού ὅλοι παντοτινά θά ζοῦσαν. Τοῖχος δέ θεμελιώνει γιοφύρι νά χτιστῇ. Κάτι ζητάει ὁ χαλασμός νά πάψῃ τήν ἀντάρα... ἀκοῦς; κάτι ζητάει ὁ χαλασμός... Σ' ἀφίνω γειά... (Κάνει νά φύγῃ).

ΑΝΤΡΕΑΣ

Στάσου, ξωτικό, κι ὅ,τι ζητάει τό δίνω... Πές μου ἓνα λόγο μοναχά...

ΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

(Φέβγει κι ὅτα δέ φαίνεται πιά, φωνάζει). Στό εἶπα, νοιῶσ' το... Ὁ χαλασμός ζητάει τ' ἀνεχτίμτο.

Ο ΑΝΤΙΛΑΛΟΣ (ματαλέει)

Τ' ἀνεχτίμτο...

(Ἀκούγονται ἀμέσως δυνατά σφυρίγματα κ' ὕστερα ἀπό λίγο στριγγιές φωνές, γέλια, μουσικές, δυνατά χτυπήματα. Ἐπειτα τό νερό ἀφρίζει κ' οἱ πέτρες γκρεμίζονται μέ τρομαχτικό κρότο. Ὁ οὐρανός σκοτινιάζει).

ΑΝΤΡΕΑΣ

(Μέσα στήν καταστροφή γυρίζει δεξιά κι ἀριστερά σαστισμένος, τὰ χάνει καί μουρμουρίζει). Τ' ἀνεχτίμτο...

(Βγαίνουν ὕστερα ἀπό λίγο οἱ μαστόροι ξυπνώντας ἀπ' τοὺς κρότους καί γυρίζουν σάν τρελλοί).

Α' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Πῶ! πῶ! δυστυχία μας, καθήκαμε...

Β' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Ἄμαρτίες ἔχουμε...

Γ' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Ἀλλοίμονο σ' ἐμᾶς.

ΠΕΤΡΟΣ

Ἀλλοίμονο στοὺς κόπους μας, κρῖμα στίς δούλεψές μας, ὀλημερίς νά χτίζουμε, τό βράδυ νά γκρεμίζεται.

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

Μπας κ' είναι όνειρο;...

Δ' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Πρωτομάστορα, μᾶς αφάνισες.

ΤΟ ΜΑΘΗΤΟΥΔΙ

Τά παραμύθια ζωντανέβουν.

ΑΝΤΡΕΑΣ

Τί κάνει' έτσι;... Άντρες είμαστε, θά παλαίψουμε... Τά μεγάλα δέ φτιάνουνται δίχως τρομάρες.

ΠΕΤΡΟΣ

Άπίστεφτα, Παναγιά μου.

(*Ό χαλασμός πάθει*).

Α' ΜΑΣΤΟΡΑΣ (*ύστερα από λίγο*)

Άν αποστάσαν τά δαιμονικά, φτηνά τή γλυτώσαμε κι απόψε...

Β' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Ό,τι είχε νά χαλάση, χάλασε, πέτρα σέ πέτρα δέ θάμεινε.

Γ' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Τί θέλουμε καί καθόμαστε δῶ, καλά νά τά πάθουμε, δέ φέβουμε.

Δ' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Έ! καί ἄβριο ακόμα.

Α' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Τί ἄβριο;... Ποιός χτίζει ἄβριο;

Β' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Μόλις ξημερώσει τοῦ δίνουμε, απόψε ό δρόμος θά'ναι... Παναγιά μου...

Γ' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Καί βέβαια κανείς νά μή χτίση πιά...

ΟΙ ΜΑΣΤΟΡΟΙ (*όλοι μαζί*)

Βέβαια... ν' ακούγεται...

(*Βουή απ' τούς μαστόρους*)...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Κάντε πομονή κι όλα διορθώθηκαν.

Δ' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Μάβρα διορθώματα...

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

‘Ο χαλασμός διορθώνει κάθε βράδι.

Α’ ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Καιρό τώρα δουλέβουμε από τὰ ξημερώματα ὡς τὰ σουρουπώματα, μόνο γιά νά ξυπνάμε τὰ δαιμονικά.

Β’ ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Οἱ ξωτικοί μαστόροι στῆς νύχτας τὰ σκοτάδια καλή δουλειά καταπίνουνται.

ΑΝΤΡΕΑΣ

“Όλα σᾶς λέω θά πᾶν καλά...

Γ’ ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Κατά τό χαμό ὅλα τραβᾶνε, καί ὁ χαλασμός ἃ μᾶς φοβήθηκε σήμερα, τό ἴδιο δέ θά κάνη πάντα.

ΑΝΤΡΕΑΣ

‘Ακοῦτε τό λοιπό νά σᾶς μιλήσω κ’ ἔπειτα λέτε ὅ,τι θέλτε... Μιά ξωτικιά μπροστά μου φανερώθηκε...

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ (*διακόφτοντας*)

“Ε! πρωτομάστορα, φαντασίες, φαντασίες... Τί φαντασίες, πού καί σύ τώρα τὰ βλέπεις зерβόδεξα...

ΑΝΤΡΕΑΣ

“Ε! πολλά στὸν κόσμο ὁ νοῦς τ’ ἄθρῶπου ξαστοχάει... Μιά κόρη... μιά ξωτικιά... λόγια μαγικά ἔλεγε... καί μοῦπε πὼς τοῖχος δέ θεμελιώνει ἃ δέ δώσουμε τό ἀνεχτίμτο, ὁ χαλασμός ζητάει τό ἀνεχτίμτο...

ΟΙ ΜΑΣΤΟΡΟΙ (*ὅλοι μαζί*)

Τό ἀνεχτίμτο;...

Ο ΑΝΤΙΛΑΛΟΣ (*ματαλᾷ*)

Τό ἀνεχτίμτο...

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ (*τρομαγμένα*)

Μήν ξυπνᾶτε μέ τίς φωνές σας τὰ δαιμονικά...

(*Πάψη*).ΤΟ ΜΑΘΗΤΟΥΔΙ (*ὕστερα ἀπό λίγο*)

Παρόμορφη, ἔ! πρωτομάστορα;...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Ναί ἀσύγκριτη στά κάλλη, μιά Νεράϊδα, μιά ξωτικιά... τὰ λόγια της ξεδιάλυτα...

Δ' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Καί σ'άν τί ν'άναι τό ανεχτίμητο;

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

Οί παλιές γυναίκες πού ξηγ'αν τά όνειράτα θά τό ξέρουν.

Α' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Νά στείλουμε νά τίς ρωτήσουμε...

ΑΝΤΡΕΑΣ

“Όλα θά τά κάνουμε, ήσυχ'στε τώρα, 'βριο τό πρωτ' βλέπουμε...

Β' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Μάλαμα ζητάει; 'Ασ'μι;... Ποιός ξέρει;...

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

Κανένα από μ'ας...

ΤΟ ΜΑΘΗΤΟΥΔΙ

Σένανε...

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

Θέ μου φύλαγε!...

Γ' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

'Αθρώπινη ψυχή ζητάει ό χαλασμός, ύπάρχει πιό απ' τον άνθρωπο ανεχτίμητο;...

Δ' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Κάτι τέτοιο θ'άναι, σωστά απολοθήκες.

Α' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Τότε τά λέτε άφτά, δέ γίνονται... κάτι άλλο θ'άναι τό ανεχτίμητο.

ΤΟ ΜΑΘΗΤΟΥΔΙ

Στούς παλιούς καιρούς βάζαν κλ'ηρο σ' όλους τ'ης πολιτείας τούς άθρώπους, ότα θέ-
λουν κάποιο θυσιό νά κάνουνε, άφτό νά κάνουνε καί μεϊς...

ΜΑΣΤΡΟ ΚΟΚΟΒΙΟΣ

Φαντάσου νά λάχαινε μένα... Φαντάσου νά λάχαινε τ'ης γυναίκας μου... γυναικοῦλα
μου, θά μ' έχανες... θά σ' έκανα... αλλοίμονό μου!... Μπ'ας κ' οι γυναίκες δέ μπαίνουν σέ
λογαριασμό;...

ΤΟ ΜΑΘΗΤΟΥΔΙ

Κ' οι γυναίκες... Δέν έχουν άφτές ψυχή;...

Β' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

'Ο πρωτομάστορας δέν τίς λογαριάζει, μιá γυναίκα γι' άφτόνε δέ θά μπορούσε ποτέ νά
εΐναι κάτι ανεχτίμητο.

ΠΕΤΡΟΣ

Θαρρῶ πὼς δὲν ἔχει τέτια γνώμη ὁ πρωτομάστορας. Τί λές, πρωτομάστορας;...

ΑΝΤΡΕΑΣ (χωρίς ν' ἀπαντήση)

"Ε! ἄς ἀφίσουμε τώρα ἀφτά καί σύρτε νά κοιμηθῆτε, ἡ μέρα ἅμα προβάλει θά μᾶς ὀδηγήσῃ...

Γ' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Δέν πρέπει ὅμως νά δουλέψουμε ἀνώφελα. Πρέπει νά δώσουμε ὅ,τι μᾶς ζητήθηκε.

ΠΕΤΡΟΣ

Συλλογιστεῖτε ὅμως καλά πὼς τῶχετε τάξη νά δουλέψτε μιὰ μέρα ἀκόμα· ἔχετε πληρω-
θῇ καί μπρός...

Δ' ΜΑΣΤΟΡΑΣ (στούς ἄλλους μαστόρους)

Κι ἂ δουλέψουμε, νά φύγουμε νωρίς πριχοῦ μᾶς προλάβῃ ὁ χαλασμός. Τέτιαν ὥρα
θᾶμαστε σπιτάκι μας κοντά στίς γυναῖκες μας.

ΑΝΤΡΕΑΣ

Τά μεγάλα γιά νά γίνουμε θέλουνε θυσίες... "Ἄμα ἀφτές σκεπτόσαστε δέ γίνεται δουλειά.

Α' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

'Αφτές κάνουν τό χαλασμό;...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Δέν ξέρω τίποτα, τραβᾶτε νά κοιμηθῆτε, καί μόλις ξημερώσει, πρέπει μέ τά δυνατά μας
νά δουλέψουμε· ἴσα μέ τήν ὥρα τοῦ χαλασμοῦ, μπορεῖ τό ἀνεχτίμητο νᾶχρ βρεθῇ, καί τότε
πιά, πιστέβω, τίποτα δέ σᾶς ἀναγκάζει νά φύγετε...

Β' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Κι ἂν τό ἀνεχτίμητο εἶναι θυσιό;...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Πάλι τά ἴδια... βαρέθηκα πιά νά σᾶς ἀκούω...

ΠΕΤΡΟΣ

"Ἀς πᾶμε τώρα νά συχάσουμε καμιάν ὥρα καί τήν ἀβγή βλέπουμε, ὅ,τι χαλάσανε,
χαλάσανε, δὲν ἔχουν κι ἄλλο.

Γ' ΜΑΣΤΟΡΑΣ

Πᾶμε, καληνύχτα... μάθρη νύχτα δηλαδή...

(Φέβγουν).

ΠΕΤΡΟΣ

(Ποῦ μένει πίσω ἀπ' τοὺς ἄλλους). "Ὅλα ἀφτά ἀλήθεια;...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Δέν ξέρω, τῆς ἀλήθειας τὰ χνάρια τᾶχω χάση καί βρίσκομαι σέ νύχτα σκοτεινή. Δέν ξέρω ἂν εἶμαι δράκος τοῦ παραμυθιοῦ ἢ τρελλός, καθώς ὅλοι μέ λέν, ἕνας ἀνήμπορος, πού καταπάνεται μέ τὰ μεγάλα μόνο γιατί στραβώνεται στό μεγαλεῖο τους.

ΠΕΤΡΟΣ

Δέν πᾶς λίγο νά συχάσης καί σύ;...

ΑΝΤΡΕΑΣ

“ὦ, ἄς μπορούσα νά συχάσω γιά πάντα, νά γίνω ἄλλος ἄνθρωπος, σάν κι ἀφτούς ὅλους πού πᾶνε νά κοιμηθοῦνε... Μά δέν μπορῶ, εἶναι μέσ’ στό αἷμα μου, εἶναι κατάρρα... “Εχω καί γώ κάποια γυναίκα πού μέ λατρεύει, καλύτερη ἀπό τίς δικές τους, πού ὅλο τίς μνημονέβουν, κ’ ἐγώ δέν ἀδειάζω οὔτε νά τί συλλογιστῶ... “ὦ, ἄς μπορούσα στήν ἀγκαλιά της νά ξεχάσω κάθε ἄλλη λαχτάρα... Μά ἔλα πού γώ θέλω νά κλέψω τήν πεντάμορφη γιὰτ’ εἶμαι δράκος τοῦ παραμυθιοῦ... (ἀλλάζοντας τόνο). Μά τί σ’ τὰ λέω ἀφτά καί σέ κρατῶ ἄδικα;... Σύ, πῆγαινε νά συχάσης, σύ εἶσαι φτυχισμένος...

ΠΕΤΡΟΣ (φέβγοντας συλλογισμένος)

Ἡ ὥρα ἡ καλή...

(Μόλις φέβγει, ἔρχεται ὁ Θύμιος τρομαγμένος, σκοντάφτει καί πέφτει στ’ Ἀντρέα τὰ πόδια).

ΘΥΜΙΟΣ (τρομαγμένα)

“Α!

ΑΝΤΡΕΑΣ

Τί ἔπαθες;

ΘΥΜΙΟΣ

“Α! σ’ εἶσαι, πρωτομάστορά μου... Τίποτα, τίποτα, δέν πιστέβεις ὅ,τι καί νά σοῦ πῶ... (Σηκώνεται).

ΑΝΤΡΕΑΣ (μ’ ἐμπιστοσύνη)

Λέγε· τίποτα ἀπίστεφτο δέν ἔμεινε δῶ πέρα...

ΘΥΜΙΟΣ

“Α! καί σὺ τώρα πιστέβεις, εἶδες;... ἄκουσες;... Μέ συνεπῆραν καί γώ δέν ξέρω ποῦ μέ πῆγανε, μ’ ἀφάνισαν, μέ χτυποῦσαν μέ τὰ καλάμια, μοῦ μάβρισαν τὰ κρέατα... “Αχ! οἱ ξωπικές... Μέ πέρασαν λαγκάδια, βουνά, πέλαγα στόν ἀέρα... τό αἷμα μου εἶχε παγώση... Τώρα ἔλεγα θά πέσω... “Α! δέν τὰ βάζει νοῦς ἀθρώπου... καί μοῦ φωνάζαν: τοῖχος δέ θεμελιώνει ἃ δέ στοιχειῶστε ἄθρωπο.

ΑΝΤΡΕΑΣ (δυνατά)

Σοῦ φωνάζαν: στοιχειῶστε ἄθρωπο;

Ο ΑΝΤΙΛΑΛΟΣ (ματαλέει)

Στοιχειῶστε ἄθρωπο...

ΘΥΜΙΟΣ (*τρομαγμένος*)

Ποιός φωνάζει! "Αχ! τρομάρα μου!... Σώσε με, Παναγιά μου!

ΑΝΤΡΕΑΣ

(*Ανήσυχος περπατάει με μεγάλα βήματα και μουρμουρίζει*). Στοιχειώστε άνθρωπο...

ΘΥΜΙΟΣ

Καλά λέγαν, πρωτομάστορα, οί παλιές γυναίκες πώς θυσιό ζητάει τό στοιχειό.

ΑΝΤΡΕΑΣ

(*Χτυπάει καδεφτικά τόν ὄμο του και λέει με τά σωστά του τάχατες*). Φαντασίες, φαντασίες, παιδί μου.

ΘΥΜΙΟΣ

Τί φαντασίες; Κατά πώς σέ βλέπω και μέ βλέπεις. Εἴσαι τώρα σύ φαντασία; Φωνάζανε δυνατά και πώς δέ μέ ξεκούφαναν, (*Κάνοντας τή φωνή τους*) στοιχειώστε ἄθρωπο.

Ο ΑΝΤΙΛΑΛΟΣ (*ματαλέει*)

Στοιχειώστε ἄθρωπο...

ΑΝΤΡΕΑΣ (*τρομαγμένος*)

Μή φωνάζεις πιά...

ΘΥΜΙΟΣ

"Ε! τά βλέπεις; Τ' ἀκούς;...

ΑΝΤΡΕΑΣ

(*Συλλογισμένος γελάει πικρά και λέει σκεδó μόνος*). "Ε! ἄς κάνουμε θυσιό, και ποίονε νά στοιχειώσουμε;

ΘΥΜΙΟΣ

"Ετσι φώναζαν, ἔτσι σοῦ λέω, ξέρω κ' ἐγώ... Καμιά μοιρολογίστρα θά ξέρη νά μᾶς πῇ, καμιά τέπια γυναίκα...

ΑΝΤΡΕΑΣ (*δίχως συναίστηση μاتاλέει*)

Καμιά τέπια γυναίκα ἔ!...

(*Πάψη. Ὁ Ἀντρέας μένει συλλογισμένος και περπατάει ἀνήσυχος. Ὑστερα ἀπό λίγο*).

ΑΝΤΡΕΑΣ

"Αβριο πρέπει νά δουλέψουμε ἀφίνοντας κάθε ἄλλη φαντασία, νά δουλέψουμε διπws ποτές ἄλλοτες, τή δύναμή μας ὅλη γιά τό γιοφύρι νά βάλουμε, οί φαντασίες κ' οί γυναίκες ἄς συχάσουν. Γυναίκα δέν πρέπει ἀπό δῶ νά φανῇ καθόλου και κανεῖς δέν πρέπει νά μάθη ἀπ' ἀφτά τίποτα... (*ἀλλάζοντας τόνο*). Μόνο κάνεις μιά δουλειά; Σέ θέλω, ἔλα γειά σου, σ' εἶσαι παλληκάρη...

ΘΥΜΙΟΣ

Στίς προσταγές σου, πρωτομάστορα.

ΑΝΤΡΕΑΣ

Τρέξε σάν τό πουλί καί πές τῆς γυναίκα μου νά μή ρθῇ πρωτὶ πρωτὶ καθὼς εἶχε πῆ, νά ρθῇ σουρουπώματα ὅταν ἡ δουλειά θάχη πιά τελειώση.

ΘΥΜΙΟΣ (φοβισμένος)

Τώρα;...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Τώρα ἀμέσως... ἄβριο πρέπει νά δουλέψουμε στά γερά, δέ θέλω γυναῖκες ἀπό δῶ, κι ἀκοῦς, δέ θέλω νά μάθουν ἀφτές τίποτα, οὔτε κανεῖς ἄλλος, ἀπ’ ἀφτά πού εἶδες κι ἄκουσες... κύταξε καλὰ...

ΘΥΜΙΟΣ

Τῆς κυρᾶς νά μή τό πῶ; Ἀφτή δέν πρέπει νά τό μάθη;...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Ἄμα τό πεῖς στή γυναῖκα μου, θά τό μάθη ἡ μάννα τῆς, καί τότε εἶναι σά νά τό μάθη ὁ κόσμος ὅλος... Οὔτε λόγος μὴ σοῦ φύγη. Κύταξε καλὰ... Θά τῆς τό πῶ γῶ ὅταν ρθεῖ τό βράδι, ἀπό δῶ... Πές τῆς, τὴν περιμένω σουρουπώματα... Ἔλα, ξαμολύσου...

ΘΥΜΙΟΣ (φοβισμένος)

Μά... ξέρεις...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Δέν ξέρω τίποτα, σοῦ δίνω μιά δουλειά καί πρέπει νά τρέξης... Ἔλα, ἀκόμα δῶ εἶσαι;...

ΘΥΜΙΟΣ

Μά νά ξημερώση...

ΑΝΤΡΕΑΣ

(Φουρκισμένος χτυπάει ποδάρη). Νά ξημερώση!... Σέ πιάνω καί...

ΘΥΜΙΟΣ

Πηγαίνω, πηγαίνω... (Φέβγει πηλαλώντας).

ΑΝΤΡΕΑΣ

Ἔ! Θύμιο...

ΘΥΜΙΟΣ (ἀπό μέσα)

Θές τίποτα;...

ΑΝΤΡΕΑΣ

Τό νοῦ σου, μιλιὰ μή βγάνης... καί πές τῆς. – Ἀργά ντυθῇ, ἀργά ἀλλαχτῇ. – Ἀργά νά ρθῇ καί νά διαβῇ στῆς Ἄρτας τό γιοφύρι.

(Κλείνει ἡ σκηνή).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΑΛΟΚΩΣΤΑΣ

(1805-1858)

ΜΙΧΑΛΗ ΠΕΡΑΝΘΗ

Μιά περιέργη καταδρομή της ζωής, ένας συνεχής κύκλος σφυροκοπημάτων της μοίρας, έδασάνισε από τὰ πρῶτα του κι ὅλας δήματα τὸν Γεώργιο Ζαλοκώστα. Γεννήθηκε στὸ Συρράκο της Ἠπείρου τὸ 1805. Οἱ συνεχεῖς πιέσεις τῆς Ἀλβηπασσαδικῆς τυραννίας καὶ ἡ δήμευση τῆς περιουσίας τους, ἀνάγκασαν τὸν πατέρα του νὰ πάρει τὰ δυὸ του παιδιά καὶ νὰ καταφύγει στὸ Λιβόρνο τῆς Ἰταλίας, ὅπου ἡ εὐαίσθητη ψυχὴ τοῦ μικροῦ, ζητώντας πρῶτα διέξοδο στὴ ζωγραφικὴ, τράφηκε ὕστερα μὲ τὴ σπουδὴ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ τῆς ἰταλικῆς φιλολογίας.

Μὲ τὴν κήρυξη τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1821, ὁ πατέρας Ζαλοκώστας καὶ οἱ δυὸ γιοὶ του ἔσπευσαν νὰ ἐπιστρέψουν στὴν ἀγωνιζόμενη πατρίδα καὶ ἔλαβαν μέρος στὴν ἄμυνα τοῦ πολιορκημένου Μεσολογγίου καὶ στὴν ἡρωϊκὴ του ἔξοδο. Ὑστερα ἀναζητήσαν στὰ Τζουμέρκα τοὺς λοιποὺς συγγενεῖς τους καὶ κατέφυγαν στὸν Πύργο τῆς Ἠλείας, ὅπου ὁ ποιητὴς εἶχε τὴν ἀτυχία νὰ χάσει σὲ μιὰ μέρα τὴ μητέρα καὶ τὸν πατέρα του.

Οἱ ἀτυχίες συνεχίστηκαν πολλές καὶ ἀργότερα, ὅταν ἔλαβε μέρος σὲ πολλές μάχες ὡς ἀξιωματικὸς τῆς Χωροφυλακῆς, γιὰ νὰ κορυφωθοῦν στὴν περίοδο τῆς οἰκογενειακῆς του ζωῆς, ὁπότε, τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο, ἔχασε ἑπτὰ ἀπὸ τὰ ἑννέα παιδιά του. Πικραμένος ἀκόμα στὴ φιλολογικὴ του δράση καὶ στὴν ἐπαγγελματικὴ του σταδιοδρομία (ἡ βασίλισσα Ἀμαλία ἀρνήθηκε νὰ ὑπογράψει τὸ διάταγμα τῆς προαγωγῆς του σὲ ἀντισυνταγματάρχη τῆς Οἰκονομίας), ἄρρωστος καὶ ἀπογοητευμένος, πέθανε τὸ 1858.

Ἀντιπαλαίνοντας σ' ὅλες τὶς ἀντιξοότητες μ' ἀγωνιστικὴ ἀξιοπρέπεια καὶ μετουσιώνοντας τὸν πόνο του σὲ ποιητικὴ ἔκφραση, παρέμεινε μέχρι τέλους ἓνας θερμὸς πατριώτης κι ἓνας πολίτης φιλελεύθερων ἀρχῶν, λαμπροῦ ἥθους καὶ ἄκρας ἐντιμότητας.

Ἡ ποίησή του στρέφεται σταθερὰ σὲ δυὸ πόλους, τοῦ ἡρωϊκοῦ στοιχείου καὶ

του οίκογενειακού δράματος, μέ χρήση, πρώτα, τῆς καθαρεύουσας, καί μέ ὀριστική ὕστερα στροφή καί χρήση τῆς δημοτικῆς. Ὡς ἐπικολυρικός καθαρολογικοῦ τύπου ὕμνησε μέ στροφές λιγосуύλλαβες, θροντώδεις καί ἐνθουσιαστικές τίς πρόσφατες διώσεις του ἀπό τό θαῦμα τοῦ 21, χωρίς ν' ἀποφύγει τή ρομαντική ἐπήρεια τοῦ καιροῦ του, στήν ὁποίαν ὁμως, σιγά-σιγά, προσέδωκε τή μουσική γλυκύτητα τῆς Ἰταλικῆς μούσας. Τήν ἴδια γλυκύτητα διατήρησε στά δημοτικῆς γλώσσας τραγούδια του, πού ἡ χάρη, ἡ ἀφέλεια καί ἡ εἰδυλλιακότητά τους τά ἔκαμε νά μελοποιηθοῦν καί νά γίνουν δημοτικώτατα προσφιλή. Τά τραγούδια του αὐτά πλησίασαν περισσότερο στόν κορμό τῆς δημοτικῆς παράδοσης, ὅπου ξεχώρισαν μέ ἰδιαίτερο τόνο οἱ λυπημένες ἐλεγείες του τῆς οίκογενειακῆς ζωῆς, πού ἐξῆσε ὡς πατέρας πληττόμενος ἀπό τραγική σειρά ἀλλεπαλλήλων ἀτυχημάτων.

Στό ἐνεργητικό τοῦ Ζαλοκώστα εἶναι ἀκόμα ἡ τεχνική δεξιότητα τῆς στιχουργικῆς του, σ' ἐποχή μάλιστα πού οἱ ὁμοτέχνοί του ἐπάσχιζαν νά καλύψουν τήν ἀναρτιότητά τους στό στόμφο τῶν ἡχηρῶν ἐντυπώσεων.

Γιά τό ποίημα «Τό Χάνι τῆς Γραδιᾶς», πού ὁ ποιητής τό ἔγραψε πολύ ἀργότερα, ὁ ἴδιος σημειώνει «οἱ στίχοι μου θά ἦταν εὐγενέστεροι ἂν ἐγράφοντο ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν εὐρισκόμην εἰς τά στρατόπεδα τῆς πατρίδος. Ἀλλά τότε εἰσιῶπα ἡ Μούσα ἐντός μου, διότι μιά μόνη ἐπιθυμία ὠδήγει τοὺς παλμούς τῶν ἑλληνικῶν καρδιῶν, ἡ ἐλευθερία καί τῆς ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος ἡ ἀποκατάστασις».

Τό ποίημά του «Μεσολόγγιον» ἔχει ὅλη τήν πιστότητα τοῦ αὐτόπτη καί τήν γεωγραφική ἀπεικόνιση τοῦ παλαιοῦ αὐτοσχέδιου ζωγράφου. Ἀποτελεῖ ἄλλωστε προσωπική του ἀνάμνηση, μέ τήν ὁποία μᾶς τραγουδάει τό πρῶτο του βάφτισμα στή φωτιά τοῦ πολέμου. Τό ἔργο του ὑποβλήθηκε τό 1851 στόν Α' Ράλλειο ποιητικό διαγωνισμό, ὅπου καί πῆρε τό πρῶτο βραβεῖο. Ἀλλά ὁ βασιλιάς Ὁθων, πού τοῦ τό ἐγχειρίξε, τοῦ ὑπέμνησε, —καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Σπ. Λάμπρος— ὅτι «ἡ περί τήν ποίησιν ἀπασχόλησίς του δέν ἤμποροῦσε νά μή παραβλάβη τὰ στρατιωτικά του καθήκοντα — καί ὅτι, ἀσχολούμενος εἰς τήν συγγραφὴν ποιημάτων, κατ' ἀνάγκην θά παρημέλει τήν ὑπηρεσίαν του!» Ὁ ποιητής ἀποκρίθηκε μέ σεβασμό, ἀλλά καί ὑπερηφάνεια: «Κανείς ποτέ δέν μέ ἔψεξεν ἐπὶ παραλείψει καθήκοντος. Τήν ἡμέραν ὅλην διαθέτω διὰ τήν στρατιωτικὴν μου ὑπηρεσίαν, τά δέ ποιήματα γράφω τήν νύκτα, κλέπτων ὀλίγον ἀπὸ τόν ὕπνον μου».

Τό ποίημα τοῦ Ζαλοκώστα «Ὁ Βότσαρης» ἔμεινε ἀσυμπλήρωτο, ὁ Γιώργ. Παράσχος ὁμως πού ἐπιμελήθηκε τά Ὕπαντα τοῦ Ζαλοκώστα τό περιέλαβε καὶ αὐτό. Ὁ Ζαλοκώστας εἶχε γνωρίσει τόν Μπότσαρη καί εἶχε πολεμήσει ὑπὸ τίς διαταγές του.

Ἀπὸ τά τόσα ποιήματα τοῦ Ζαλοκώστα παραθέτω δύο, πολύ γνωστά ποιήματά του, τό «ὁ βοριάς που τ' ἀρνάκια παγώνει» καί τό «μιά βοσκοπούλα ἀγάπησα».

Γιά τό πρῶτο ὁ Σπ. Λάμπρος ἔγραψε: «νομίζει τίς ἀναγινώσκων ἢ ἀκούων τό ποίημα τοῦτο ὅτι ἀνοίγει ὁ ποιητής τά σπλάγχχνα του τά πατρικά καί ἐπιδεικνύει ἡμῖν τὰς καθημαγμένας αὐτοῦ πληγὰς».

Καί γιά τό «μιά βοσκοπούλα ἀγάπησα» ἀξίζει νά σημειώσω τά ἐξῆς:

Τό ποίημα αὐτό δέν εἶναι πρωτότυπο ποίημα τοῦ Ζαλοκώστα, ἀλλά μετάφραση, ἀκριβέστερα παράφραση ἀπὸ ἰταλικούς στίχους. Ὁ ποιητής ὁμως τό περιέβαλε

μέ τόση ανεπιτήδευτη χάρη, ὥστε τό ἑλληνικό κοινό τό υἱοθέτησε σάν δικό του προῖόν καί τό τραγουδῆσε μελοποιημένο ἀπό τόν Γ. Λαμπίρη ἐπί δεκαετίες. Στό ποίημα αὐτό βᾶσισε ὁ Κορομηλάς τό κωμειδύλλιό του «Ὁ ἀγαπητικός τῆς Βοσκοπούλας». Ὁ Χ. Ἀννίνος μᾶς πληροφορεῖ ἀκόμη τό ἐξῆς χαρακτηριστικό γιά τό ἴδιο ποίημα: «Δύο ἑλληνομαθεῖς Ἴταλοί, ὁ Φραβαλῖλης καί κάποιος ἄλλος ὅπου δέν ἐνθυμοῦμαι τό μετέφρασαν εἰς τήν ἰταλικήν. Εὐρισκόμην εἰς τήν Ἰταλίαν ὅτε ἠγέρθη ἕρις μεταξύ τῶν δύο μεταφραστῶν ποία ἐκ τῶν μεταφράσεων τούτων ἦτο ἡ καλυτέρα. Καί τότε εὐρέθη κάποιος λόγιος Ἴταλός ὅστις εἰς μίαν ἐφημερίδα τῆς Νεαπόλεως ἔθεσε τέρμα εἰς τήν συζήτησιν, ἀναδημοσιεύσας τό πρωτότυπον, τό ὁποῖον ἦτο παλαιόν ἰταλικόν ποίημα βουκολικόν, μετριωτάτης ἄλλωστε ἀξίας».

Μέ τήν ζωή καί τό ἔργο τοῦ Ζαλοκώστα ἀσχολήθηκαν πολλοί σημαντικοί λογοτέχνες-συγγραφεῖς. Σημειώνω μερικούς, Σπ. Λάμπρος, Γ. Παράσχος, Ἐμμ. Ροῦδης, Ἀγγ. Βλάχος, Δ. Βερναρδάκης, Ν. Βασιλειάδης, Πολ. Δημητρακόπουλος, Νίκος Βέης, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, Ζαχ. Παπαντωνίου, Χ. Σούλης, Τ. Πάκος καί ἄλλοι πολλοί.

Ο ΒΟΡΙΑΣ ΠΟΥ Τ' ΑΡΝΑΚΙΑ ΠΑΓΩΝΕΙ

Ἦτον νύχτα· εἰς τήν στέγη ἐδογγοῦσε
Ὁ βοριάς, καί ψιλό ἐπεφτε χιόνι.
Τί μεγάλο κακό νά ἐμνηοῦσε
Ὁ βοριάς πού τ' ἀρνάκια παγώνει;

Μές στό σπίτι μιά χαροκαμένη,
μιά μητέρα ἀπό πόνους γεμάτη,
στοῦ παιδιοῦ τῆς τήν κούνια σκυμμένη
δέκα νύχτες δέν ἔκλειγε μάτι.

Εἶχε τρία παιδιά πεθαμένα,
ἀγγελούδια, λευκά σάν τό κρίνο.
Κ' ἓνα μόνον τῆς ἔμεινε, ἓνα,
καί στόν τάφο κοντά ἦτον κ' ἐκεῖνο.

Τό παιδί τῆς μέ κλάμμα ἐδογγοῦσε
ὥς νά ἐζήταε τό δόλιο βοήθεια,
κ' ἡ μητέρα σιμά ἐθρηνοῦσε
μέ λαχτάρα χτυπώντας τά στήθια.

Τά γογγύσματα ἐκεῖνα καί οἱ θρήνοι
ἐπληγώναν βαθείά τήν ψυχή μου.
Σύντροφός μου ἡ ταλαίπωρος ἐκείνη,
ἄχ, καί τό ἄρρωστο ἦτον παιδί μου.

Στοῦ σπιτιοῦ μου τή στέγη ἐβογγοῦσε
 ὁ βοριᾶς, καί ψιλό ἔπεφτε χιόνι.
 Ἄχ, μεγάλο κακό μοῦ ἐμνηοῦσε
 ὁ βοριᾶς πού τ' ἀρνάκια παγώνει.

Τόν γιατρό καθώς εἶδε, ἐσηκώθη
 σάν τρελλή. Ὅλοι γύρω ἐσωπαίναν.
 Φλογεροί τῆς ψυχῆς της οἱ πόθοι
 μέ τά λόγι' ἀπ' τό στόμα της βγαίνουν:

«ὦ, κακό πού μ' εὐρῆκε μεγάλο!
 Τό παιδί μου, γιατρέ, τό παιδί μου...
 Ἐνα τᾶχω, δέ μ' ἔμεινεν ἄλλο,
 σῶσε μού το, καί πάρ' τήν ψυχή μου».

Κι ὁ γιατρός μέ τά μάτια σκυμμένα
 πολλήν ὥρα δέν ἀνοιξε στόμα.
 Τέλος πάντων –ἄχ, λόγια χαμένα–
 «Μή φοδᾶσαι, τῆς εἶπεν, ἀκόμα».

Κ' ἐκαμώθη πῶς θέλει νά σκύψη
 στό παιδί, καί νά ἰδῇ τό σφυγμό του.
 Ἐνα δάκρυ προσπάθησε νά κρύψη
 πού κατέβ' εἰς τό ὠχρό πρόσωπό του.

Στοῦ σπιτιοῦ μας τή στέγη ἐβογγοῦσε
 ὁ βοριᾶς, καί ψιλό ἔπεφτε χιόνι.
 Ἄχ, μεγάλο κακό μᾶς μνηοῦσε
 ὁ βοριᾶς πού τ' ἀρνάκια παγώνει.

Ἡ μητέρα ποτέ δακρυσμένο
 τοῦ γιατροῦ νά μή νοιώση τό μάτι,
 ὅταν ἔχει βαρειά ξαπλωμένο
 τό παιδί της σέ πόνου κρεβάτι!

ΜΙΑ ΒΟΣΚΟΠΟΥΛΑ ΑΓΑΠΗΣΑ

Μιά βοσκοπούλ' ἀγάπησα μιά ξηλεμένη κόρη,
καί τήν ἀγάπησα πολύ
ἤμουν ἀλάλητο πουλί,
δέκα χρονῶν ἀγόρι.

Μιά μέρα πού καθόμαστε στά χόρτα τ' ἀνθισμένα:
Μάρω! ἓνα λόγο θά σοῦ πῶ,
Μάρω, τῆς εἶπα, σ' ἀγαπῶ,
τρελλαίνομαι γιά σένα.

Ἀπό τή μέση μ' ἄρπαξε, μέ φίλησε στό στόμα
καί μοῦπε: Γι' ἀναστεναγμούς,
γιά τῆς ἀγάπης τούς καῦμούς,
εἶσαι μικρός ἀκόμα.

Μεγάλωσα καί τήν ζητῶ· ἄλλον ζητᾷ ἡ καρδιά της
καί μέ ξεχνάει τ' ὀρφανό...
Ἐγ' ὅμως δέν τό λημονῶ
ποτέ τό φίλημά της.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΑΝΑΤΟΛΗΣ-ΔΥΣΗΣ ΣΤΟΥΣ ΠΡΩΙΜΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

ΜΑΡΙΖΑΣ ΤΣΙΑΠΑΛΗ

Ἡ δημιουργία τοῦ Βυζαντίου, τοῦ χριστιανικοῦ κράτους τῆς ρωμαϊκῆς Ἀνατολῆς, πραγματοποιήθηκε μέσα ἀπό τούς κόλπους τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Κωνσταντινούπολη καί ὁ κόσμος τῆς ἀπετέλεσαν ὀργανική συνέχεια τῆς ρωμαϊκῆς παράδοσης σ' ὅλες τίς μορφές τῆς¹.

Οἱ ἀλλαγές στόν κρατικό μηχανισμό, στίς κοινωνικές δομές, στά ἥθη ἦταν σταδιακές, ἀλλά χαρακτηριστικές γιά τήν ἐξέλιξη τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ὅσον ἀφορᾷ στό ἐμπόριο, δέν ὑπῆρξαν ἔντονες διαφοροποιήσεις, ἀφοῦ οἱ δρόμοι καί οἱ ἐμπορικές θέσεις παρέμειναν βασικά οἱ ἴδιες.

Στούς πρώιμους βυζαντινούς χρόνους ἡ Ἀνατολή ἦταν ἡ κύρια πηγή ἐμπορίου τῆς Δύσης. Μή γνωρίζοντας τό δρόμο ἀπό τό ἀκρωτήριο τῆς Καλῆς Ἑλπίδας, οἱ ἔμποροι ναυτικοί διέσχισαν τή Μεσόγειο γιά νά φτάσουν στίς περίφημες ἀγορές τῆς ἀρχαιότητος: τήν Ἀλεξάνδρεια, τήν Τύρο, τήν Ἀντιόχεια, τήν Τραπεζούντα. Στή Μεσόγειο ὅμως οἱ Βυζαντινοί διατηροῦσαν ὑπεροχή ἐναντί τῶν ἄλλων λαῶν: κατεῖχαν τίς ἀκτές στίς ὁποῖες κατέληγαν οἱ ἐμπορικοί δρόμοι τῆς Ἀσίας καί τήν Αἴγυπτο, ὅπου ἀπό τήν Ἐρυθρά Θάλασσα ἔφταναν τά ἐμπορεύματα τῆς Ἀνατολῆς.

Μιά ἀπό τίς πιό ἀκμάζουσες ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν ἡ Συρία². Ἐκεῖ ξεφόρτωναν τά καραβάνια ἀπό τόν ἀραβικό καί τόν Περσικό κόλπο, ἀπό τήν κεντρική Ἀσία, καθώς καί ἀπό τά λιμάνια τῆς Μαύρης Θάλασσας.

Οἱ ἔμποροι τῆς Ἀνατολῆς εἶχαν δημιουργήσει ἀποικίες στή Δύση: στή Ρώμη, στή Νεάπολη, στήν Καρχηδόνα, στή Μασσαλία, στό Μπορντώ. Ὅμως μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου, οἱ παράλιες ἀστικές πόλεις τῆς Ἰταλίας, τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἰσπανίας ἀπέκτησαν δύναμη καί ὑποσέλλισαν τή βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, πού ἔπαιξε ρόλο μεσολαβητῆ στίς ἐμπορικές σχέσεις Ἀνατολῆς-Δύσης. Γιά παράδειγμα, ἡ Μασσαλία ἦταν τό λιμάνι ὅπου ἐπιβιβάζονταν καί ἀποβιβάζονταν οἱ Φράγκοι, ὅταν ἐπέστρεφαν ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Γρηγόριος ὁ Περηνγητής³. Ἐξάλου, οἱ Μασσαλιῶτες ἔστελναν πλοῖα πρὸς ἀναζήτηση παπύρου στήν Αἴγυπτο.

1. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. Ζ', σ. 6-16.

2. Ὁ Προκόπιος ἀναφέρει ὅτι ἡ πρωτεύουσά τῆς ἡ Ἀντιόχεια ἦταν ἡ πιό πλούσια ἀπό τίς ρωμαϊκές πόλεις τῆς Ἀνατολῆς, ἡ πολυπληθέστερη καί αὐτή πού εἶχε τά περισσότερα μνημεῖα (Procopios, *De Bello Persico*, II, 8).

3. Gregoire de Tours, VI, 2, 24.

“Όσον αφορά στις γερμανικές χώρες, αυτές δεν έδειχναν μεγάλη διάθεση για τό εμπόριο και ιδιαίτερα τό θαλάσσιο, πού απαιτούσε μεγαλύτερη ένεργητικότητα και κεφάλαια. Οί Γερμανοί δέν ενδιαφέρονταν πολύ για τά μπαχαρικά, τά άρώματα και τά ώραϊα ύφάσματα, πού προέρχονταν από τήν Ἐνατολή. Ἡ κύρια φιλοδοξία τους ἦταν ἡ κατοχή τῆς γῆς, ἀφοῦ αὐτή τούς ἐξασφάλιζε τά κυριαρχικά τους δικαιώματα στό κράτος και τήν κοινωνία. Οί Ρωμαῖοι πού βρίσκονταν ὑπό τήν κατοχή τῶν Γερμανῶν ἔχασαν τίς περιουσίες τους και δέν εἶχαν τή δυνατότητα νά τολμήσουν νά κάνουν μεγάλες ἐμπορικές ἐπιχειρήσεις.

Τό status quo ἄλλαξε τόν 7ο αἰώνα, ὅταν οἱ Ἀραβες ἀπέσπασαν ἀπό τούς Βυζαντινούς τίς σημαντικότερες ἐπαρχίες τῆς Ἐνατολῆς και προκάλεσαν ἀναστατάωση στήν ἐμπορική ζωή τῆς περιοχῆς.

Ἐμπορικοί δρόμοι

Κατά τήν περίοδο τῆς ἀκμῆς τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, οἱ ρωμαῖοι ἔμποροι ἔπλεαν στήν Ἐρυθρά Θάλασσα και στόν Ἰνδικό Ὠκεανό μέ δικά τους πλοῖα. Αὐτό ὅμως σταμάτησε στά τέλη τοῦ 3ου αἰῶνα και τό εμπόριο ἀνάμεσα στή Μεσόγειο και τήν Ἐνατολή πέρασε στά χέρια τῶν μεσολαβητῶν: τῆς Ὑμένης, τῆς Ἀβησσυνίας και τῆς Περσίας. Ἡ Ἀβησσυνία ἀνέλαβε τό εμπόριο ὁλόκληρης τῆς Ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς, καθώς και τίς ἐμπορικές συναλλαγές μεταξύ Ἐρυθρᾶς Θάλασσας και Ἰνδίας. Ἡ Περσία ἐπιθυμοῦσε νά περνοῦν τά διακινούμενα ἐμπορεύματα ἀπό τό ἔδαφός της, γιατί σκόπευε νά ἐξασφαλίσει πρῶτες ὕλες για τήν ἐγχώρια βιομηχανία. Γιά παράδειγμα, τά προϊόντα πού ἔστειλε ἡ Ἰνδία στή Δυτική Ἀσία και τήν Εὐρώπη ταξίδευαν μέσω τῆς Παντζάμπ. Γι’ αὐτό τό λόγο, ὁ Θεοδοῖος Β’ μέ νόμο τοῦ 408/9 ὄριζε τή Νίσιβη ὡς τό μόνο ἐπίσημο τόπο ἐμπορικῶν συναλλαγῶν σέ περσικό ἔδαφος. Ὁ ἴδιος νόμος συμπεριλήφθηκε και στή δεύτερη ἐκδοση τοῦ Ἰουστινιάνειου κώδικα τό 534, γεγονός πού δήλωνε τήν ἰσχύ του και καί’ ἐπέκταση τήν ἀπροθυμία ἀπό μέρους τῶν Βυζαντινῶν για ἀλλαγὴ τῶν ἐμπορικῶν σχέσεών τους.

Ἐνα ἄλλο κέντρο τοῦ θαλάσσιου ἐμπορίου τῆς Μέσης Ἀνατολῆς μέ τή Δύση ἦταν ἡ Κεϋλάνη. Στά λιμάνια της συγκεντρώνονταν Πέρσες, Αἰθίοπες και Ἰνδοί ἔμποροι, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κοσμάς ὁ Ἰνδικοπλεύστης⁴.

Στίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰῶνα ὑπῆρχαν στήν κεντρική Ἀσία τρεῖς ἐμπορικοί δρόμοι, πού συνδέονταν και μέ ἄλλους δευτερεύοντες. Ξεκινοῦσαν ἀπό τά κινεζικά σύνορα, τά ὁποῖα διέρχονταν μέσα ἀπό τήν ἔρημο Γκόμπι. Ὁ βόρειος δρόμος περνοῦσε ἀπό τά πιά παραμελημένα ἐδάφη τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, ἐνῶ ὁ κεντρικός διέσχισε τά πιά πλούσια και ἀξιοποιημένα. Ὁ τρίτος δρόμος διέσχισε τό νοτιο τμήμα της και κατέληγε στήν Ἰνδία. Παρόλο πού τά προϊόντα περνοῦσαν μέσα ἀπό τό τουρκικό

4. Ἡ «καλούμενη παρά τοῖς Ἰνδοῖς Σελεβίδα, παρά δέ τοῖς Ἕλλησι Ταπροβάνη» (Kosmas Indicopleustes, *Topographie Chrétienne I*, Livre II, 45-46), «ἐξ ὅλης δέ τῆς Ἰνδικῆς και Περσίδος και Αἰθιοπίας δέχεται ἡ νῆσος πλοῖα πολλὰ, μεσίτης οὖσα, ὁμοίως και ἐκπέμπει» (Ἰδίου, *Topographie Chrétienne III*, Livre XI, 13-15).

έδαφος, δέ γνωρίζουμε ἄν οἱ Τοῦρκοι ἔπαιζαν ρόλο μεσολαβητή, ἀφοῦ ἦταν λαός ποιμενικός, φιλοπόλεμος καί ζοῦσε ἀκόμη σχεδόν νομαδική ζωή.

Ἕνας ἄλλος ἐμπορικός δρόμος πού πρέπει νά ἀναφερθεῖ ἦταν αὐτός πού ξεκινοῦσε ἀπό τό κέντρο τῆς Ἀσίας, ἀπλώνονταν στή βόρεια ἀκτὴ τῆς Κασπίας Θάλασσας καί κατέληγε εἴτε στήν Ἀζοφική Θάλασσα εἴτε στήν Κριμαία, δηλαδή σέ σημεία πού οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν ἰδρύσει τίς πόλεις τοῦ Βοσπόρου καί τῆς Χερσονήσου. Ὁ δρόμος αὐτός δέν πρέπει νά χρησιμοποιοῦνταν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ ἀργότερα, ὅταν οἱ πολιτικές σχέσεις ἀνάμεσα στή Σόγδιανη καί τὴν Περσία ἦταν τεταμένες καί ἓνα μέρος τῶν ἐμπορευμάτων τῆς Ἀνατολῆς κατευθύνονταν μέσω αὐτοῦ στή βυζαντινὴ αὐτοκρατορία. Οἱ πηγές ἀναφέρουν⁵ ὅτι ὁ Βόσπορος εἶχε σχέσεις μέ τούς γείτονές του τούς Οὐνους, οἱ ὁποῖοι ὅμως δέν ἔκαναν ἐμπόριο μέ τὴν Ἀνατολή. Ἡ Χερσόνησος εἰσήγαγε τὰ προϊόντα τῶν βορείων χωρῶν καί διέθετε τό πλεόνασμα τῶν ἐλληνικῶν προϊόντων στοὺς βαρβάρους τοῦ βορρᾶ.

Προϊόντα πού διακινοῦνταν μεταξύ Ἀνατολῆς-Δύσης

Τό ἐμπόριο περιελάμβανε πολλά προϊόντα. Οἱ Ἕλληνες καί οἱ Ρωμαῖοι εἰσήγαγαν ἀπὸ τὴν Ἰνδία μπαχαρικά, ἀρώματα, ἐλεφαντόδοντο, πολύτιμες πέτρες καί μαργαρίταρια. Τό κρασί καί τό λάδι ἦταν προϊόντα γιὰ ἐξαγωγή. Τὸν 6ο αἰῶνα ἡ Ἀφρική ἐξήγαγε μεγάλες ποσότητες λαδιοῦ στή Μασσαλία. Τό κρέας μπορούσε νά μεταφερθεῖ μόνο καπνιστό ἢ παστό, ἀλλὰ τό ἐμπόριό του δέν ἦταν πολὺ διαδεδομένο, τουλάχιστον στὸν ἰδιωτικὸ τομέα. Τό ψάρι μεταφερόταν σέ μεγάλες ἀποστάσεις. Ἐπικερδές ἦταν τό ἐμπόριο τῶν ρούχων καί τῶν ὑφασμάτων. Εὐκόλα μεταφέρονταν καί οἱ πρῶτες βιομηχανικές ὕλες. Ὁ νόμος ἐπέτρεπε στοὺς ἰδιοκτῆτες λατομεῶν νά μεταφέρουν οἱ ἴδιοι μάρμαρα μέσω θαλάσσης καί νά τὰ πωλοῦν. Ὁ δρόμος γιὰ τὴν ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ἦταν ἀνοιχτός, ἂν ἐξαιρέσει κανεῖς ἓνα γενικὸ φόρο 25% ἐπὶ τῆς ἀξίας τῶν εἰσαγόμενων ἐμπορευμάτων πού ἀπαιτοῦσε τό δημόσιο καί πού ἴσως εἶχε περιοριστικὸ χαρακτῆρα.

Σημαντικὸ ἦταν τό ἐμπόριο τοῦ μεταξιοῦ, πού τό προμηθεύονταν ἀπὸ τὴν Κίνα. Τό μονοπώλιο τῆς Κίνας διακόπηκε, ὅταν ὁ βασιλιάς ἐνός μικροῦ βασιλείου τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, τοῦ Κοτάν, παντρεύτηκε μιά κινέζα πριγκίπισσα. Ὅμως τό κόστος τῆς μεγάλης ποσότητας τοῦ μεταξιοῦ ἐπιβαρυνόταν ἀπὸ τίς ἀπαιτήσεις τῆς μεσολαβήτριας Περσίας καί ἡ προμήθειά του γινόταν ἀσύμφορη. Τό 532 ὁ Ἰουστινιανὸς ἀποφάσισε νά ἀνοίξει νέο δρόμο ἐμπορίου μεταξιοῦ μέ τὴν Αἰθιοπία. Ἡ ἀδυναμία τῶν Αἰθιοπῶν νά μεταπωλήσουν στοὺς Βυζαντινοὺς μετάξι ἀπὸ τούς Ἰνδοὺς, ὁδήγησε τὸν αὐτοκράτορα στὸ νά προμηθευτεῖ αὐγὰ μεταξοσκώληκα ἀπὸ καλόγερους πού διείδυσαν στὸ Κοτάν⁶. Ἔτσι, ὁ Ἰουστινιανὸς δημιούργησε κρατικὸ μονοπώλιο εἰσαγωγῆς ἀκατέργαστης μέταξας καί παραγωγῆς μεταξωτῶν ὑφασμάτων, πού συνεχί-

5. Johanes Malalas, ed. Bonn, σ. 432.

6. Σχετικὴ ἀναφορά κάνει ὁ Θεοφάνης ὁ Βυζάντιος (Theophanis, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, IV, σ. 270) καί ὁ Προκόπιος (Procopios, *De Bello Gothico*, IV, σ. 576-7).

στηκε ὥς τή βασιλεία τοῦ Ἡρακλείου καί κατέληξε σπὴν ἐγκατάσταση μεταξοπαρωγῆς στό Μεσογειακό χώρο.

Ἕνα ἄλλο εἶδος ἐμπορίου, ὃχι πολὺ διαδεδομένο, ἦταν τὸ ἐμπόριο τῶν σκλάβων. Οἱ βάρβαροι τῶν συνόρων ἀποτελοῦσαν τὴν κύρια νόμιμη πηγή προμήθειας σκλάβων γιὰ τὴν ἀγορά. Οἱ αἰχμάλωτοι πολέμου συνήθως δέν κατέληγαν στὶς ἀγορές, γιατί τὸ κράτος προτιμοῦσε νὰ τοὺς στρατολογεῖ ἢ νὰ τοὺς δίνει στοὺς μεγαλοκτηματίες. Τέλος, σκλάβοι ἄλλων ἐθνικοτήτων ἢ εὐνοῦχοι χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴν ἐξαγορά Ρωμαίων αἰχμαλώτων ἀπὸ τοὺς βαρβάρους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bury L., *History of the Later Roman Empire*, II, Amsterdam 1966.

Heyd W., *Histoire du Commerce du Levant au Moyen Age*, I, Amsterdam 1967.

Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, τ. Ζ'.

Jones A., *The Later Roman Empire 284-602*, II, Oxford 1964.

Stein E., *Histoire du Bas Empire*, II, Amsterdam 1968.

Συνέλλην Κ., *Οἱ διπλωματικές σχέσεις Βυζαντίου καί Περσίας ὥς τὸν ΣΤ' αἰώνα. Ἱστορικές Μονογραφίες*, I, Ἀθήνα 1986.

ΠΗΓΕΣ

Grégoire de Tours, VI, 2, 24.

Hieronymos, *Epistola ad Demetriadem*, ed. Maurin, IV, 2, 6788.

Kosmas Indicopleustes, *Topographie Chrétienne I*, Livre II, 45-46.

Ἰσίδου, *Topographie Chrétienne III*, Livre XI, 13-15.

Malalas Johanes, ed. Bonn, 432.

Procopios, *De Bello Gothico*, IV, 576-7.

Ἰσίδου, *De Bello Persico*, II, 8.

Theóphanis, Excerpta e Theophanis Historia, 484 κ.έ.

Ἰσίδου, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, IV, 270.

Theophylaktos Simokates, *Liber VII*, 283 B, 257.

ΠΡΟΔΟΜΕΝΗ ΝΟΣΤΑΛΓΙΑ

ΝΙΚΟΥ ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ

Λέω...! Κυργιάκο μου, φέτος σάν μέ τό καλό κάμει καί πάρει τό καλοκαίρι, καλά θέ νά ἦτανε ν' ἀποφασίσουμε κι ἐμεῖς καλέ μου νά πεταχτοῦμε λίγες μέρες κι ὡς ἀπάνω στό χωργιό. Οὔτε κι ἀποδογιόμενοι φύγαμε, οὔτε καί πέτρα, πού λέει ὁ λόγος ρίξαμε πίσω μας φεύγοντας. Ἄν θυμᾶσαι, εὐχή κάναμε νά εἴμαστε καλά καί νά γυρίσουμε πίσω γρήγορα στὸν τόπο μας, στὸν κόσμο μας.

Ὅμως, χρόνια τώρα τό φοβερίζουμε, μά πότε μέ τίς κατοχές καί τοὺς πολέμους καί πότε μέ τίς μεταθέσεις καί τίς ἔγνοιες τῆς οἰκογένειας μείναμε ξενοτοπίτες πασχίζοντας μονάχα νά ζήσουμε, νά μεγαλώσουμε τὰ παιδιά μας καί νά ἰδοῦμε μιὰ μέρα νά πάρουνε κι αὐτὰ ἓναν καλὸ δρόμο στὴ ζωὴ νά ζήσουνε σάν ἄνθρωποι ξαποστατότερα ἀπὸ τὴ δική μας τὴ γενιά καί μέ λιγότερες ἔγνοιες στό κεφάλι τους.

Καί πάλι καλά, ὡς ἐδῶ χίλιες δόξεις νά ἔχει ὁ μεγαλοδύναμος. Καί τὴ θυγατέρα τὴν καλοπαντρέψαμε καί πάει στό σπίτι της καί ὁ γιὸς μας πῆρε τό χαρτί του, τό καμάρι μας καί μέ τὴν εὐχή μας, ἔκαμε τό χρέος του πρὸς τὴν πατρίδα καί τώρα μέ τὴ σειρά του μαθαίνει γράμματα τὰ παιδάκια τοῦ κόσμου κι ὁ μισθὸς του τρέχει. Καί... πού εἶσαι Κυργιάκο... ἐσένα κρένω... Ἄ ὦρέ! μ' ἀκοῦς τάχα ἢ ἀποκοιμήθηκες πίσω ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα κι ἐγὼ τόσην ὥρα κουβεντιάζω μοναχὴ μου.

Ὅχι Μαρίκα μου, κάτι τό ἐνδιαφέρον βρῆκα καί ξεχάστηκα, μά δέν βαργιέσαι... ὑποσχέσεις. Ὅλα τὰ ἴδια καί τὰ ἴδια μᾶς λένε, οἱ μεγάλοι καί ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, κάνουνε πάντα ἀπὸ κεφαλιοῦ τους καί ὅτι τοὺς βολεῖει.

Κακοδίπλωσε τὴν ἐφημερίδα καί μέ βαργιεστημάρα, ἄπλωσε καί τὴν ἔριξε ἀπάνω στό καρεκλάκι, ὅπου ἦτανε ἐκεῖ δίπλα του στό μπालκόνι, γύρισε τὴν καρέκλα πλιότερο κατὰ τό μέρος τῆς κυρᾶς του, ἄφησε γιὰ λίγο τὰ μάτια του νά κάμουνε ἓνα σεργιάνι ἀπὸ τὰ Λακῶματα ἀπάνω ὡς δῶθε στὴν Καλοῦτσιανη, δγιάδθηκε ἀδγιάφορος τὴ λίμνη τὴ Παννιώτισα καί τὰ μάτια του, στάθηκαν στό χωργιουδάκι ὅπου εἶναι ἀπάνω ψιλὰ στὴν ἀγκαλιά τοῦ Δρίσκου.

Στό χωργιό, εἶπες Μαρίκα... Νά πᾶμε καλὴ μου νά πᾶμε τίποτα λίγες μέρες τότε γύρα στὸν Αὐγουστο, τώρα συνταξιοῦχος εἶμαι καί δίχως φροντίδες. Πόσο τ' ἀγάπησα ἀλήθεια αὐτὸ τό χωργιό, μέ τό καλὸ του τὸν κόσμο τό φιλόξενο, μέ τ' ἀγρία βουνά καί τὰ καταπράσινα δάση του, τὰ πανώργια μέ τίς δροσιές καί τὰ κρουσταλένια νερά του καί πάσο μου κόστισε κι ἄς μὴν ἦτανε καί κατὰδικό μου χωριό, ἦτανε δικό σου, καλὴ μου καί τό ἴδιο μοῦ κάνει. Πόσο μοῦ κόστισε πού τόσα χρόνια περάσαμε μακριὰ του τρέχοντας κοντὰ τίς ἔγνοιες μας τίς ἐπαγγελματικές, ἀπὸ πολιτεία σὲ πολιτεία, μά ...δοξασμένος νά εἶναι. Δέν κακοπάθαμε, δέν πολυστε-

ρηθήκαμε, αγαπήσαμε τόν κόσμο καί μᾶς ἀγάπησαν, μᾶς θυμοῦνται ἐλπίζω καί τούς θυμούμαστε μά... τί τά θές τί τά γυρεύεις, ὁ ξένος λένε καί ὁ ποταμός τόν τόπο του γυρεύει.

Ἐμεῖς τουλάχιστον εἶχαμε κι ἓνα λόγο, μᾶς μεταθέσανε, ὅμως καί οἱ ἄλλοι χωργιανοί θέλω νά πιστεῦω πού πήρανε τά μάτια τους ὁ κόσμος καί φύγανε, γιά τίς πολιτεῖες φοβισμένοι ἀπό τόν πόλεμο καί ἄλλοι ἀπό τήν ἀνάγκη γιά ζωή καλύτερη καί ξαποστατότερη, τώρα πού ὅλα αὐτά Μαρίκα μου, περάσανε καί πού ποτέ στόν κόσμο, νά μήν βροῦνε δρόμο νά ματάρθουνε τέτοιες μέρες, τώρα ὅλα ἀγάλια-ἀγάλια θά ματαυροῦνε ξανά τόν ρυθμό τους.

Εἶναι βλέπεις κατάρα μανούλα μου, εἶναι ξεριζωμός ὁ πόλεμος ὁ ἀδερφοκτόνος. Τό θυμᾶμαι καί ματώνει ἡ καρδιά μου. Ἀναρωτιέμαι πολλές φορές, σάν τί τάχα νά γίνονται οἱ δικές μας πατρίδες κεῖθε στήν Μικρά Ἀσία; Σάν πῶς νά εἶναι ὁ παράμορφος τόπος μετά ἀπό τό μεγάλο πού μᾶς βρῆκε χαλασμό. Ἐκεῖ... ποιός τό ξέρει, θά δώσει ὁ Θεός καμιά φορά νά μπορέσουμε νά πᾶμε;

– Καί στή δική σου ἀφέντη μου πατρίδα κι ἐκεῖ θά μᾶς ἀξιώσει ὁ Θεός νά πᾶμε κάποτε, νά ἰδοῦμε καί ἐκεῖνα τ' ἄγια χώματα, κάμε κουράγιο. Καί ἀνάδωκε ἡ νοσταλγία στίς καρδιές τους καί τό βάλανε σκοπό τό ταξίδι στό Τζουμέρκα.

– Νά πᾶμε Κυριάκο μου νά πᾶμε, εἶπε ἡ καημένη ἡ Μαρία κι ἀγάλιασε ἡ ψυχή της.

Νά περάσει κι ἐτοῦτος ὁ μήνας νά ξεστάνει λίγο ὁ καιρός, νά κατέβουμε κι ὡς τῇ θάλασσα νά κάμουμε καί τά λουτρά μας, καθώς μᾶς εἶπε ὁ γιατρός, μπάς καί ἀπαλλαγῶμε ἀπό τά πονίδια τοῦ χειμῶνα καί... μπρός πίσω λέω ἀπό τό δεκαπενταύγουστο, νά ἐτοιμαστοῦμε καί νά πᾶμε καμιά δεκαριά μέρες γιά νά ξεπονέσουμε καί τό χωριό καί τόν κόσμο.

Στό ἄκουσμα τόν πιάσανε τά γέλια τόν Κυριάκο καί γελοῦσε ξέγκαρδα μοναχός του χωρίς σταματημό.

– Σέ καλό σου ἄνθρωπέ μου, τοῦ εἶπε ἡ κυρά του σάν εἶδε νά τοῦ φεύγουν δάκρυα χαρᾶς ἀπό τά μάτια, τί σ' ἔπιασε, ἀνγά σου καθαρίζουν.

– Τί νά μέ πιάσει Μαρίκα μου, τίποτα. Νά... θυμήθηκα ἐκεῖνο τό προπέραινο τό καλοκαίρι πού ξανά εἶχαμε πάρει τήν ἴδια τήν ἀπόφαση καί στή στερνή τήν ὥρα μας βγῆκε ξινή καλή μου.

– Ἀλήθεια ἄντρα μου τί μασκαραλίκι ἦτανε κι ἐκεῖνο πού πᾶθαμε τότε, τό θυμᾶμαι καί μελαγχολῶ. Νά τᾶχουμε ἐτοιμάσει ὅλα, ὡς καί τά εἰσιτήρια στό λεωφορεῖο θγαλμένα καί ἐκεῖνη ἡ παλιόγατα, ἔτσι θά τήν πῶ τώρα, νά μᾶς ματαιώσει τό ταξίδι! Σέ καλό της.

– Πῶς εἶχε γίνει Μαρίκα μου ἀλήθεια καί τήν πληρώσαμε ἐκείνη τήν ἐτοιμασία τόσο ἀκριβά μά περισσότερο γιά ἓνα ταξίδι πού τελικά δέν ἔγινε.

– Ἐ μωρέ Κυριάκο μου συγχώρα με, ὅλο τό φταιξίμο ἔπρεσε ἀπάνω σέ μένα τήν καημένη, δίχως νά φταίω. Τά παιδιά μας λείπανε εἶχανε πάει ἄν θυμᾶμαι, νά περάσουνε μέ τούς φίλους τους, κάποιες μέρες στό νησιό. Εἶπαμε καί 'μεῖς, νά μιά εὐκαιρία νά πεταχτοῦμε ὡς τό χωριό πού εἶχαμε χρόνια νά τό δοῦμε. Ὅμως ἀπό τή χαρά μου δέν εἶχα σκεφθεῖ πῶς εἶχαμε ἀκόμα δύο ψυχές στό σπίτι, τό κλουδί μέ τό κανάρι μας καί τό γάτο μας τόν Πετεφρῆ, πάει ὁ καημένος κρίμα! Τά εἶχα ξεχάσει

τά ζωάκια καί καθώς θυμᾶμαι μοῦ τό θυμίσανε τά ἴδια, τήν τελευταία στιγμή, τό ἔνα μέ τό κελήδημά του καί τό ἄλλο μέ τήν παρουσία του.

Τώρα; Εἶπα, τί γίνεται τώρα; Ἡ ὥρα τῆς ἀναχώρησης μάζεψε, ἐσύ ἔβγαζες τά πράγματα στοῦ διάδρομο καί... ἀδεκεῖ μοῦρθε στοῦ μυαλό ἐκείνη ἡ τρελή ιδέα. Πήρα ἕνα κορδόνι πού βρέθηκε μπροστά μου, τό κορδόνι τῆς ρόμπας σου καλέ μου καί ἔδεσα τό γάτο μας, σίγουρα καί σταυρωτά γύρω ἀπό τό σωματάκι του, μέ τή σκέψη νά τόν πάω μέ τήν πρώτη εὐκαιρία δίπλα στήν κουμπάρα μας, νά τά φροντίσει αὐτές τίς λίγες μέρες πού θά λείπαμε. Ὡσπου ὅμως νά βρῶ τήν εὐκαιρία, ἀσυναίσθητα γιά νά τόν σιγουρέψω ἔδεσα τήν ἄκρη τοῦ κορδονοῦ, στοῦ χερουλί ἀπό τό μικρό μας ραδιοκασετόφωνο, ὅπου ἔπαιζε ἐκείνη τήν ὥρα δημοτικά τραγούδια. Μά... ὥσπου νά γυρίσω νά κατεβάσω τό κλουβί, ἀκούω ξάφνου ἕνα θόρυβο παράξενο κι ἕνα δαμονισμένο νιαούρισμα. Γυρίζω καί μόλις πρόλαβα νά ἰδῶ, τό γάτο μας ἀγριεμένο, νά φεύγει ἀπό τό παράθυρο καί πίσω του νά ἀκολουθεῖ τό κασετόφωνο, τραγουδώντας στή διαπασών πού λένε τό κλέφτικο τραγούδι Τζουμέρκα μου περήφανα. Φτάνω στοῦ παράθυρο καί τί νά ἰδῶ δυστυχία μας εἶπα! Ὁ γάτος μας εἶχε πηδήσει στή στέγη μέ τά κεραμίδια, τῆς κυρά-Μαργαρίτας στοῦ χαμηλό σπιτάκι ὅπου εἶναι δίπλα ἀπό τό τζιαμί, κι ἀπ' ἐκεῖ νά ἔβαλε στά πόδια νιαουρίζοντας φοβισμένος καί καθώς εἶναι κολλητά ὅλα στήν Καλούτσανη, τά σπιτάκια ἀπό στέγη σέ στέγη χάθηκε πέρα στόν Ἀκραῖο, ἀφήνοντας στοῦ διάδα του συμφορά καί τρομάρα. Βγήκανε οἱ νοικοκυραῖοι νά ἰδοῦνε καί...

— Καί τί νά ἰδοῦνε Μαρίκα, αὐτό θυμήθηκα καί γελοῦσα μόνος μου μ' αὐτό τό γέλιο τό νευρικό.

Θυμήθηκα τό περιστατικό, μιᾶς καί τό ἔφερε ἡ κουθέντα, θυμήθηκα τό γάτο μας καί τό κασετόφωνο, πού ποιός ξέρει, ὥς τήν Ἄρτα θά φτάσανε τρέχοντας καί τραγουδώντας. Καί τό πιό λυπηρό... τό ταξίδι πού ναυάγησε στή στερνή του ὥρα, γιάτί τό ἐνδιαφέρον, ὁ χρόνος καί τό χρήμα διατέθηκαν ἀλλοῦ.

Ὅλο τό καλοκαίρι πλήρωνα τούς μαστόρους, πού βρήκανε εὐκαιρία νά ἀλλάξουνε ὅλα τά κεραμίδια γερά καί σπασμένα, ἀπό τίς στέγες τῶν σπιτιῶν τῆς Καλούτσανης, πού μᾶς χρέωσε ἄθελά του ὁ γάτος μας ὁ Πετεφρής καί ἡ χαμάρα σου κυρά-Μαρίκα.

— Τώρα ἄνδρα μου μ' ἔκανες καί μένα νά γελάσω, μ' ἐκείνη τήν ἀφέλειά μου, μά πού νά τό φαντασθῶ. Πρέπει, καθώς λένε, νά πάθει ὁ ἄνθρωπος χίλιες ζημιές γιά νά βάλει χίλιες γνώσεις.

Τώρα ὁ γάτος μας χάθηκε, τό πουλί πάει κι αὐτό, τό πήρανε τά χρόνια, τά παιδιά ἀνοίξανε δικά τους σπίτια κι ἐμεῖς... ὅτι προλάβουμε στή ζωῇ ἀπό ἐδῶ καί-πέρα γυναίκα. Καί... ἀλίμονο, καθώς λένε, ἀπό ἐκεῖνον πού ἀπό τούς δύο μας θά τερματίσει δεύτερος.

Τώρα ἄς μὴν λέμε τέτοια ἀκόμα Κυριάκο μου, τώρα μιᾶς καί τό εἶπαμε, μιᾶς καί τό θέλουμε τόσο ἄνδρα μου καί οἱ δύο, ἄς κάμουμε αὐτή τήν ἀπόφαση ταξίδι καί ἔχει ὁ Θεός.

Καί εἶχε δώσει στ' ἀλήθεια ὁ μεγαλοδύναμος, δγιάτα ἐτούτη τή φορὰ καί κάποια Ἀλωναργιάτικη ἀνγή, ἀπόναν κακοδόμο μέ τ' αὐτοκίνητο, ἀνέθηκαν ἀγκομαχώντας ράχες, κατέθηκαν βουνοπλαγιές, στριφογύρισαν κοδελιαστά ἀπόμερα καί

ξέφωτα προσήλια, διαβήκανε μέ τίς ὥρες βαθίσκια ρέματα, κρουστάλλινα λαγκάδια καί ὥρα βασίλεμα ἡλίου φτάσανε στό Μεσοχώρι.

Ἀγκάλιασαν τόν πλάτανο, φίλησαν τήν Παναγούλα στό εἰκόνημα, μίλησαν μέ τοῦ χωριοῦ τήν κρουόδρουση κι ἐκείνη λές καί χάρηκε τόν ἐρχομό τους, κάτι τοῦς μουρμούρισε, τοῦς φίλεψε ὁλόδροσο ἀθάνατο νεράκι ὅπου λές καί τό 'χε ξέχωρα φυλαγμένο μέσα στήν ψυχή της γιά κείνους, καί σάν νά παραπονέθηκε μ' ἓνα γλυκό κελάρυσμα πού μάγευε ὁ ἀχός του.

Ἡ Λάμπρω ἡ ξαδέερφη ἡ μόνη ἀπό τό σοί, π' ἀπόμεινε στό χωριό εἶχε λάβει τῆς ἀπόφασής τους τό μήνυμα καί μέ τήν ἐγγονούλα κρατημένη ἀπό τό χέρι, ὥρες ἀπόμερα καρτερούσανε τῶν ξενιτεμένων τόν ἐρχομό. Στερνά οἱ ξαδερφοῦλες κοντοστάθηκαν γιά λίγο ἀντίκρου κομπιασμένες ἀπό τά χρόνια, ὅπουχανε νά εἰδωθοῦνε καί ἀπό τόν καημό τῆς ξενιτιάς, κι ἀπέ Μαρίκα μου ἡ μία Λάμπρω μου ἡ ἄλλη, σταυροφιλήθηκαν ἡ μία στήν ἀγκαλιά τῆς ἄλλης, πῆραν μέ τό χέρι δάκρυα χαρᾶς ὁπότερεξαν στά μάγουλα καί χέρι-χέρι κινήσανε ἀδερφωμένες σάν τότε κοριτοσόπουλα, οἱ ξαδερφοῦλες γιά τό σπῖτι. Καί τί δέν κουβεντιάσανε καί τί δέν εἶπαν ἐκεῖνο τό θράδυ τά δυό ἀντρόγυνα. "Ὅλα τά θυμηθήκανε κι ὅλα ἀπό ἓνα-ἓνα, τά μνημονεύσανε ἀπό κείνα τῆς νιότης τά καλά τά χρόνια.

Σέ καλοτυχίζω Μαρίκα μου, κι ἄς πίστευα κάποτε τότε ὀπόφευγες νυφούλα ἀπό τό χωριό, γιά τίς πολιτεῖες πῶς θά κακοπεράσεις μακριά ἀπό τόν τόπο μας, ἀπό δικούς καί φίλους σου. Πίστευα πῶς θά σέ τρώει ἡ μοναξιά, στά ξημα καθώς λέγανε τά ξένα, μά νά πού δγῆκα ψεύτρα καί καλύτερα.

"Ὅλοι οἱ χωριανοί καλή μου ξαδέερφη, ἀπό ἓνας-ἓνας πῆρανε τά μάτια τους ὁ κόσμος καί φύγανε. Ἄλλους τοῦς ἔδωξαν οἱ πόλεμοι, ἄλλους ἡ φτώχεια καί ἡ ἐρημιά καί γυρισμό δέν ἔχουν. Ἐρήμωσε ὁ τόπος, θά τό ἴδεις καί μοναχούλα σου ταχιά σάν ξημερώσει. Στά δάχτυλα μετριοῦνται οἱ φαμιλιές, π' ἀπόμειναν, καί ποιές τάχα πολιτεῖες, ψάχνοντας γιά πλιότερο, γιά γλυκότερο καί ξαποστατότερο ψωμί, ἂν καί καθώς μαθαίνω λίγοι τό πετύχανε οἱ πολλοί μεροδοῦλι-μεροφαί, μά μάθανε ἔτσι τώρα καθώς φαίνεται ὁ κόσμος, καί κανέννας δέν ματαγύρισε μετανοιωμένος.

Τήν ἴδια κουδέντα κάνανε συνατί τους καί οἱ ἄνδρες. Ξετοπίσανε, εἶπανε, ὁ κόσμος καί πλιότερο ἀπό τά ὀρεινάτα χωριά φύγανε τότε μέ τόν ἐμφύλιο σπαραγμό, τότε πού λές πῶς ὁ Θεός μᾶς ἔδωκε ὀργή γιά νά χαθοῦμε, τότε πού ἀδερφός σηκώθηκε νά καταπιεῖ τόν ἀδερφό.

"Ὅμως καί παραῦστερα εἶπανε, τό κουδέρνο κοίταξε νά τάχει καλά μέ τοῦς πολλούς καί τοῦς ἐχούμενους στίς πολιτεῖες, μ' ἐκείνους πού φωνάζανε καί ὁ λόγος τους εἶχε πέραση. Τοῦ χωριοῦ ἡ φωνή ὅσο δυνατή καί πονεμένη, ὅσο ἀληθινή κι ἂν ἦτανε ποτέ δέν ἔφτασε καί καθώς φαίνεται, οὔτε ποτέ θέλει φτάσει σ' αὐτιά αὐτουνῶν πού κάνουνε κουμάντο, πάντα θά χάνεται στίς ρεματιές θά σῇνει μέσ στά δάση.

Μέ κάτι τέτοιες κουβέντες, πού σκάνιο σοῦ φέρνουνε πλιότερο στήν ψυχή κι ὄχι χαρά, μέ τήν κούραση τοῦ ταξιδιοῦ καί μέ τό κάπως παραφορτωμένο στομάχι ἀπό τά χαῖδομαγειρέματα τῆς νοικοκυρᾶς, γιά τοῦς μουσαφιεραίους ἡ νύχτα μέσιασε καί ὁ ὕπνος ἔτσι καλῶς τά κάνεις πῆρε τόν καθένα ἀπό τό χέρι καί τόν πῆγε στό κρεβατάκι του. "Ήσυχη λένε ἡ νύχτα σάν τῆς μέρας οἱ προσδοκίες σέ φορτώσουν ὄνειρα καί ἀπαντοχές, νοσταλγίες καί ὁράματα...

Χίμαιρα γιά τούς ταξιδιώτες τῆς καινούργιας μέρας τό ξημέρωμα στό χωριό, αὐταπάτες ἡ ἐλπίδα καί ἡ προσδοκία ἄπιαστο πούλι.

Κάπου τοῦ πετεινοῦ λαλιά κι ἀλύχτημα τοῦ σκύλου, κάπου νεροῦ κελάρυσμα, φτεροῦγισμα τρυγόνας, ἐξωραίζαν μέ τήν αὐγινή ἀχλή τῆς ψευδαίσθησης τήν ἐλπίδα. Μά τοῦ Ἀλωναριάτικου ἡλίου οἱ χρυσόφτερες ἀχτίδες, σάν ἀγκάλιασαν τό χωριό, βάλαν φωτιά στό ὄνειρο, κάψαν τίς προσδοκίες. Ρέπια καί χαλάσματα τοῦ χθές ἡ ἀρχοντιά. Ὀλάνοιχτες αὐλόπορτες, πού κλότσαγε ὁ ἀγέρας καί γειτονιές παντέρημες χορταριασμένες στράτες. Στά ἀρχοντικά του κάποτε μαντρότοιχοι σφιχταγκαλιασμένοι μέ τόν κισσό, πάσχιζαν νά κρατήσουν κάπως ὀρθή ἀκόμα τήν ὑπόσταση, νά κρῦψουν τήν ὀρφάνια, μέ ραγισμένη τήν καρδιά καί ρέπια τήν ἐλπίδα.

Μανταλωμένο τό σκολειό, βουβό τό Μεσοχώρι κι οὔτε παπάς στήν ἐκκλησία, οὔτε ζευγάς στόν κάμπο. Παλιόκαστρο φάνταζε στούς ἐπισκέπτες τό χωριό, ἔρημο καρακόλι μέ τῆς παρακμῆς τόν ἀπόηχο στή θωριά, τά λάβαρα παρμένα. Βορά κι αὐτό τῆς ἐγκατάλειψης τοῦ χρόνου ἀπομεινάρι, τοῦ γέρου, τοῦ παράξενου, τοῦ χαλαστέ τοῦ πλάστη.

Πρίν καλά-καλά ἔρθει τό γιόμα, ἡ πολυπόθητη τῆς νοσταλγίας διαδρομή, εἶχε σχεδόν τελειώσει. Λίγη ἡ χαρά καί μετρημένη ἡ αἰσιοδοξία. Κατήφεια καί παράπονο τό ὁλόδροσο χθές. Ἀδιάφορο τό σήμερα, πάσχιζε μέ τή χωλάτη βλάστηση νά ἐξωραΐσει τά ὅσα ὁ ἄνθρωπος, παράτησε στήν τύχη τους τά ὅσα ἡ ἐγκατάλειψη ἄφησε λιθοσόργια.

Κοντινός ὁ δρόμος τῆς ἐπιστροφῆς καί δόλσαμο γιά τῆς ψυχῆς τήν κατήφεια, τό χαμόγελο τοῦ καλωσορίσματος ἀπό τή φαμελιά τῆς ξαδέρφης, ὅπου δγῆκε μέ τό τσοῦρμο της στό κορφοσκάλο τοῦ σπιτιοῦ της νά προϋπαντήσει τούς δικούς της.

Τό τί εἶδανε τά μάτια της, τό γνωρίζω τό βλέπω κάθε μέρα, τό ζῶ τῷχω μέσα στήν ψυχή μου, τό τί ἀκούσαταν θέλω νά μάθω, ἄν καταλαχοῦ στό δρόμο σας συναπαντήσαταν ἄνθρωπο.

Καί τό ζευγάρι ἀφοῦ διόρθωσε κάπως ἀναπαυτικότερα τή θέση του, στόν καναπέ κι ἀφοῦ τόνωσε μέ τό κερασάκι τό γλυκό καί τό φρεσκοφερμένο κρουσταλένιο νεράκι, ὁπόφερε ὁλόχαρη ἡ ἀνεψούλα, τή διάθεσή τους ἀρχίσανε νά μολογάνε.

Νιούς, εἶπε ἡ ξαδέρφη δέν εἶδामαν στό χωριό, κάποιους μεσόκοπους συναπαντήσαμεν στό δρόμο κι ἀλλάξαμαν ἀπό μιά καλημέρα, μᾶς κρυφοκοίταξαν φεύγοντας τούς κοιτάξαμε στοχαστήκαμαν, μά τί περιμένεις νά θυμηθεῖς καί ποιός τάχα νά σέ θυμηθεῖ ὕστερα ἀπό τόσα χρόνια, βλέπεις ὥς καί τίς πέτρες τίς ἀλλάζει ὁ καιρός. Ὅμως στόν πέρα καί στόν κάτω μαχαλά, πού δγαθήκαμε κάποια ἀντάμωσα στή δρύση καί ντρέπομαι πού τό λέω δέν τή γνώρισα τή χριστιανή ἔδειχνε γερασμένη.

Ἐκείνη ἡ καημένη μᾶς γνώρισε, μᾶς χαιρέτησε, μέ φώναξε μέ τό ὄνομά μου, μοῦ ἔσφιξε μέ ἀγάπη τό χέρι, μέ ἀγκάλιασε, φιληθήκαμε, δακρύσαμε, συγκινημένες καί οἱ δύο σάν μοῦ εἶπε πῶς ἦτανε ἡ φιλενάδα μας τότε ἡ Ἀγγελική τοῦ Δημολαί-νη. Μέ κάλεσε καί στό σπίτι της μά δέν τῆς τό ὑποσχέθηκα χωρίς καλά-καλά νά ξέρω τό γιατί.

— Καλή κυρία, νοικοκυρά ἡ φιλενάδα μας, κάποτε μέ ρωτοῦσε γιά σένανε. Ἐμένει κι αὐτή ἐδῶ στό χωριό, ἔχει τό μαγαζάκι ὁ ἄνδρας της στό Μεσοχώρι ἀπό ἐκεῖνα τά χρόνια. Τήν τρώει κι αὐτή τήν καημένη, ὁ καημός τῆς ξενιτιάς. Παιδιά

σπουδασμένα και καλοσποκαταστημένα, καθώς άκούω νά λένε στην 'Αμερική και κόρη δασκάλα στην 'Αθήνα.

Ναί;... Μακάρι ό κόσμος μπράβο τους, έτσι τήν πάθαμε βλέπεις και έμεις τά σπουδάσαμε τά παιδιά, γιά νά ζήσουνε καλύτερα και τώρα τά χάσαμε ξαδέρφη και μείναμε καθώς βλέπεις μοναχοί, ως είναι νά τά μαθαίνουμε καλά κι αυτό μās φτάνει, τί άλλο νά ποῦμε.

"Α! δέν σοῦ ἀποεῖπα, κείθε στην ἄκρη τοῦ χωριοῦ ἐκεῖ κατά τά Φρωσαίικα εἶδαμαν μιά γριούλα σ' ἕναν κῆπο, πού σκάλιζε συντροφιά μέ τή νύφη της. Μās κοίταζε μά δέν μās γνώρισε οὔτε ἐκείνη, δέν καλόδλεπε ἡ καημένη έτσι μās εἶπε. Ἦτανε καλέ ἡ Φρώσaina, αὐτή ἀπόκανε κάποτε και τή μοδίστρα στό χωριό, μέ θυμήθηκε στερνά, καθώς και ὅλους τοὺς δικούς μας και μέ ρώτησε τί κάνουν, μās εἶπανε νά κοπιάσουμε και ἀπό τό σπίτι τους. Τί νά σοῦ πῶ ξαδέρφη, μās ἀνοῖξανε τήν καρδιά, αὐτός ἔστω ὁ λίγος κόσμος, ὅπου εἶδαμε και κουβεντιάσαμε, ξεστάθηκε στην ψυχῇ μου ἕνας καημός, πού χρόνια τώρα πότε στόν ὕπνο μου και πότε στό ξύπνιο μου μ' ἄρπαξε στά φτερά του, και μέ ἔφερνε γύρα τό χωριό, γύρα στίς πρῶτες μου ἀγάπες, χωρίς ὁ τύραννος νά μέ ἀφήνει νά σταθῶ νά περπατήσω, τόν τόπο μου τά δρομάκια, χωρίς νά μπορῶ νά χαϊδέψω, δγαθαίνοντας μέ τῆς ψυχῆς μου τά μάτια, σπίτια, ἀνθρώπους, νά πῶ νεράκι στή χούφτα μου νά δροιστῶ, νά ξεδιψάσω, νά χορτάσω τό ἀθάνατο τοῦ τόπου μας νεράκι. Νά γελάσω καλόκαρδα, νά μοῦ χαμογελάσουνε, ἀνυπόκριτα νά καλημερίσω, νά μέ καλημερίσουνε στό δρόμο οἱ χωριανοί, νά μέ ρωτήσουνε νά τοὺς ρωτήσω, γιά τοὺς δικούς μου γιά τοὺς δικούς τους νά μέ καληνυχτίσουν οἱ γειτόνισσες, νά ξαναγιώσω ἐκεῖνο τό ἀδέρφωμα μέ τόν ἀνθρωπο, πού χρόνια μοῦ στέρησε και μοῦ στερεῖ καλή μου ξαδερφοῦλα, ἡ κοσμοῦρα ἡ σιωπηλή κι ἀδιάφορη ἡ ψυχρή κι ἀνέκφραστη, τῆς ψυχασθόρας πολιτείας ἡ γοητεία.

Σκλάβοι ξαδερφάκια μου, ἀπό τά μικρά μας χρόνια χωρίς νά τό νοιώθουμε ὅλοι μας. Δεσμῶτες κι ἐμεις καθώς και τόσοι και τόσοι, ἀκόμα στό ταπεινό τῆς ἀπληστίας ὄραμα, μακρύνουμε πολύ. Μακρύνουμε πλανεμένοι ἀπό τόν ὀλόφωτον ἀπτόν πολύχρωμο καθρέφτη, ἀπό τό ἄψυχο τῆς μεγαλούπολης γυαλί, πού κολακεύει τῆς ματαιοδοξίας τό ἄπιαστο ὄνειρο. Ἐρμαιο τοῦ ἀόρατου μαγνήτη ὁ ἀνθρωπος, τοῦ μαγνήτη πού μās γλυκοτραβάει σάν ἡ φλόγα τοῦ καντηλιοῦ, τῆς νύχτας τήν πεταλούδα γιά νά τῆς κάψει τά φτερά.

Και ὅμως... σάν τί τάχα μπορεῖς, στερνά νά κάμεις πῶς νά ἀντισταθεῖς σάν παγιδευτεῖς, ἀπό τόν πειρασμό τῆς δῆθεν ἐξέλιξης, σάν ὁ λίδας τοῦ ἀλλιώτικου, σάν τῶν καιρῶν ἡ ἐξαλλοσύνη σ' εὔρει κάποια φορὰ ἀδύναμο στό δρόμο της και σέ ξεριζώσει και σέ πάρει στή θολή της ἀγκαλιά γιά νά σέ στείλει, κάποτε δεσμῶτη μεσοπέλαγα ποτίζοντάς το ἀλμύρα, ὥσπου γλυκά-γλυκά κι ἀνάλαφρα νά σέ ξεδράσει, ἀνάμεσα ἀπό ἀφρούς και φρύγανα σάν κάτι τό παρείσακτο σέ κάποια ἀγωνα ἀμμουδιά, σέ κάποια ἀφιλόξενη ξέρα. Κι ὅμως... τώρα βλέπω και στενοχωριέμαι, συλλογιέμαι και θλίβομαι. Ἀπερίσκεπτα συνεπαρμένοι ἀπό τόν κρυφό καημό ξεκινήσαμε, σήμερα μέ τήν κρυφή στην ψυχῇ λαχτάρα γιά ὁδηγὸ νά ἀνταμώσουμε τή χίμαιρα, νά ζήσουμε τό θές, ξεχνώντας πῶς αὐτό ὀριστικά και ἀμετάκλητα ἔχει πιά γίνει παρελθόν.

Ξεκινήσαμε ξαδέρφη μέ ξέχωρη στά μάτια λαχτάρα καί φτερούγισμα ἀνυπό-
 μονο στήν ψυχή γιά νά ἀνταμώσουμε τό χθές, τό τότε, νά ἀγκαλιάσουμε δικούς καί
 φίλους, νά σταυροφιληθοῦμε νά κλάψουμε νά χαροῦμε σάν χωριανοί σάν ἄνθρωποι
 μέ τίς παλιές ἀγάπες. "Ὅμως... ἀφρός τά κύματα καί φρύγανα οἱ ἐλπίδες. Οὔτε
 φλογέρα πιστικῆς, οὔτε ζευγά τραγούδι. Οἱ στράτες χορταριάσανε, τά σπίτια βου-
 θαθήκαν, σιγά σ' ὁ ἀχός τοῦ ἀργαλειοῦ, τῆς κόρης τό τραγούδι γλυκά σημάδια μιᾶς
 παράμορφης ζωῆς, πού δείχνει ξεχασμένη.

Ἡ ἐκκλησία καί τό σχολειό δόξας ἀπομεινάργια δίχως παπά καί δάσκαλο,
 πιστούς καί δασκαλοῦδια, ἀπόστασαν νά καρτεροῦν τοῦ ποταμοῦ τό γύρισμα και-
 νοῦρια παρουσία.

"Ἀχ! Συμπαθήστε με ὅλοι σας, συνεπαρμένοι ἀκόμα πότε ἀπό τό ὄνειρο καί
 πότε ἀπό τήν πραγματικότητα, σᾶς κούρασα, εἶπα πολλά καί ἴσως ἀδιάφορα. Βλέ-
 πεις βουθό ποτάμι ὁ ἄνθρωπος κι ἄβυσσος ἡ ψυχή του, ποθοῦμενο ὁ γλυκασμός μά
 κάποιες φορές καί τό φαρμάκι γιatriκό κι ὁ πόθος τρεχαντήρι. "Ἀλλωστε θυμᾶμαι
 τό λέγανε παλαιά – πάρε Θεέ τόν ἄνθρωπο κι ἀπέ... γύρνα νά ἰδεῖς τόν τόπο.

Καλά μας ξαδερφάκια, σᾶς δικαιολογῶ, ἔχετε χρόνια πού λείπετε καί εἶναι
 ἐπόμενο εἶπε κουνώντας μέ στοχασμό τό κεφάλι ὁ οἰκοδεσπότης. Πῆρατε τότε
 φεύγοντας τήν ἁγία ἐκείνη εἰκόνα τῆς ψυχῆς σας, τήν εἰκόνα τῆς ζωῆς καί τοῦ
 πανώργιου μεγαλείου τοῦ βουνίσιου ἐκείνου χωριοῦ καί τῶν περήφανων ἀφεντά-
 δων του, πού ζοῦσαν μέ τήν ἀνέχεια ἀδερφή, μά τήν ψυχή καί τήν καρδιά φορτω-
 μένη ἀρχοντιά ἀπό ἀγάπη καί συμπόνια στόν ἄνθρωπο. Τούς πρόσχαρους καί τούς
 περήφανους, τούς δουλευτάρηδες καί τούς πονόψυχους, πού τῶν σπιτιῶν τους ἡ
 πόρτα ἦταν πάντα ἀνοιχτή, σέ λύπη καί χαρά καί πού τό ψωμί καί τό προσφαί
 οὔτε σέ κανέναν περίσσευε, μά οὔτε καί ἔλειπε ποτέ ἀπό κανέναν. Αἰῶνες ἔζησαν
 σάν μιᾶ φαμελιά, μέ σεβασμό καί ἀγάπη σέ καλά καί σέ δίσεκτα χρόνια.

Τώρα... βλέπεις ἄλλαξε ἡ ζωή. Ὁ ἄνθρωπος κυνηγώντας τό πολὺ καί τό καλό,
 μπορεῖ νά χόρτασε μπορεῖ καί νά τοῦ περίσσευε φαῖ καί καλοπέραση, ὅμως καθῶς
 ἀκούω νά λένε κι ἔτσι θά πρέπει νά εἶναι φαντάζομαι, ξέμεινε ὀρφανός καί μονα-
 χός ἀπό συντροφιά καί ἀγάπη, ἀπό συμπόνια καί ἀνθρωπιά. Πλιότερο φοβισμένος
 τώρα, ὄχι ἀπό τῆς φύσης τᾶ στοιχεῖα καί τοῦ βουνοῦ τ' ἀγρίμια μά ἀπό τόν ἴδιον
 τόν ἄνθρωπο, κλειδαμπαρώνεται μερόνυχτα στό κλουδάκι του καί μπροστά στό
 χαζοκουτί μέ τίς πολύχρωμες ἀνταύγειες καί τοῦ διασυρμοῦ τίς ξεδιάντροπες φι-
 γοῦρες στοχάζεται, κλαίει, γελάει διασκεδάζοντας ἔτσι τή μοναξιά του σιωπηλός
 καί ἀβουλος στῆς πολιτείας τό χωνευτήρι.

Γύρα στά καρεκλάκια καθισμένη ἡ φαμελιά, ἄκουγε τούς τρανοὺς καί θαύμαζε
 τά σοφά ὀπόλεγαν λόγια, δίχως κᾶνας τους νά μπορεῖ νά χωρίσει τό ποιό καί τό τί.

"Ὡσπου... κοπιάστε ὅλοι ἀπό δῶ, ἐλάτε νά κάμουμε σταυρό καί νά φᾶμε, θά
 'χει ρηχάνει τό φαῖ, εἶναι ὥρα κενωμένο εἶπε ἡ νοικοκυρά καί ὅλοι, καθίσανε γύρα
 ἀπό τό τραπέζι σάν ἀπόστολοι σ' ἓναν καινούριο δειπνο.

Μιά ξέχωρη μέρα ἐκείνη, γιά τοῦ χωριοῦ τή φαμελιά. Κάτι ἄλλαξε, κάτι γέλα-
 σε στό σπίτι, σάν κάτι νά ξαναγύρισε ἀπό τά παλαιά πού ἔδινε μιᾶ καινούρια
 διάσταση, πού ξαναζέστανε τή θύμηση σκίρτησε τήν καρδιά φώτισε τό ὄνειρο καί
 ξαναστόλισε ἡ χαρά τά χεῖλη. "Ὅμως γιά λίγο λές καί ἦταν ἡ στερνὴ του ἀναλα-

μπή, εκείνο τό φωτεινό τό χαρούμενο, εκείνο τό κάτι τῆς αἰσιοδοξίας πρὶν ὅλα κατεδοῦνε κι ἄλλα σκαλοπάτια χαμηλότερα στή σκάλα τῆς ἀπαισιοδοξίας.

Πρὶν καλά-καλά ξημερώσει ἡ καινούρια μέρα, τό ἀνδρόγυνο ἦτανε ἑτοιμο νά πάρει τῆς ἐπιστροφῆς τό δρόμο. Στῆς νύχτας τῇ διχογνωμία, ξύπνησε τῆς διαμαρτυρίας ἡ φωνή. Τό προδομένο ἀπὸ τὴ μοναξιά καὶ τὴν ἐγκατάλειψη ὄνειρο, πού ἄνθιζε χρόνια στίς καρδιές ἐπαναστάτησε. Παράκαιρο φθινόπωρο ἄράχνησε τῆς ψυχῆς τὸν οὐρανὸ καὶ λύτρωση φάνταζε ἡ ἐπιστροφή. Κάτι προφασίστηκαν πὼς ἀπροσδόκητα τοὺς ἐπέβαλε, νά γυρίσουν στὸ σπίτι τους στὴν πολιτεία καί... γύρισαν.

Γύρισαν ἀμίλητοι, σκεπτικοὶ καὶ μετανοιωμένοι. Χάσαμε... εἶπανε, σέ καιρὸ, μονολογώντας περίπαθα, σέ κάποιου δειλinoῦ τὴν εὐλογημένη ὥρα, πίνοντας τὸν καφέ στῆς βεράντας τους τό φιλόξενο ἀραξοδόλι.

Χάσαμε τό ὄνειρο, προδώσαμε τὴν ἐλπίδα, ράγισε ἡ ἅγια τῆς ὀπτασίας εἰκόνα στὴν ψυχή, ὀρφάνεψε ἡ καρδιά ἀπὸ πόθο, ξέφτισε ἡ νοσταλγία. Καλύτερα ἄνδρα μου, νά μὴν εἶχαμε ἀποφασίσει ἐκεῖνο τό ταξίδι. Θά μᾶς τριβόλιζε βέβαια ὁ καημὸς καὶ ἡ νοσταλγία, μὰ θά ζούσαμε ἀφθαρτὴ τὴν ὁμορφιά ἐκείνου τοῦ καιροῦ, ἐκείνου τοῦ τόπου, ἐκείνου τοῦ κόσμου, πού γέμιζε ἐνδιαφέρον τὴν ψυχὴ καὶ φόρτιζε τὴ σκέψη.

Ὅχι καλὴ μου... ἦτανε ἡ ἀπάντηση. Μπορεῖ στῆς καρδιάς μας τό πυρωμένο ἀπὸ τὸν πόθο καὶ τό ὄραμα τζάκι, νά δείχνει πὼς κατὰκατσε ἡ φλόγα, ὅμως ἀγάπη μου μένει πάντα κάποια σπῖθα κρυμμένη στὴ χόβολη, πού μέ τὸν καιρὸ θέ νά εἶναι ἱκανὴ ν' ἀνάψει πυρκαγιές. Κι αὐτό, μπορεῖ νά εἶναι τῶν φίλων ὁ καημὸς, τῶν συγγενῶν τό ὀλόθερμο ἐνδιαφέρον, μπορεῖ τό ἀνυπόκριτο βλέμμα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, μπορεῖ ἡ ἄδολη ἀγάπη ἀπὸ τὰ ματάκια τῶν παιδιῶν πού πήραμε μαζί μας φεύγοντας, μπορεῖ ἡ γοητεία τῆς ἐρημιᾶς, μπορεῖ ἡ βουβή τῆς ἐγκατάλειψης διαμαρτυρία, μπορεῖ κάποιο, μπορεῖ ἴσως κι ὅλα αὐτά νά εἶναι τὰ στοιχεῖά πού θά πυρώσουν μέ τῶν καιρῶν τό γύρισμα τῆς ἐπιστροφῆς τό δρόμο. Μὴν ἀπελπίζεσαι, κάτι ἀπόμεινε στίς καρδιές μας καὶ νά μοῦ τό θυμᾶσαι ἀπὸ αὐτό τῆς χαλάτης ρίζας τ' ἀπομεινάρι καὶ σέ κάποιους πού θά ῥθοῦνε καιροὺς θά ξανανθίσει Ὑανοιξη καὶ Καλοκαίρι θά ῥθεῖ.

Καὶ τό ὄραμα κάποια φορὰ ἀγκαλιά, μέ τὴν ἀχαλίνωτη φαντασία καὶ τὴν πεξὴ αὐταπάτη τρέφουνε μέ μόσχο τὴ νοσταλγία, δίνουνε ὑπόσταση στὴ ζωὴ, φτερὰ στὴν ἐλπίδα.

Ἀμάραντο τό βάφτισε καλὴ μου τό δένδρο τῆς ὑπομονῆς, ἡ ρωμιοσύνη καὶ ἀμάραντο θ' ἀνθοβολεῖ καὶ θά ἰσκιώνει στίς ψυχές μας, ὅσα κι ἂν ἔρθουν χρόνια, μὴν ἀπελπίζεσαι...

Ο ΜΕΛΗΣ

ΕΛΠΙΔΟΦΟΡΟΥ ΙΝΤΖΕΜΠΕΛΗ

- Παππού. Θά μού πείς μία ιστορία...

-Μιά φορά κι ένα καιρό στά χρόνια της Τουρκοκρατίας στά χωριά της Άρτας ζούσε ένας μελαψός άνδρας πού ή όμορφιά του έμοιαζε μέ εκείνη πού είχαν οί τσιγγάνοι. Είχε μακριά δάχτυλα, ψηλό λαιμό καί μαύρο κορακίσιο μαλλί. Τά δάχτυλα ήταν έτσι πλασμένα πού άγγελικά χάιδευαν τό δοξάρι τοῦ βιολιοῦ. Λένε ότι έμεινε ένα διάστημα μέ τούς τσιγγάνους καί από κείνους έμαθε νά παίξει, άλλοι πάλι λένε ότι κάποια θεία μούσα τόν φώτισε καί τοῦ έμαθε βιολί.

Οί γυναῖκες ριγοῦσαν μέ τήν εμφάνισή του καί στά πανηγύρια τά μάτια τους καρφώνονταν στή μορφή του. Οί άντρες ήξεραν ότι είχαν γερό αντίπαλο, άλλα σκώνοντας τά ποτήρια, σφούγγιζαν τά μουστάκια τους καί κρυφογελοῦσαν.

- Τό ξευπνο πουλί από τή μύτη πιάνεται, ψιθύριζαν καί τσούγκριζαν τά ποτήρια τους.

Ή Μελής γύριζε όλα τά χωριά καί ξαπόσταινε τό χειμώνα στόν Καταρράκτη. Τό περίεργο συνονθύλευμα τών σπιτιῶν τοῦ χωριοῦ καί ή παρουσία τοῦ καταρράκτη τοῦ 'φερναν τήν εὐφορία πού βοηθοῦσε τήν ψυχή του. Στά ριζά τοῦ χωριοῦ βρίσκονταν τό σπίτι τοῦ Κώστα Σάχαλου πού ή φήμη στό χωριό ήταν μεγάλη έπειδή είχε πολλά χτήματα, λιόδεντρα, ζῶα καί τόν φώναζαν έφέντη. Είχε μία κόρη τή μονάκριβη Λενιώ. Στά σκοτεινά τή λούζανε στό φῶς τήν άφηναν γιά νά 'ναι άφράτη. Θάλεγες ότι ή Λενιώ είχε πλάσει στά μέτρα της τόν δικό της συναισθηματικό κόσμο.

Ξόδευε τό χρόνο ακούγοντας τά πουλιά, τό νερό τής βροχῆς, κάνοντας όνειρα πού έφευγαν πέρα κι από τήν όροσειρά τών Τζουμερκων καί έψαχναν νέα μέρη, καινούργια πράγματα πού ό νοῦς δέν είχε ματαδεί.

Δέν μπορούσε νά εξηγήσει κανείς πῶς τό Λενιώ είχε μία μουσικότητα πού τήν διαπίστωνες, από τή χορεία τής φωνῆς ή από τά τραγούδια πού έλεγε στόν άργαλειό μέ τίς ύφάντρες.

Τά πανηγύρια καί τά γλέντια δέν τά άγαποῦσε. Μοναχική όπως ήταν ένιωθε πλήξη καί περίμενε πότε νά τελειώσουν νά φύγει.

Κάποτε όμως έτυχε νά βρεθεῖ στό χωριό ό Μελής. Θάταν Δεκαπενταύγουστος όταν οί χωριανοί είχαν μαζευνεί στήν πλατεία τής έκκλησίας τής Παναγίας. Άριστερά στόν καφελέ έπαιζαν τά όργανα καί στήν πλατεία είχαν άπλώσει καρέκλες μέ τραπέζια έτσι ώστε ό κόσμος νά χορεύει παραδοσιακά ήπειρώτικα τραγούδια.

Ή Λενιώ χόρευε μέ τούς συγχωριανούς. Καί μετά τό τέλος τοῦ χοροῦ ξαναπήγε στή θέση της.

Τότε πρόσεξε έναν νέο στην ορχήστρα. Θάλεγες ότι τα βλέμματά τους διασταυρώθηκαν και οι αναπνοές τους αφουγκράστηκαν, τη μυρωδιά της νεότητας που έψαχνε να βρεί τό ταίρι της. Όταν τό δοξάρι άκούμπησε στό βιολί, ή πλατεία άλλαξε και έγινε μία μεγάλη φελούκα πού ταξίδευε και άνεβοκατέβαινε στους ρυθμούς της μουσικής του Μελή.

Στό βάθος ή Λενιώ έβλεπε τό Μελή νά σηκώνεται νά πλησιάζει τό τραπέζι και νά παίξει, νά παίξει εκείνη τη μουσική του... θεέ μου τήν άγγιζε ως τά συθέμελα της ύπαρξής της.

Έκλεινε τά μάτια τά άνοιγε και ό Μελής ήταν μπροστά της.

Κείνο τό βράδυ κατάλαβε ότι δέν ύάρχει άλλος σκοπός στή ζωή της από τό νά γίνει γυναίκα του Μελή. Άν τήν άγαπούσε κι αυτός τόσο πολύ θά σκορπούσε στό χωριό τά λουλούδια του καρπού της, πού θά είχαν τήν όμορφιά του άγαπημένου της.

Ή Λενιώ και ό Μελής έσμιξαν, άγαπήθηκαν και θέλησαν νά παντρευτούν. Ό Κώστας Σάχαλος κόντευε νά τρελαθεϊ. Ό φτωχο-Μελής, ό θεατρίνος, ό μουσικάντης νά πάρει τήν κόρη του. Κατάντια σκέφτηκε θά γίνουμε μπροστά στό χωριό. Έκανε τά πάντα για νά χωρίσει τήν κόρη του, μά δέν πέτυχε τίποτα. Τήν έκλεισε στήν αποθήκη του χωριού τήν άφησε χωρίς ψωμί και νερό, τήν έξάντλησε τόσο πού τήν έστειλε στό νοσοκομείο. Έκεϊ διαπιστώθηκε ότι τά νεύρα της είχαν σπάσει και έπρεπε νά τήν κλείσουν σέ κάποια κλινική. Κι ένα βράδυ τό Λενιώ τό πήραν από τό χωριό και τό πήγαν στό άγνωστο...

Ό Μελής κόντευε νά παλαβώσει, γύριζε στά χωριά και έπαιζε τό βιολί για νά δώσει γνώρα της μουσικής του. Πιότερο και από τήν ψυχή του τήν άγαπούσε τόσο πού και τό βιολί του θά μπορούσε νά δώσει για νά τήν ξαναδεϊ. Παράτησε τά πανηγύρια έγινε ψωμοζήτης και τήν έψαχνε παντού. Τά όνειρα, τά τραγούδια, τά φύλλα της άνοιξης πού ήθελε νά χαρίσει στήν άγάπη του είχαν ψαλιδιστεϊ.

Τότε είναι πού κατάλαβε ότι ή ζωή του δέν είχε κανένα νόημα. Λένε ότι μερικοί τόν είδαν νά ακολουθεϊ τά στοιχεία του νερού και νά φεύγει μέσα από τίς πηγές του καταρράκτη και άλλοι ότι πήδηξε από τό διάσελο κρατώντας τό βιολί για νά βρεί τήν άγαπημένη του Λενιώ.

Σέ ανάμνηση οι χωρικοί έφτιαξαν ένα πλάτωμα δίπλα στον καταρράκτη και έβαλαν ένα κάθισμα για νά έρχεται τό βράδυ ή Λενιώ και νά φωνάζει τό Μελή. Και όπως λένε τόν συναντά στα ριζά του διασέλου από τη μουσική του βιολιού. Τό όνειρο του Μελή και της Λενιώς έμεινε καθαρίο, μόνο στον κόσμο των ζωτικών και των νεράιδων του παραμυθιού.

Ο ΚΟΥΚΟΣ (στη λαογραφία μας)

ΠΕΤΡΟΥ ΣΚΟΥΤΕΛΑ

Όταν ήμουνα χειμωνιάτης στο όρεινό χωριό μου, θυμάμαι, μποχτούσαμε και βαρυγκομούσαμε από τούς βαρείς χειμώνες μέ τά κρύα και τούς άφθονους χιονιάδες πού κρατούσαν από Δεκέμβρη μέχρι Μάρτη! Και καρτερούσαμε τήν Άνοιξη σάν θεία λύτρωση και θείο δώρο! Πού θά θγαίναμε από τή χειμωνιάτικη κλεισούρα και θά γλυκοθωρούσαμε τό ξίχιο, τίς θρυσομένες (άπό τά χιόνια πού λιώναν), τ' άγριολούλουδα, τ' άγριοπούλια και τόν ξάστερο ουρανό!

Πού όλα αυτά, ήταν γιά μās χάρμα τών ματιών και δόνισμα τών αισθήσεων. Και πόσο νοσταλγούσαμε! Ν' ακούσουμε τό νοσταλγικό λάλημα του Κούκου! Τό κελάδημά του μπορεί νά 'ναι μονότονο, αλλά προφητικό και γλυκόηχο, και τό συνδέουν πολλές λαϊκές δοξασίες.

Όταν ήμουνα γυμνασιόπαιδο στήν Άρτα, κι έρχόταν κάποιος άπ' τό χωριό τόν ρωτούσα: «τί καιρό κάνει στο χωριό; τότε ο κούκος στά βουνά;».

Τό πουλί αυτό, λοιπόν, θεωρούνταν προφητικό και σύμβολο τής καλής-θερμής Άνοιξης· κι οι γεωργοί προέβαιναν στίς καθημερινές τους άγροτικές άσχολίες (πού θά δοηθοῦσε γιά τό όργωμα, τή ξύλευση κ.λπ.).

Πολλές, λοιπόν, και οι λαϊκές παραδόσεις γιά τόν κούκο.

«Κούκε μου κουκάκι μου / πόσα τά χρονάκια μου;» λέγαν τά κορίτσια στο άκουσμα του κούκου.

Και όσα «κού-κου» θά λαλούσε (ώσπου νά σταματήσει) τόσα χρόνια, πίστευε ότι θά ζήσει αυτή πού τό ρωτούσε.

Τό ίδιο ρωτούσαν και οι άνύπαντρες κοπέλλες «σε πόσα χρόνια θά παντρευτοῦν». Άνοιξιάτικα στίς έξοχές σέ όμαλά πλαγάνια πού ήταν σκεπασμένα από χαμόκλαδα (θασιινές, μουρτζιές κ.λπ.) συναντούσαμε κάτι μικρά λουλουδάκια σέ σχήμα σταφυλιού και σέ μωδ γλυκό χρώμα.

Τό λέγαμε «τό ψωμί ή τό σταφύλι του κούκου» και δέν τό μαλάζαμε, γιά νά τό θρεϊ, τάχα ο κούκος.

Λέγεται ότι, ο κούκος δέν τά κλωσάει ο ίδιος τ' αυγά, αλλά ότι αναζητάει ξένες φωλιές. Κι έτσι, τά κλώθουν άλλα χαζοπούλια και τά περισσότερα κλουδιάζουν. Γι' αυτό και οι κούκοι είναι σπάνιοι.

Ὁ κοῦκος ἀρέσκεται πολύ στή μοναξιά. Δέν ἐπιθυμεῖ νά μένει μετά τῶν ὁμοίων του ἢ ἄλλων πτηνῶν στή περιοχή πού διαλέγει ὡς τόπο διαμονῆς του. Κελαῖδεῖ δέ, σέ ἀπόμακρα ἀπ' ἀνθρώπους μέρη καί τά ὅποια νά εἶναι σκεπασμένα ἀπό δενδρύλια ἢ θάμνους ἢ καί γυμνά ἀκόμα. Δέν εἶναι πουλί τοῦ δάσους.

Εἶναι πολύ ἀεικίνητο κι εὐρίσκεται σέ διαρκή κίνηση ἀπό τό πρῶτ' ὡς τό βράδυ. Αἰτία τῆς κινητικότητάς του εἶναι ἡ ἀδηφαγία του. Ἀσχολεῖται ἀκατάπαυστα μέ τὴν ἐξεύρεση τροφῆς.

Ὁ κοῦκος ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους θεωροῦνταν ὁ προάγγελος τῆς Ἀνοιξῆς. Ὅταν τῷ λεγε ὁ κοῦκος στά θουνά προμηνύονταν καλὸς καί ζεστός καιρὸς.

Ὁ Ὅσιος ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ τοὺς παρακάτω στίχους, γι' αὐτό.

*Ἦμμος κόκκυ κοκκεύσξει δρυός
ἐν πετάλοισι τό πρῶτον
τέρπει δέ θροντούς
ἐπ' ἀπείρονα γαίαν...*

Γνωρίσματα τοῦ κοῦκου

Εἶναι ἓνα πουλί λίγο μεγαλόσωμο. Τό μήκος του φτάνει τὰ 32-35 ἑκατοστόμετρα. Τό ράμφος λίγο καμπύλο καί μαῦρο. Οἱ πτέρυγες μακριές καθὼς καί ἡ οὐρά.

Τό χρῶμα του τεφρόν καί στή κοιλιά ὑπόλευκο μέ ἐγκαρσίως πολυαριθμὲς κυματιστὲς γραμμές. Τὰ πόδια κοντά καί κίτρινα.

Τρέφεται δέ μέ ἔντομα.

Εἶναι ἓνα πουλί πού ἔχει ὑμνηθεῖ καί τραγουδηθεῖ τόσο ἀπὸ ἀπλοϊκοὺς ἀνθρώπους ὅσο κι ἀπ' ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος:

*Μάνα μέ κακοπάντρεψες
κι ἐμέδωσες σά ξένα,
ἐδῶ ἀηδόνια δέ λαλοῦν
κι οἱ κοῦκοι δέν τό λένε...*

*Τό λένε οἱ κοῦκοι στά θουνά
κι οἱ πέρδικες στά πλάγια...*

*Λάλησε κοῦκε λάλησε
καθὼς λαλοῦσες πρῶτα.
— Τί νά λαλήσω, τί νά πῶ καί τί νά ὁμολογήσω;
μᾶς ἤρθε ἡ ἀνοιξη, τό καλοκαίρι μαῦρο!...*

Τέλος, μᾶ παραῖτηση λέει:

Ὁ κοῦκος εἶχε μιά εἰδική παραμύθη στα παιδιά του πού ὀνομάζονταν Βάγια (καί ἡ ὅποια ἀργότερα μετονομάστηκε Κουκουβάγια). Κάποτε, λοιπόν μάλωσε ὁ

κοῦκος μέ τή Βάγια καί μεταβλήθηκαν σέ πουλιά, ἀμφότεροι καί μέ κελάδημα μονότονο κι οἱ δυό...

Ἄλλος ἓνας μύθος μᾶς λέει τά ἑξῆς:

«Τὸ ἄλογο τοῦ κούκου εἶναι ἓνα μεγάλο ἄσπρο πουλί πού εἶναι γνωστό μέ τ' ὄνομα κουκάλογο».

Τόν μήνα Μάρτη ἔρχεται στά βουνά μας λίγες μέρες νωρίτερα ἀπ' τόν κοῦκο. (Τό στέλνει, λένε, ὁ ἀφέντης του ὁ κοῦκος, γιά νά ἴδεῖ ἂν ἦρθε ἡ Ἀνοιξη στά βουνά). Μετά ἐπιστρέφει γιά νά μεταφέρει τόν καθαλάρη του.

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΜΙΧΑΛΗ ΣΑΚΚΑ

“Ένα φάντασμα πλανιέται πάνω από όλο τον Κόσμο: το φάντασμα της παγκοσμιοποίησης του. Ή βαρύγδουπη αυτή λέξη, ξέφυγε από τις ακαδημαϊκές έδρες και τα σαλόνια των πολιτικών και μπήκε πιά στον διάλογο των πολιτών, θέτοντας καινούργια έρωτήματα. Όλοι συμφωνούν ότι η παγκοσμιοποίηση είναι το επίδικο ζήτημα της περιόδου, όπου απ’ την απάντηση που θα δοθεί θα κριθεί σέ μεγάλο βαθμό η πορεία της κοινωνικής εξέλιξης. Αλλά οι συμφωνίες τελειώνουν εδώ, δίνοντας τη θέση τους στις διαφωνίες.

Τί ακριβώς είναι η παγκοσμιοποίηση; Ίδεολόγημα των κυρίαρχων τάξεων για να καθυποτάξουν τους εργαζόμενους ή πραγματικότητα που δέν μπορεί να άγνοηθεί; Ή μήπως ύπαρκτή τάση διεθνοποίησης, ή όποία όμως, προς τό παρόν τουλάχιστον, όδηγεί όχι σ’ έναν ένιαίο κόσμο αλλά σέ περιφερειακές όλοκληρώσεις; Κι άκόμα, πρόκειται για άντικειμενική άνάγκη της ανθρώπινης άνάπτυξης, για μονόδρομο της τεχνολογικής εξέλιξης ή άπεναντίας για πολιτική έπιλογή των κυρίαρχων δυνάμεων, που έπιβλήθηκε στους άδυνάτους;

Όσο για την μέχρι σήμερα διαδρομή της, άπέδωσε καρπούς προς όφελος των εργαζομένων, των δισεκατομμυρίων του πλανήτη ή προς όφελος των εταιρειών; Ή μήπως ένίσχυσε και τους δύο, αλλά μένει να γίνει δικαιοτέρα ή κατανομή;

Τά έρωτήματα και οι άντιπαραθέσεις πληθαίνουν, καθώς εισβάλλει στο προσκήνιο και ό άπρόσκλητος παράγων των κινήματων κατά της παγκοσμιοποίησης. Τά κινήματα αυτά, παρά τό ότι θα μπορούσαν να κατηγορηθούν από όρισμένους για ύπερβολές έχουν συμβάλει στο να θέσουν τους προβληματισμούς και τις διαφωνίες της κοινωνίας και να σηκώσουν τό βαρύ πέπλο που έκρυβε τις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης.

Ή έλληνική κοινωνία και ή πολιτική ζωή, παρά τό ότι τά τελευταία χρόνια ή συζήτηση στρεφόταν γύρω από τό ζήτημα της ένταξης στην ONE (ένας κατεδοχήν στόχος εισόδου στην παγκοσμιοποίηση), έμοιαζε να παρακολουθεί άμήχανη –και συχνά απόμακρη– την παγκόσμια άντιπαράθεση. Έτσι, τό καθυστερημένο άνοιγμα της συζήτησης συνοδεύεται συχνά από προκατασκευασμένες άλήθειες και ίδεολογικές άγκυλώσεις. Πολλά συνθήματα, λίγα έπιχειρήματα.

Άπαραίτητη προϋπόθεση για να δοθούν άπαντήσεις είναι να ύπάρξει κατανόη-

ση της πραγματικότητας. Δέν υπάρχει αμφιβολία ὅτι ζοῦμε σ’ ἓναν Κόσμο πού ἀλλάζει ραγδαία.

Τό 1970 γιά παράδειγμα, ὑπῆρχαν 7.000 πολυεθνικές ἐταιρεῖες. Τό 1994 εἶχαν ἤδη πολλαπλασιαστεῖ στίς 37.000 μπητρικές πολυεθνικές, ἐνῶ ὑπῆρχαν καί 200.000 θυγατρικές ἐταιρεῖες τους παγκόσμια. Οἱ ἐταιρεῖες αὐτές συνολικά ἐλέγχουν τό ἕνα τρίτο τῆς παγκόσμιας παραγωγῆς.

Τό 1972 τό παγκόσμιο ἐμπόριο ἦταν μόνο ἕνα κλάσμα πάνω ἀπό τό ἐθνικό προϊόν τῆς τότε ΕΣΣΔ. Τό 1997 μόνο τά ἐτήσια κέρδη τοῦ παγκόσμιου ὀργανωμένου ἐγκλήματος, πού ὑπολογίζονταν σέ 750 δισεκατ. δολάρια, ἦταν μεγαλύτερα ἀπό τό ἐτήσιο ΑΕΠ τῆς Ρωσίας. Οἱ ἀπ’ εὐθείας ξένες ἐπενδύσεις ἔφτασαν τά 644 δίσ. δολλάρια τό 1997, ἐνῶ τό 1975 ἦταν μόλις 23 δίσ. δολλάρια.

Ἀκόμα, βλέποντας μιά ἄλλη πλευρά τῶν ἐξελίξεων, οἱ διεθνεῖς μή κυβερνητικές ὀργανώσεις εἶχαν φτάσει τίς 5.500 τό 1996, γιά νά ξεπεράσουν τίς 42.000 τό 1998, ἀπό 973 πού ἦταν τό 1856! Ἀνεξάρτητα ἀπό τή γνώμη πού ἔχει κανεῖς γι’ αὐτές, εἶναι φανερό ὅτι ἀποτυπώνουν ἕνα ἐπίπεδο αὐξημένης διεθνοποίησης... Μιά νέα ποιότητα στή σύνδεση ἐθνικοῦ-διεθνικοῦ ἐκφράζει ἐξάλλου καί ἡ διαδικασία τῆς ὁλοκλήρωσης, μέ πιό ὁλοκληρωμένο πρότυπο τήν Εὐρωπαϊκή Ἑνωση.

Ἀλλά ἄς ἀναλογισθοῦμε τήν ἐξέλιξη τῶν πέντε βασικῶν στοιχείων (ὕλικῶν, πνευματικῶν καί ψυχικῶν τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης καί τοῦ παγκόσμιου γίνεσθαι, δηλαδή: *Τῆς θρησκευτικῆς ἔκφρασης, τῶν φιλοσοφικῶν ἀναζητήσεων καί ἰδεῶν, τοῦ κεφαλαίου, τῆς Ἑργασίας, τῶν ἐμπορευμάτων καί ἀγαθῶν.*

Ὅλ’ αὐτά εἶχαν οἰκουμενική ἢ παγκοσμιοποιημένη ἔκφραση ἐδῶ καί αἰῶνες, μέ μεγαλύτερη ἔξαρση τίς τελευταῖες δεκαετίες, πού ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς ραγδαίας ἐξέλιξης τῆς τεχνολογίας καί εἰδικότερα στίς μέρες μας τῆς ἐξέλιξης τῆς Ἡλεκτρονικῆς Κοινωνίας ἢ τῆς Κοινωνίας τῆς Πληροφορίας, δηλαδή τοῦ τρίπτυχου Πληροφορική-Τηλεπικοινωνίες-Μέσα Μαζικῆς Ἑνημέρωσης.

Πιό συγκεκριμένα:

- (α) *Ἡ Θρησκευτική ἔκφραση*, σ’ ὅλες τίς θρησκείες καί ὅλες τίς ἐποχές, ξεπερνοῦσε τά σύνορα τῶν ἐθνικῶν κρατῶν καί τῶν ἐθνῶν, μέ πρώτη σέ Οἰκουμενικότητα τήν Χριστιανική Θρησκεία, πού ἐξαπλώθηκε ἀνεξαρτήτως φυλῆς, χρώματος ἢ κοινωνικοῦ συστήματος.
- (β) *Οἱ φιλοσοφικές ἀναζητήσεις καί οἱ ἰδέες*, ποτέ δέν περιορίστηκαν στά ἐθνικά σύνορα, ἀπ’ τούς ἀρχαίους ὥς τούς σύγχρονους φιλοσόφους, ἀπ’ τίς οἰκονομικές θεωρίες τοῦ Μαρξισμοῦ ἕως τόν φιλελευθερισμό, ἀπ’ τίς ἰδέες τῆς Δημοκρατίας, τῆς Ἐλευθερίας, τῆς δικαιοσύνης μέχρι τά ἰδεολογήματα τοῦ φασισμού καί τοῦ ἀναρχισμοῦ. Νά προσθέσουμε στήν κατηγορία αὐτή καί τήν ἔκφραση κάθε μορφῆς καί εἶδους ἐπιστήμης καί τέχνης.
- (γ) *Τό Κεφάλαιο*, μέ τή μορφή τοῦ Χρήματος ἢ τῶν Μέσων παραγωγῆς, ποτέ στήν ἱστορία δέν εἶχε πατρίδα καί οὔτε φυσικά ἰδεολογία, ἡ δέ διακίνησή του γινόταν ὅπου συνέφερε τούς ἰδιοκτῆτες καί ἦταν πιό ἀποδοτικό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἡ ταχύτητα καί ἐν πολλοῖς ἀνεξέλεγκτη (καί ἀόρατη γιά τούς μή εἰδικούς) μετακίνησή του σέ χρόνο δευτερολέπτων ἀπό χρη-

- ματιστήριο σέ χρηματιστήριο, από χώρα σέ χώρα, από εταιρεία σέ εταιρεία.
- (δ) *Ἡ Ἑργασία*, ἔχει κι αὐτή διαβεῖ τά σύνορα, ἀπ' τόν αἰώνα τῆς ἀνακάλυψης τῆς Ἀμερικῆς καί τῆς ἀποικιοκρατίας (νᾶ μὴν ξεχάσουμε καί τούς δοῦλους στήν ἀρχαία Ἀθήνα), ὅπου πάντοτε κατὰ μυριάδες οἱ ἐργαζόμενοι προσέφεραν κατὰ καιρούς τήν ἐργασία τους σ' ὅποια χώρα ἦταν πρόσφορη, μέχρι τήν σημερινή ἔξαρση τῶν οἰκονομικῶν μεταναστῶν πού βιώνουμε καθημερινά (καί μέ τίς ἀναμνήσεις βέβαια τῶν δικῶν μας μεταναστῶν σέ Ἀμερική, Αὐστράλια, Βέλγιο, Γερμανία).
- (ε) *Τά ἐμπορεύματα καί ἀγαθά* τέλος, ἀπ' τήν ἀρχαία ἐποχή διακινοῦνται ἀπό τόπο σέ τόπο ἀνάλογα μέ τήν ὑπερπαραγωγή ἢ τήν ἔλλειψη τῶν ὅποιων κοινωνιῶν ἢ κρατῶν εἶχαν κατὰ καιρούς δημιουργηθεῖ, ἀκόμη καί πρὶν τήν ἀνακάλυψη τῶν νομισμάτων, ὅπως στήν ἐποχή τοῦ ἐμπορικοῦ καί ναυτικοῦ λαοῦ τῶν Φοινίκων.

Ἐπιθυμῶ νά τονίσω μέ τίς ἐπισημάνσεις αὐτές τήν σταθερή διαχρονικότητα τῆς ἔννοιας τῆς Παγκοσμιοποίησης σ' ὅλες τίς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς τοῦ Ἀνθρώπου καί σ' ὅλες τίς ἐποχές.

Βασικό ὅμως στοιχεῖο τῆς σημερινῆς πραγματικότητας εἶναι ἡ δραματική αὐξηση τῶν κοινωνικῶν, ἐθνικῶν καί περιφερειακῶν ἀνισοτήτων. Τά ἐτήσια στοιχεῖα, πού δίνει ὁ ΟΗΕ στή δημοσιότητα δέν προσφέρουν περιθώρια οὔτε γιά ἐφησυχασμό, οὔτε γιά διαψεύσεις. Ἐνῶ τό 1960 τό 20% τῶν πλουσιότερων κατοίκων τῆς Γῆς διέθετε 30 φορές μεγαλύτερο εἰδόδημα ἀπ' τό 20% τῶν πτωχῶν, τό 1997 ἡ σχέση αὐτή ἔφτανε στό 74 πρὸς 1. Οἱ τρεῖς πλουσιότεροι ἄνθρωποι τοῦ κόσμου διαθέτουν σήμερα μιὰ περιουσία μεγαλύτερη ἀπ' τό συνολικό προϊόν 48 χωρῶν. Ἀπό τά 3 δισεκατ. ἄνθρώπους πού ἀποτελοῦν τόν παγκόσμιο ἐνεργό πληθυσμό, στίς ἀρχές τοῦ 2001, τό 1 δισεκατ. εἶναι ἀνεργοί ἢ ὑποαπασχολούμενοι καί ζοῦν, στή μεγάλη τους πλειοψηφία, στίς χώρες τοῦ λεγόμενου «τρίτου κόσμου».

Ταυτόχρονα 2 δισεκατ. ἄνθρωποι ζοῦν μέ λιγότερα ἀπό 2 δολλάρια τήν ἡμέρα, 1,3 δισεκατ. ἄνθρωποι δέν ἔχουν πόσιμο νερό καί 14 ἑκατομ. παιδιά πεθαίνουν κάθε χρόνο ἀπ' τήν πείνα.

Ἀλλά καί στό ἐσωτερικό τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν ἡ κατάσταση χειροτερεύει ραγδαία. Μέσα σέ μιὰ εἰκοσαετία, οἱ μισθοί στίς Η.Π.Α. ἔχασαν πάνω ἀπ' τό 15% τῆς ἀξίας τους. Τό 12% τοῦ πληθυσμοῦ (30 ἑκατομ. ἄνθρωποι) ζοῦν κάτω ἀπ' τό ὅριο τῆς φτώχειας, ἐνῶ τό 35% στερεῖται κάθε εἶδους ἱατροφαρμακευτικῆς περίθαλψης. Στήν Ε.Ε. ὑπάρχουν 25 ἑκατομ. ἀνεργοί καί 80 ἑκατομ. φτωχοί.

Φυσικά καί ὑπάρχουν διαφωνίες γιά τό ἄν ὑπεύθυνη γι' αὐτήν τήν κατάσταση εἶναι ἡ παγκοσμιοποίηση. Ὑπάρχουν ἐκεῖνοι πού ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ προώθηση τῆς παγκοσμιοποίησης, τό ἀνοιγμα τῶν ἀγορῶν, θά συμβάλλει στή διασπορά τοῦ τεράστιου κοινωνικοῦ πλούτου. Ἄλλοι ὑποστηρίζουν ὅτι αὐτός ἀκριβῶς ὁ «μονόδρομος» μᾶς ὀδήγησε στήν σημερινή κατάσταση.

Τό σίγουρο εἶναι ὅτι οἱ κοινωνικές μαῦρες τρύπες τῆς παγκοσμιοποίησης παρέχουν τήν ἐνέργεια γιά τά κινήματα ἐναντίωσης. Σ' αὐτές τίς μαῦρες τρύπες, τῶν νέων πολέμων, τῶν νέων τειχῶν τοῦ αἰσχους καί τῆς νέας βάρβαρης ἐκμετάλλευ-

σης, πνίγηκαν οί πανηγυρισμοί γιά τό «κοινό σπίτι τῶν λαῶν» καί γιά τή Νέα Τάξη πραγμάτων τῆς εἰρήνης καί τῆς εὐημερίας, μέ τίς ὁποῖες ξεκίνησε ἡ προηγούμενη δεκαετία. Ἡ καινούργια δεκαετία σφραγίζεται μέ τήν ὄξυνση τῶν ἀντιθέσεων σ' ὅλα τά ἐπίπεδα. Ἐάν σύμβολο τῆς προηγούμενης ἦταν οἱ οὐρές στό Μακντόναλντς τῆς Μόσχας, σήμερα εἶναι οἱ ὁδομαχίες ἔξω ἀπ' τὰ Μακντόναλντς στή Γένοβα κι ἀλλοῦ.

Τόν ταχύτατα (fast) μεταβαλλόμενο κόσμο ἐκφράζει πλέον τό σχῆμα: Fast food, Fast internet, Fast War δηλ. γρήγορο φαγητό, γρήγορο διαδίκτυο, γρήγορος πόλεμος.

Τήν ἄλλοτε ἀνθούσα καί τώρα φθίνουσα κρατική παρέμβαση ἀντικατέστησε στίς ἀγορές τό «deregulation» δηλ. ἡ «ἀπορρύθμιση» ὡς στοιχεῖο ἀνάπτυξης καί οἰκονομικῆς εὐημερίας, πού ἔφτασε φαίνεται στά ὅριά της. Ἡ ἀνάγκη μιᾶς νέας γενικῆς ρύθμισης, ἡ ἀνάγκη ἐπιστροφῆς τῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς παρέμβασης ὑποστηρίζεται πλέον ἀπ' ὅλους. Σέ ποιά κατεύθυνση ὅμως; Ἐδῶ εἶναι τό πρόβλημα.

Θά παραθέσω μέ συντομία τίς πύο ἐνδιαφέρουσες ἐπισημάνσεις διακεκριμένων ἐλλήνων καί διεθνῶν διανοητῶν εὐρέος φάσματος, γιά νά ἔχουμε μιά ποικιλία ἀπόψεων, ὥστε νά γίνουν καλύτερα κατανοητοί οἱ προβληματισμοί πού προανέφερα.

– *Ὁ Γουίλιαμ Πφάφ ἀρθρογράφος τῆς International Herald Tribune ἀναφέρει:*

«Τό φαινόμενο τῆς παγκοσμιοτικῆς εἶναι προϊόν τῶν τεχνολογικῶν ἐξελίξεων πού ἐπέτρεψαν τήν ἀνάπτυξη ὁλοκληρωμένων παγκόσμιων ἐπικοινωνιῶν καί κατέστησαν δυνατή τήν πραγματοποίηση οἰκονομικῶν συναλλαγῶν σέ πραγματικό χρόνο ἀπό τό ἓνα σημεῖο τῆς ὑψηλῆς στό ἄλλο, ὅπως καί τίς διεθνοποιημένες κατασκευές. Πρόκειται γιά πρακτικές, βέβαια, οὐδέτερες τόσο πολιτικῶς ὥσο καί κοινωνικῶς. Ἡ ἰδεολογία τῆς παγκοσμιοποίησης ἀπαίτησε ὅλοι αὐτοί οἱ πόροι νά ἐξυπηρετήσουν τίς ἀπορρυθμιζόμενες ἀγορές, ἐνῶ παρεῖχε διαβεβαιώσεις ὅτι ἡ δράση τῆς ἴδιας τῆς ἀγορᾶς θά ἐπέφερε μεγάλα κοινωνικά καί οἰκονομικά ὀφέλη... Ἡ κυβέρνηση Κλίντον, ἡ ὁποία προτοῦ βρεθεῖ στήν ἐξουσία δέν ἔδειχνε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τήν οἰκονομική πολιτική, ἐπέστη ἀπό τούς οἰκονομικῶς ἰσχυροῦς ὁπαδούς της νά συμπεριλάβει στίς προτεραιότητές της τήν ἀπελευθέρωση τοῦ ἐμπορίου καί τήν τεχνολογική ἐπανάσταση στίς ἐπικοινωνίες. Τά ὑπόλοιπα θά τά μελετήσει ἡ ἱστορία».

– *Ὁ Γκράχαμ Σίρτζεντ τῶν Financial Times ἐπισημαίνει:*

«Οἱ ἐθνικές οἰκονομίες συχνά ὑποβιβάζονται στό ἐπίπεδο μιᾶς ἐταιρείας πού εἶναι εἰσηγμένη σ' ἓνα χρηματιστήριο. Ἔτσι, ὅταν οἱ ἐπενδυτές φοβηθοῦν καί ἀποχωρήσουν ἀπό τήν περιοχή τῆς Ἀσίας, ὁλόκληρα ἔθνη ὀπισθοχωροῦν γιά δεκαετίες καί χάνουν τήν κατοχή μεγάλου τμήματος τῆς βιομηχανίας τους. Τό χρηματιστηριακό κεφάλαιο μπορεῖ σήμερα νά δημιουργήσει μιά περιοδική καταστροφή...

Οἱ πολυεθνικές καί οἱ ἐργαζόμενοι σ' αὐτές βρίσκονται ἀντιμέτωποι ὅλο καί περισσότερο μέ τήν πιθανότητα ἀγρίων μεταξύ των συγκρούσεων, καθῶς ἡ παγκοσμιοποίηση παρακάμπτει τήν δημοκρατία ἢ τούς καθιερωμένους τρόπους πού ἔκαναν τίς ἐπιχειρήσεις ὑπεύθυνες πρὸς τό κοινωνικό σύνολο. Ὅλα τά διεθνή οἰκονομικά φόρα, ὅπως αὐτό τοῦ Νταβὸς, πρέπει νά σκεφθοῦν γιά τήν προώθηση τῆς ὑπευθυνότητας μέσα στήν παγκοσμιοποίηση».

– *‘Ο καθηγητής Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου MIT, Νόαμ Τσόμσκι σέ συνέντευξή του στο ηλεκτρονικό περιοδικό Znet, έκτιμά ότι:*

«Η ένισχυση του μαζικού κινήματος στις ΗΠΑ και άλλου στόν κόσμο, έναντιόν τῶν δυνάμεων τῆς παγκοσμιοποίησης, ὀφείλεται στήν αὐξηση τῆς ἀνισότητος στίς προηγμένες κοινωνίες καί στή μὴ δημοκρατική λειτουργία τῶν οἰκονομικῶν θεσμῶν. Τό χρέος τοῦ Τρίτου κόσμου, τοῦ ὁποίου τά οἰκονομικά δεσμά μποροῦν νά συγκριθοῦν μέ νέα ἀποικιοκρατία, δέν εἶναι παρά ἓνα ἰδεολόγημα τῆς Δύσης».

– *‘Ο Φιλίπ Λεγκρέν πρώην σύμβουλος τοῦ Γενικοῦ Δ/ντοῦ τοῦ Παγκοσμίου Ὁργανισμοῦ Ἐμπορίου (ΠΟΕ) γράφει στή Guardian:*

«Ὅρισμένες ἐπιχειρήσεις διαθέτουν πράγματι ὑπερβολική ἐπιρροή πάνω σέ κυβερνήσεις. Θά πρέπει νά ληφθοῦν ἐπιπλέον μέτρα, ὥστε νά ἐπικρατήσῃ σαφής διαχωρισμός μεταξύ κεφαλαίου καί πολιτικῆς. Οἱ ἐπιχειρήσεις, ὅμως, περιορίζονται ἀπό τόν ἀνταγωνισμό καί τοὺς ἐλεγκτικούς μηχανισμούς, δύο θεσμούς τοὺς ὁποίους ὁ ΠΟΕ στηρίζει ὁλόψυχα. Ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ ἐμπορίου θά τιθασεύσῃ τοὺς ἐπιχειρηματικούς κολοσσούς, καθιστώντας τοὺς εὐάλωτους στόν διεθνή ἀνταγωνισμό. Ὡς ἐξετάσουμε τὴν περίπτωση τῆς British Telecom (BT). Στίς διεθνεῖς τηλεφωνικὲς κλήσεις, ὅπου ὁ ἀνταγωνισμός εἶναι ἔντονος, ἡ BT δέν εἶναι παρά μία ἀπὸ τίς δραστηριοποιούμενες ἐταιρεῖες στοῦ χώρου. Γιά τίς τοπικὲς κλήσεις, ὅμως, ὅπου ἡ BT δέν ἀντιμετωπίζει ἀνταγωνισμό, ἔχει τὴν δυνατότητα νά κρατᾷ τὴν κυβέρνηση καί τοὺς καταναλωτὲς σέ ὁμηρία, ὅπως φάνηκε καί στήν περίπτωση τῆς καθυστέρησης στήν ἀνάπτυξη τοῦ Internet εὐρέος φάσματος. Ὁ μόνος λόγος πού ἐταιρεῖες ὅπως ἡ Shell ὑποκύπτουν σέ πιέσεις οἰκολογικῶν ὀργανώσεων, εἶναι ὅταν ἀντιμετωπίζουν ἀνταγωνισμό. Ὁ ἀνταγωνισμός δέν ἀποτελεῖ βέβαια πανάκεια. Συχνά, οἱ κυβερνήσεις ὀφείλουν νά ἀναλαμβάνουν ρυθμιστικό ρόλο. Ἡ καλύτερη λύση εἶναι νά ἀναμορφώσουμε τόν ΠΟΕ. Πάντως, εἶναι ἤδη πολὺ πιὸ δημοκρατικὸς ἀπ’ ὅσο φαντάζονται μερικοί. Ὅλες οἱ συμφωνίες κλείνονται μέ ὁμοφωνία, ἐνῶ ὅλες οἱ χώρες ἔχουν βέτο –ἀντίθετα μέ τὸν ΟΗΕ, ὅπου ἔχουν βέτο μόνο οἱ μεγάλες δυνάμεις– καί οἱ ἀποφάσεις τοῦ ΠΟΕ ἐπικυρώνονται ἀπ’ τὰ Ἐθνικά κοινοβούλια».

– *‘Ο Τζώρτζ Σόρος, ἓνας ἀπ’ τοὺς κορυφαίους χρηματιστὲς σέ ἄρθρο του στήν ἰσπανικὴ ἐφημερίδα El Pais τονίζει:*

«Ὁ καπιταλισμός δημιουργεῖ πλοῦτο, ὅμως δέν μπορούμε νά βασιστοῦμε σ’ αὐτόν γιὰ νά ἐγγυηθοῦμε τὴν ἐλευθερία, τὴν δημοκρατία καί τὸ κράτος δικαίου. Ὅσοι βρίσκονται στήν ἀγορά, ἀγωνίζονται γιὰ νά ἐπικρατήσουν καί ἂν μπορέσουν, νά σβήσουν ἀπὸ τὸν χάρτη τὸν ἀνταγωνισμό. Οἱ ἐπιχειρήσεις ἔχουν δημιουργηθεῖ γιὰ νά συσσωρεύουν κέρδη, ὄχι γιὰ νά διαφυλάτουν τίς πανανθρώπινες ἀξίες. Γιὰ νά προστατευθοῦν λοιπὸν οἱ ἀξίες αὐτὲς χρειάζομαστε θεσμικὲς ἐγγυήσεις. Εἶμαι ἀπόλυτα πεπεισμένος ὅτι οἱ ἀνεπτυγμένες χώρες πρέπει νά προσπαθήσουν γιὰ τὴν δημοκρατία στὸν ἀναπτυσσόμενο κόσμο. Ἡ βοήθεια αὐτὴ πρέπει νά ἔχει τὴ μορφή τῆς τεχνικῆς ὑποστήριξης καί τῆς οἰκονομικῆς βοήθειας, ἀφοῦ δέν εἶναι δυνατόν νά διαχωρίσουμε τὴν οἰκονομία ἀπ’ τὴν πολιτική. Ὅπως πολὺ σωστά ὑποστηρίζει ὁ νομπελίστας Ἀμάρτια Σέν, ἡ ἀνάπτυξη πρέπει νά μετᾶται μέ βάση τὸν βαθμὸ τῆς

ἐλευθερίας καί ὄχι μέ βάση τό Ἀκαθάριστο Ἐθνικό προϊόν. Προτείνω, ὅλες οἱ ἀνοικτές κοινωνίες τοῦ κόσμου νά σχηματίσουν μία συμμαχία μέ ἕνα διπλό σκοπό: νά προωθήσουν τήν ἀνάπτυξη ἀνοικτῶν κοινωνιῶν σέ ἄλλα μέρη τοῦ κόσμου καί τή δημιουργία μιᾶς παγκόσμιας ἀνοικτῆς κοινωνίας. Τό πρῶτο ἀπαιτεῖ τή χορήγηση ἀναπτυξιακῆς βοήθειας. Τό δεύτερο, προϋποθέτει τήν ἐνδυνάμωση τῶν κεντρικῶν διεθνῶν θεσμῶν, ὅπως μία κεντρική διεθνῆς τράπεζα καί μία ὀργάνωση γιά τή διεθνή ἀνάπτυξη. Ἐννοεῖται ὅτι μία τέτοια συμμαχία δέν προκύπτει μόνο ἀπό τή συνεργασία τῶν κρατῶν, ἀλλά ἀπαιτεῖ καί τήν ἐμπλοκή τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν.»

– *Ὁ κορυφαῖος οἰκονομολόγος Τόμας Φρίντμαν στό περιοδικό Foreign Affairs ἀναφέρει ὅτι:*

«Τό σύστημα τῆς παγκοσμιοποίησης εἶναι χτισμένο γύρω ἀπό τρεῖς ἰσορροπίες, οἱ ὁποῖες ἀλληλοκαλύπτονται καί ἐπηρεάζουν ἡ μία τήν ἄλλη. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ παραδοσιακή ἰσορροπία ἀνάμεσα στά ἔθνη-κράτη. Ἀκόμη καί στήν παγκοσμιοποίηση, αὐτή ἡ ἰσορροπία εἶναι σημαντική. Ἡ δεύτερη κρίσιμη ἰσορροπία εἶναι αὐτή ἀνάμεσα στά ἔθνη-κράτη καί τίς παγκόσμιες ἀγορές πού ἀπαρτίζονται ἀπό ἑκατομμύρια ἐπενδυτῶν, οἱ ὁποῖοι μετακινοῦν κεφάλαια σ' ὅλον τόν κόσμο μέ ἕνα κλίκ τοῦ ποντικιοῦ τοῦ ὑπολογιστή. Τούς ὀνομάζω ἠλεκτρονικό ὄχλο, πού συνωστίζεται στά κεντρικά μεγάλα χρηματιστηριακά κέντρα. Διηλαθῇ στά σοῦπερ μάρκετ. Οἱ ΗΠΑ μποροῦν νά σέ καταστρέψουν μέ τίς βόμβες τους καί τά σοῦπερ μάρκετ μέ τήν πώση τῶν μετοχῶν σου. Ἡ Τρίτη ἰσορροπία στό σύστημα τῆς παγκοσμιοποίησης –καί ἡ νεότερη– εἶναι ἡ ἰσορροπία ἀνάμεσα στό ἄτομο καί τό ἔθνος-κράτος. Ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ παγκοσμιοποίηση γκρέμισε τά τείχη πού περιόριζαν τή μετακίνηση καί ἐπειδή ἔχει καλωδιώσει τόν κόσμο σέ δίκτυα, παρέχει περισσότερη ἄμεση ἐξουσία στό ἄτομο ἀπ' ὅ,τι σέ ὁποιαδήποτε ἄλλη περίοδο τῆς ἱστορίας. Ἐπομένως, δέν ἔχουμε μόνο μία ὑπερδύναμη καί πολλά σοῦπερ μάρκετ, ἀλλά ὑπερενισχυμένα ἄτομα.»

– *Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος κ.κ. Χριστόδουλος σέ ὁμιλία του στήν Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία, τονίζει:*

«Ἡ παγκοσμιοποίηση εἶναι ἕνα δεδομένο τῆς σημερινῆς ζωῆς. Δέν μπορεῖ κανεῖς νά τήν ἀρνηθεῖ ἢ νά τήν ἐμποδίσει. Δέν μπορεῖ ἐπομένως αὐτή ἡ ἔννοια παρά νά ἀπασχολεῖ κάθε πνευματική ἡγεσία. Ἐντονότερα ἀπό ποτέ τίθενται πλέον τά ἐρωτήματα: ποιές θά εἶναι οἱ συνέπειες στήν πολιτιστική ταυτότητα τῶν λαῶν, στήν πίστη, στή γλώσσα καί στήν παράδοση; Οἱ ἰδεολόγοι τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς λένε: Ἡ παγκοσμιοποίηση εἶναι ἱστορικῶς ἀναπόφευκτη. Αὐτό ὅμως δέν εἶναι ἐπιχείρημα ὑπέρ τῆς παθητικῆς ἀποδοχῆς τῶν συνεπειῶν τῆς παγκοσμιοποίησης, τῆς σιωπηλῆς στάσεώς μας ἀπέναντί της. Θά ἔπρεπε νά εἶναι κοινή πεποίθηση ὅτι ὁποιοδήποτε ἱστορικό ἀναπόφευκτο δέν ὑποχρεώνει τόν ἄνθρωπο σέ παθητική ὑποταγή ἢ σέ συναίνεση. Δεύτερο ἐπιχείρημα αὐτῶν τῶν ἰδεολόγων εἶναι ὅτι ἡ παγκοσμιοποίηση προωθεῖ τήν ἐλεύθερη ἀγορά. Ὡστόσο τήν ἐλεύθερη ἀγορά ἐνισχύει ὄχι μόνον ἡ παγκοσμιοποίηση, ἀλλά καί τό ἐμπόριο ὀπλῶν, τό ἐμπόριο ναρκωτικῶν, τό δουλεμπόριο καί ἡ πώληση μικρῶν παιδιῶν στούς οἴκους ἀνοχῆς! Γι' αὐτό νομίζω ὅτι καί οἱ πιο ἀκραῖοι ἰδεολόγοι θά συμφωνήσουν μέ τήν ἐκκλησία, ἡ ὁποία ζητᾷ ἡ παγκοσμιοποίηση νά

μή μετατραπεί σε όδοστρωτήρα που θά συνθλίψει τόν πάσχοντα άνθρωπο, νά μήν ἀδιαφορήσει γιά τή μοίρα τοῦ φτωχοῦ».

- *Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Τιράνων καί πάσης Ἀλβανίας κ.κ. Ἀναστάσιος σέ πρόσφατη ἐπίσκεψή του στή χώρα μας ἐπισημαίνει:*

«Ἡ οἰκουμένη διάσταση καί προοπτική δέν εἶναι κάτι πού σήμερα ἀνακαλύφθηκε μέ τίς πολλές συζητήσεις περί παγκοσμιοποιήσεως. Ἦδη, στό σύντομο κείμενο πού περιεκτικά μᾶς διέσωσε ὁ εὐαγγελιστής Λουκάς ἀναφέρονται μέ σαφήνεια, καί ὡς ἔννοια καί ὡς λέξη, τό ἔθνος καί ἡ οἰκουμένη. Ὁ Θεός «ἐποίησέ τε ἐξ ἑνός αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τό πρόσωπον τῆς γῆς, ὀρίσας προστεταγμένους καιρούς καί τάς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν». Δέν αἰφνιδιαζόμαστε λοιπόν σήμερα μέ τήν διαδικασία αὐτή τῆς προσεγγίσεως τῶν λαῶν καί τῶν ἀνθρώπων. Ἀνησυχούμε βεβαίως γιά τίς κατευθύνσεις πού μπορεῖ νά λάβει καί τήν ἐκμετάλλευση ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητας ἀπό ὁμάδες ἰδιοτελῶν ἀτόμων, αἰχμαλώτων στά ἐγωκεντρικά τους κίνητρα. Πρόκειται γιά μιά πιθανή καταιγίδα. Ἀλλά δέν ἔχει νόημα νά πεῖ κανεῖς ὅτι εἶναι ἐναντίον τῆς θυέλλης. Τό ζητούμενο εἶναι, πῶς θά προετοιμασθεῖ γιά νά ἀντιμετωπίσει τή θύελλα πού ἔρχεται καί νά ὁδηγήσει σωστά τό πλοῖο μέσα στά ἐπικίνδυνα κύματα καί ρεύματα.»

Ἔχω τήν ἐντύπωση ὅτι δέν ξεκαθάρισαν τό τοπίο τῆς παγκοσμιοποίησης οἱ ἀποσπασματικές, εἶναι ἀλήθεια, ἀπόψεις διακεκριμένων ἀνθρώπων τῆς ἐπικαιρότητας πού παρέθεσα. Διαφορετικές ὀπτικές γωνίες, διαφορετικές κοσμοθεωρίες, διαφορετικές προσλαμβάνουσες παραστάσεις, εἶναι στοιχεῖα πού ἐπηρεάζουν τήν κρίση τοῦ κάθε ἀνθρώπου ἀπέναντι στό φαινόμενο τῆς παγκοσμιοποίησης.

Κι ἐνῶ σᾶς εἶχα ὑποσχεθεῖ στήν ἀρχή νά μήν προσπαθῶ νά καθοδηγήσω τήν σκέψη σας πρὸς συγκεκριμένη κατεύθυνση, μπαίνω στόν πειρασμό νά σᾶς καταθέσω καί τήν δική μου προσωπική ἄποψη, πού εἶναι καταστάλαγμα τῶν ἀτομικῶν μου διαλογισμῶν καί ἀναζητήσεων, χωρίς φυσικά νά ἰσχυρίζομαι, ὅσο κι ἂν πιστεύω ἀκράδαντα αὐτά πού θά ἀναφέρω, ὅτι δίνουν καί τήν καταλυτική ἐξήγηση στό φαινόμενο τῆς παγκοσμιοποίησης καί στά συμβαίνοντα στήν Ἀνθρωπότητα.

- *Ἡ τρισυπόστατη λοιπόν Ἀνθρώπινη ὕπαρξη ἀποτελεῖται ἀπό τό Σῶμα, τό Πνεῦμα (τόν Νοῦ) καί τήν Ψυχή.*

Καί μάλιστα σύμφωνα μέ τίς ἐπικρατοῦσες σ' ὅλους σχεδόν τούς λαούς ἀντιλήψεις, τά δύο πρῶτα (τό σῶμα καί ὁ νοῦς) εἶναι θνῃτά καί πεπερασμένα, τό τρίτο (ἡ ψυχή) ὑπάρχει μέ διάφορες μορφές στήν Αἰωνιότητα. Ὅπως ἀνέφερα καί στήν ἀρχή τῆς ὁμιλίας μου, ἡ Ψυχή καλλιεργεῖται ἀπό τήν θρησκεία καί εἶναι τό κύριο ὑποκείμενο τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης τοῦ ἀνθρώπου, τό Πνεῦμα ἢ ὁ Νοῦς ἀναπτύσσει τίς ιδέες, τίς κοσμοθεωρίες, τήν τέχνη καί τήν ἐπιστημονική σκέψη, καθὼς καί τό ἔνα σκέλος τῆς ἐργασίας (τήν πνευματική), ἐνῶ τό Σῶμα εἶναι ἡ κατεξοχὴν ὕλική ὑπόσταση, πού ἀντιστοιχεῖ στό Κεφάλαιο, στήν χειρωνακτική ἐργασία (στό βαθμό πού μπορεῖ νά ξεχωρίσει ἀπό τήν πνευματική) καί στά παραγόμενα καταναλωτικά ἀγαθά.

Τό μείγμα αὐτό τῶν συντελεστῶν τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς πού προανέφερα, γιά

νά υπάρχει αρμονία στόν Κόσμο, πρέπει νά ἔχει συγκεκριμένη σύνθεση (γιά νά μιλήσω μέ τεχνοκρατικούς ὅρους). Ἡ σύνθεση αὐτή διαφέρει ἀπό ἐποχή σέ ἐποχή. “Ὅταν διαταράσσεται βιαίως αὕτη ἡ ἰσορροπία τῆς σύνθεσης τότε ἔχουμε ἀναστατώσεις στήν παγκόσμια κοινότητα καί στήν ἀνθρώπινη κοινωνία. Τί σημαίνει ὅμως ἡ βίαιη διαταραχή αὐτῆς τῆς ἰσορροπίας.

“Ἀλλοτε *θρησκευτικές* ἐξάρσεις καί φανατισμοί (ὅπως παλιότερα οἱ σταυροφορίες ἢ πρόσφατα ὁ ἱερός πόλεμος τῶν Μουσουλμάνων). “Ἀλλοτε ἐπαναστατικές *ἰδεολογίες*, καινοφανεῖς *φιλοσοφικές θεωρίες* ἢ κοσμογονικές *ἐπιστημονικές ἀνακαλύψεις* (ὅπως ὁ Κομμουνισμός, ὁ Ναζισμός ἢ ἡ διάσπαση τοῦ ἀτόμου πού ὁδήγησε στό διάσπτημα ἀλλά καί στήν ἀτομική βόμβα, ἀλλά καί πρόσφατα ἡ κλωνοποίηση). “Ἀλλοτε στυγνή συμπεριφορά καί ἐκμετάλλευση τοῦ *Κεφαλαίου* (καί τῶν ἐταιρειῶν ἢ τῶν ἀτόμων πού τό ἐκφράζουν). “Ἀλλοτε ἡ διατάραξη τῶν *ἐργασιακῶν σχέσεων* καί τῆς ἐνασχόλησης τῶν ἐργαζομένων (ὅπως ἡ ἐκτόπιση ἐργατικῶν χεριῶν ἀπ’ τή σύγχρονη τεχνολογία καί ἡ ἀνάγκη ἀλλαγῆς ἐξειδίκευσης ἢ ἡ παρατηρούμενη ἔξαρση τῆς ἀνεργίας) καί ἄλλοτε ἡ «συμπεριφορά» καί ἡ κατάληξη τῶν καταναλωτικῶν *ἀγαθῶν* (ὅπως οἱ καρκινογόνες ἐπιπτώσεις ἀρκετῶν προϊόντων ἢ ἡ μετάλλαξη τροφίμων μέ κίνδυνο γιά τήν υἰεία τῶν ἀνθρώπων ἀλλά καί τῶν ζώων ἢ φυτῶν). “Ὅλ’ αὐτά δημιουργοῦν βίαιες διαταραχές.

Στίς περιόδους λοιπόν πού ἔχουμε διατάραξη αὐτῆς τῆς ἰσορροπίας πού προανέφερα, συντελοῦνται τόσο σοβαρές ἀνακατατάξεις σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο, μέ ἀποτελεσμα πολλοί νά νομίζουν ὅτι ἦρθε τό τέλος τοῦ κόσμου ἢ ἡ «δευτέρα παρουσία».

Τίποτε ὅμως ἀπ’ ὅλα αὐτά δέν συμβαίνει. Ἀπλά, ὅπως ἔχει ἐπιχειρηματολογήσει (καί εἶμαι ἐπιδεκτικός στή θεωρία του) ὁ μεγάλος Γερμανός φιλόσοφος τῆς ἱστορίας Κάρλ Γιάσπερς, ζοῦμε στίς μέρες μας μιά ἀπ’ τίς «Ἀξονικές ἐποχές» –ὅπως τίς ὀνομάζει– πού στή διάρκειά τους (δέν μπορούμε νά ξέρουμε πόση θά εἶναι) ὑπάρχουν ἰσχυρές καί ἐπαναστατικές ἀνακατατάξεις σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο, ὥστε νά κατασταλάξουμε σέ μιά σταθερή νέα ἐποχή σέ κάποιο ἄγνωστο χρονικό διάστημα.

Καί βέβαια βαδίζουμε, κατά τήν δική μου ἄποψη, σέ νέα ἰσορροπία τοῦ μείγματος πού προανέφερα.

Ἀξίζει νά ἐπισημάνουμε ἐδῶ ὅτι στό φιλοσοφικό ἐρώτημα: «τὴν Ἱστορία τὴν γράφουν οἱ ἡγέτες ἢ οἱ λαοί» ἐγὼ τουλάχιστον ἀσπάζομαι τή θεωρία τῆς σχολῆς τῶν *Annals* (ἐνός εὐρωπαϊκοῦ ρεύματος τῆς δεκαετίας τοῦ ’70) ὅτι «τὴν Ἱστορία τὴν δημιουργοῦν οἱ συνθῆκες καί ὄχι τά πρόσωπα».

Στίς συνθῆκες δέ τῆς σημερινῆς περιόδου, πρέπει ἀσφαλῶς νά συνυπολογίσουμε σοβαρά τὴν *ἐπανάσταση τῆς κοινωνίας τῆς πληροφορίας*, δηλ. τοῦ τριπτύχου Πληροφορική-Τηλεπ/νίες-Μέσα Μαζικῆς Ἐνημέρωσης.

Ἡ Πληροφορία λοιπόν, πού στήν εὐρύτερή της ἔννοια καταλήγει σέ Γνώση, εἶναι ἡ νέα παγκόσμια Ἴσχυς καί πηγάζει ἀπ’ τὴν ἱκανότητα νά προμνησθῶνται οἱ ὅποιοι κατέχοντες Δεδομένα, Στοιχεῖα, Εἰδήσεις, Γνώση, Συμβουλές, Νοημοσύνη. Στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, ἡ πρόσβαση στίς πρῶτες ὕλεις ἦταν ἰσχύς ὕψιστης σημασίας καί ὁδήγησε σέ πλείστους ὅσους πολέμους γιά τὴν ἐξασφάλισή τους. Τά δεδομένα, τά στοιχεῖα, οἱ συμβουλές, ἡ γνώση καί ἡ νοημοσύνη ἔχουν σήμερα ἀντικαταστήσει αὐτές τίς ὑλικές πρῶτες ὕλεις ὡς πηγή ἰσχύος.

Ἡ Πληροφορία δρᾷ ἐπομένως ὡς καταλύτης στό νέο μείγμα παγκόσμιας ἰσορροπίας καί δημιουργεῖ ἐν πολλοῖς ὅλ' αὐτά τά δυσεξήγητα φαινόμενα πού ὀνομάζουμε σήμερα Παγκοσμιοποίηση. Ἀλλά ὡς ἕνας ἄλλος σημαντικός Κοινωνικός καταλύτης στήν διαμόρφωση αὐτοῦ τοῦ νέου μείγματος παγκόσμιας καί δημιουργικῆς ἰσορροπίας, δρᾷ ἡ *Πολιτική*, ὡς θεσμός ἀλλά καί ὡς κοινωνική πρακτική, ἡ ὁποία μέ τήν δική της δυναμική μπορεῖ νά ὀδηγήσει τούς διάφορους συντελεστές τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης στή νέα Δημιουργική καί Ἀνθρώπινη ἐποχή.

Πιστεύω, ἐν κατακλείδι, ὅτι μέσα σ' αὐτόν τόν ταχύτατα μεταβαλλόμενο κόσμο, ὁ κάθε Ἀνθρώπος, ἡ κάθε Οἰκογένεια, τό κάθε κοινωνικό κύτταρο, ἡ κάθε τοπική περιοχή, τό κάθε κράτος, ὁ κάθε λαός θά πρέπει νά παίξει τόν δικό του ἐνεργό ρόλο, ἀνάλογα μέ τίς καταβολές του, τήν ἱστορική του διαδρομή καί τήν κλίμακα τῶν ἀξιών πού ἔχει ὡς πρότυπο.

Πιστεύω ὅτι τό δικό μας Ἔθνος τῶν Ἑλλήνων, ὁ δικός μας λαός, πού πάντοτε καθοδήγησε τήν πορεία του μέσα ἀπό Οἰκουμενικές καί Πανανθρώπινες ἀξίες οὐμανιστικοῦ περιεχομένου, ἔχει χρέος νά παίξει τόν θετικό καθοριστικό του ρόλο γιά τήν διαμόρφωση τῶν νέων ἰσορροπιῶν στήν Ἀνθρωπότητα καί τόν πλανήτη.

Καί μιά καί μιᾶμε ἐδῶ, στήν ἰδιαίτερη Πατρίδα μας, σάν μιά οἰκογένεια, μπροστά σ' αὐτό τό δέος τοῦ παγκόσμιου γίνεσθαι, ἔχουμε χρέος πρός τήν πλούσια ἱστορία τοῦ μικροῦ μας τόπου, νά ξεφύγουμε ἀπ' τίς ἐσωστρεφεῖς πρακτικές καί ν' ἀνοίξουμε τά φτερά μας πρός νέες δημιουργικές διεξόδους.

Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛΒΟΣ ΚΑΙ Ο ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Ν. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

Δύο είναι οι κατ' ἑξοχὴν ποιηταὶ τοῦ Ἀγῶνος εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Ἑθνους, ἀναγνωρισθέντες ὡς ὑμνηταὶ αὐτοῦ, ὁ Ἀνδρέας Κάλβος καὶ ὁ Διονύσιος Σολωμός.

Ζακύνθιοι ἀμφότεροι κρητικῆς καταγωγῆς, ὀρθόδοξοι, γεννηθέντες ἀπὸ τα-
ραγμένας οἰκογενείας, ἐσπούδασαν καὶ οἱ δύο εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Ὑπῆρξαν τόσοι διάφοροι καὶ τόσοι ἀντίθετοι εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς Ἐλευθε-
ρίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν κοινωνικῶν ιδεῶν καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ Ἀγῶνος,
κατὰ κάποιαν ὁμῶς τουλάχιστον στιγμὴν εἶναι καὶ οἱ δύο ποιηταὶ τῆς αὐτῆς ἠθικῆς
ιδέας ἢ ὅποια εὔρεν τὴν ἐναθρόπισιν τῆς εἰς τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 21, ὅπου ἐχαλ-
κεύθη ἡ κορυφαία ἠθικὴ ἀρχὴ τῆς Ἐλευθερίας.

Ὁ Κάλβος ὑμνεῖ τὴν ιδέαν, ὁ Σολωμός τὴν ἀποκαλύπτει, τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς
ἐποχὴν.

Ὁ Κάλβος ἔγραψεν εἰς τὴν καθαρεύουσαν ἀλλὰ εἰς μίαν ἐξεζητημένην καὶ
ιδιότυπον καθαρεύουσαν· δέν εἶχεν ἀναπτυχθῇ εἰσέτι ἡ παράδοσις τῆς δημοτικῆς.

Ὁ Σολωμός καθιέρωσεν τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, ἐνῶ δέν εἶχεν ἀνατραφῇ μέ
αὐτήν, ἀλλὰ ἀπὸ μίαν ἀξιοθαύμαστον διαίσθησιν, συνεπεῖα τῆς ὁποίας ἀνεδείχθη
ἀμέσως καὶ ἐπεκράτησεν μονίμως.

Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἄποψιν ὁ Κάλβος εὐρέθη εἰς τό περιθώριον τῆς ἱστορίας
ἀπομονωμένος.

Μόλις ἡμεῖς αἰῶνα μετὰ τὴν σύστασιν τοῦ πρώτου Ἑλληνικοῦ Βασιλείου ὁ
Ἀνδρέας Κάλβος ἀνεδύθη εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, διότι τό ποιητικόν του ἔργον εἶναι
συνυφασμένον μέ τὴν ἱστορίαν (ἐκ τῶν εἴκοσι ὥδων του αἱ δέκα ἐννέα εἶναι ἀφιε-
ρωμένοι εἰς τόν Ἑθνικόν Ἀγῶνα) καὶ ὡς ποιητὴν τόν καθιερώνει ἓνα (καὶ μόνον)
μοναδικόν γεγονός, ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις.

Ἐκτοτε καταριθμεῖται μετὰ τῆς πρώτης πεντάδος τῶν Νεοελλήνων ποιητῶν.

Μέ τὴν θέλησιν τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ ἀπὸ τότε πού ἐγκαταστάθηκεν εἰς
τὴν Κέρκυραν ὁ φίλος του Νικόλαος Μάντζαρος, ὁ μέγιστος Νεοέλληνας μουσουργός,
ἐμελωποίησεν τίς δύο πρώτες στροφές τοῦ ποιήματός του, ὅπου ἀργότερον ἀπετέ-
λεσεν τόν Ἑθνικόν Ὕμνον τῆς χώρας μας.

Ὁ Νικόλαος Μάντζαρος ἐγεννήθη καὶ ἀπέθανεν εἰς τὴν Κέρκυραν. Γόνος εὐ-
γενοῦς καὶ πλουσίας Ἑπτανησιακῆς οἰκογενείας διὰ τὴν ὁποίαν ἡ καλλιέργεια τῆς
μουσικῆς ἀποτελεῖ παράδοσιν. Τὰ πρῶτα μαθήματα μουσικῆς ἔλαβεν εἰς τὴν Κέρκυ-

ραν. Πρὸς τελειοποίησιν τῶν μουσικῶν σπουδῶν μετέβη εἰς τὴν Νεάπολιν τῆς Ἰταλίας. Συνεδέθη μέ τόν διευθυντὴν τοῦ Ὠδείου Νεαπόλεως Τζιγγαρέλλι, ὁ ὁποῖος τοῦ ἐπρότεινε νά τόν διαδεχθῇ εἰς τὴν θέσιν του αὐτήν.

Ἀλλά ὁ Μάντζαρος ὁ ὁποῖος ὠνειρεύετο νά χρησιμοποιήσῃ τὰς γνώσεις του εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς τέχνης εἰς τὴν Ἑλλάδα, δέν ἐδέχθη αὐτὴν τὴν πρότασιν. Ὁ Μουσουργὸς Μάντζαρος ὡς ἄνθρωπος, ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὰς εὐγενεστέρας καὶ πλέον ἀφιλοκερδεῖς φυσιογνωμίας, τὰς ὁποίας ἔχει νά ἐπιδείξῃ ἡ νεωτέρα Ἑλλάδα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κωνστ. Τσάτσος, *Ἄπαντα Ἀνδρέα Κάλβου*.

Ἄπαντα Διονυσίου Σολωμοῦ.

Ἀντιγόνη Ν. Παπακώστα, *Οἱ Νεοέλληνες Ποιηταί*, (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

ΓΗΙΝΟΣ ΦΘΟΓΓΟΣ

Ὅργωνω μέ τά δάχτυλα τό χῶμα
αὐτοφυτεύομαι
δέντρο ἀκίνητο
ἐν ἀσκητεία
ἔρχονται οἱ ἄνεμοι
ἔρχονται οἱ βροχές
ἔρχεται τό χιόνι
ὅλα ἔρχονται
ὁ ἥλιος, ἡ νύχτα.
Ὅλα μέ βρίσκουν, μέ συναντοῦν
διαβαίνουν
ἀκούω, βλέπω, αἰσθάνομαι
σέ παράπλευρη πραγματικότητα
νοήμων καί ἀπέχων.
Ἀλλά ἡ ζωή ἀντιστέκεται
μέ παλίρροιες θυμοῦ
μέ βλαστούς πόνου
μέ σταλακτίτες συναισθημάτων
καί μέ προσπλητίζει
ξανὰ καί ξανά
κι ἐπιστρέφω, πάντα ἐπιστρέφω
τρωτός, στούς γήινους φθόγγους, πού μέ συνθέτουν.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΠΟΥΖΟΣ

ΤΟ ΝΕΡΟ ΤΩΝ ΟΝΕΙΡΩΝ

Ἦμουν βουνό
ἦσουν θάλασσα
κι ἄλλο τόπο δέν εἶχαμε
νά ἔλθουμε κοντά
ἔκανες ἐσύ τά ὄνειρά σου βροχή καί χιόνι
κι ἔκανα τά ὄνειρά μου ρέματα καί ποτάμια
κι ἔτσι μένουμε
δεμένοι μέ τό νερό τῶν ὀνείρων.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΠΟΥΖΟΣ

ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ

Σάν αστραπή πρόβαλε ή μέρα
καί ή νύχτα σκεπασμένη μέ φῶς

Τά ραγισμένα ὄνειρα ξεδιπλώθηκαν
καί ἄπλωσαν τίς φτερουῖνες τῆς ἐλπίδας

Ὁ καθρέπτης πού ἔσπασε ἀπόψε
πῆρε μαζί του τά σχέδια πού δουλεύαμε

Τά ἀφρισμένα δάκρυα σκέπασαν τίς μνημες
καί βάφτηκε κόκκινος ἀπό αἷμα ὁ οὐρανός

Ἀτέλειωτη ποῦναι ή μέρα ή ἀδούλευτη
ἀτέρμονας χρόνος ή συνάντηση τό καλοκαίρι

Σκόρπισαν οἱ μνημες στό παίδεμα τῆς προσμονῆς
τό τέλος παγωμένο μέ δάφνες σκεπασμένο

Σκληρή δουλειά χωρίς ἀπολαβή
οὔτε τοῦ ὕπνου ή ἀπόλαυση

Τά ὄνειρα ξεκάρφωτα στή πόρτα
ὁ δρόμος ἀτέλειωτος μέ ἀγκάθια

Ἰδρώτας τοῦ πόνου ή προσπάθεια
πικρό ψωμί τό ματωμένο στάχυ

Τά περιστέρια λαβωμένα στό χῶμα
ὁ σκώληκας τῆς ἀπαισιοδοξίας τά ροκανίζει

Ἡ βροχή ξεπλένει τά κόκκαλα
τό χρυσάφι στολίζει τίς πέτρες

Κ' ἐγώ προσπαθῶ μ' ἓνα καράβι
νά τρέξω στόν ἴλιγγο τοῦ δρόμου

Νά διασχίσω μέ κομποῦτερ τήν ἀπόσταση
νά ποτίσω μέ πνεῦμα τό χαρτί

Ἴσως διασκεδάσω τήν θλίψη μου
σπάζοντας πέτρες στοῦ μυαλοῦ τό λιβάδι

Η ΜΑΣΚΑ

Μάσκα φοροῦσες στή ζωή
 μάσκα καί προσωπίδα
 καί ἡ φιλία σου ἦτανε
 μιὰ θλιβερή σελίδα

Δέν σ' ἔμαθαν στή ζωή
 ἀγάπη νά χαρίζεις;
 δέν σ' ἔμαθαν στή ζωή
 φίλους νά ξεχωρίζεις;

Ἐγωϊσμός καί ἔρωτας
 φιλίες μαραμένες
 πού γράφουν στήν ταφόπετρα
 γιά πάντα πεθαμένες

Βγάλε τή μάσκα μιὰ φορά
 καί κοίταξε τριγύρω
 ἀνθίσανε οἱ πασχαλιές
 μοσχοβολᾷ τό μύρο.

Βγάλε τή μάσκα μιὰ φορά
 γιά νά ἴδεις τή γαλήνη
 γιά ἰδέξ τ' ἀηδόνια πῶς πετοῦν
 στήν ἀπεραντοσύνη.

Γίνε γιά λίγο ἄνθρωπος
 μεῖνε γιά λίγο φίλη
 δῶσε ἀγάπη καί χαρά
 καί πάρε καλοσύνη

ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΑΡΩΝΟΣ

Η ΑΧΑΡΙΣΤΙΑ

Χιονίζει ἀπόψε ὁ οὐρανός
 καί ρίχνει μαῦρο χιόνι
 χιονίζει ἀπόψε ὁ οὐρανός
 καί τήν καρδιά παγώνει

Κηδεύουνε τήν ἀνθρωπιά
 τήν πᾶν' στόν κάτω κόσμο

μοιρολογούνε οί κακοί
καί κλαῖν' οί ψευταράδες

πού χάνεται ἡ ἀνθρωπιά
καί μένει ἡ ἀχαριστία
νά κυβερνάει τόν ντουινιά
καί τόν ἀπάνω κόσμο.

ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΑΡΩΝΟΣ

ΟΙ ΕΛΑΧΙΣΤΟΙ

Στίς ἐπάλξεις μείναμε ἐλάχιστοι.
Οἱ πολλοί ἔσπευσαν
ν' ἀνοίξουν τίς πύλες τοῦ κάστρου
γιά νά εἰσέλθουν θριαμβευτές
οἱ πολιορκητές μας.
Ἐμεῖς οἱ ἐλάχιστοι
δέν θά ὑποταχτοῦμε στοὺς νιντές.
Θά κρύψουμε τίς πανοπλίες μας
σέ μέρος ἀσφαλές,
θά φορέσουμε ροῦχα λαϊκά
καί θά καθοῦμε μέσα στό πλῆθος.
Οἱ πανοπλίες θά περιμένουν.
Ἴσως τίς ξαναχρειαστοῦμε.

ΠΕΤΡΟΣ ΔΡΥΜΩΝΑΡΗΣ

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ

Ι
Τά ἀπογεύματα τοῦ φθινοπώρου
κάθομαι
μπροστά στό μεγάλο σαλόνι,
ἀλλάζω θέση στίς φωτογραφίες
ἀπέναντι στό παλιό ξύλινο ἔπιπλο
ἀφουγκράζομαι
τόν παρατεταμένο θόρυβο τῆς μοτοσυκλέτας
κάτω στό δρόμο.
Ὕστερα καπνίζω δύο στίχους
ἀπ' τό τσιγάρο μου
πού χάθηκαν μέσα στή σύγχυση
τῆς ἡμέρας

άπλώνω τό βλέμμα μου
 μπροστά στο παράθυρο
 τῆς κουρασμένης πολιτείας
 καί βυθίζομαι μέσα στο ὄνειρο.

II

Τά μεγάλα παγερά ἀπογεύματα
 τοῦ χειμῶνα
 πάνω σ' ἓνα φύλλο χαρτί
 ἀπ' τὰ παλιά ἡμερολόγια
 κάνω ἕναν ἀπολογισμό στά προηγούμενα
 καί σχεδιάζω γιά τὰ χρόνια πού ἔρχονται
 τὰ μικρά καί μεγάλα προβλήματα
 μέ τὰ πολλά ἐρωτήματα
 πού θέλουν μιὰ σίγουρη λύση
 τήν ἀγωνία γιά τήν καινούργια γέννα
 πού εἶναι αἰώνια.
 Ὕστερα ὑψώνω μιὰ πυραμίδα φῶς
 καί ἀνεβαίνω ψηλά
 μέ τήν ἀνεμόσκαλα τοῦ χρόνου
 ἀφουγκράζομαι τούς σφυγμούς τοῦ ἀπείρου
 καί προσεύχομαι γιά τήν ἐκπλήρωση
 τοῦ φωτεινοῦ μου ὄνειρου.

III

Κάθε πού ξημερώνει
 βγάζω ἀπό τίς τσέπες μου
 δυό στίχους ἀπ' τὰ παλιά ποιήματα
 καί τούς ἔξακοντίζω
 στά τέσσερα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντα.
 Ὕστερα τινάζω εὐλαβικά
 τή σκόνη τῶν ἄστρων
 πού κάθισε τή νύχτα στά μαλλιά μου
 νίβω τό ὠραῖο κεφάλι
 καί ὑποκλίνομαι βαθιά
 μπροστά στοῦ μεγάλο καθρέφτη
 τοῦ ἡλίου.
 Κάθε πού ξημερώνει
 ξεθωριάζει τοῦτο τό ὄνειρο
 σβήνει, σάν μιὰ σχισμένη σημαία
 χάνεται στά μονοπάτια
 τοῦ χρόνου.

IV

Μέσα στό δίσκο
τό βιβλίο καί τό ποτήρι
μέ τό νερό.
Ἦ γριά μάγισσα τῆς νύχτας
μέ τή λεπτή κλωστίτσα
ὕφαινει τό ὄνειρο.

ΣΩΤΗΡΗΣ ΖΥΓΟΥΡΗΣ

ΤΟΠΙΟ

Ἐτοῦτο τό τοπίο
εἶναι ἐπιβλητικό
ὅπως ἓνα καράβι
στή θάλασσα
μέσα στή σφαιρικότητα
τοῦ ὀρίζοντα.
Ἐτοῦτο τό τοπίο
μέ τή μεγαλόπρεπη
ἐμφάνιση
εἶναι ἓνα πέτρινο
καράβι
πού πάνω του πέτρωσαν
οἱ λοτόμοι, τά ἔλατα
οἱ ἀπτοί καί οἱ τσοπάνοι.
Ἐτοῦτο τό τοπίο
διαρκῶς μεταλλάσσεται
ἀπό σχῆμα σέ σχῆμα
ἀπό ὥρα σέ ὥρα
παίρνει τό χρῶμα
τοῦ ἔντονου μώβ
ἕως τό βαθύ κόκκινο
ὥσπου σβήνει
μέσα στήν καταχνιά
τοῦ ἀπόβραδου.
Ἐτοῦτο τό τοπίο
κουβαλάει στούς ὤμους του
τήν ἀντοχή μιᾶς προσμονῆς
πού δέν τήν κούρσεψαν
ὁ χρόνος, οἱ φωτιές
οἱ ἀγέρες κι οἱ πάγοι.
Ἐτοῦτο τό τοπίο

ἀνασαίνει βαριά
 μέσ τή σιωπή του
 διώχνει ἀπό πάνω του
 ἕνα γκρίζο σύννεφο
 ὅπως βγάζει ἕνας γέρος
 τό σκούφο του
 καί γέρνει γιά λίγο
 στό πλάι νά ξαποστάσει
 κι ὕστερα συνεχίζει ξανά
 ἀργά-ἀργά τό ταξίδι του
 μέσ τό μεγάλο ποτάμι
 τῆς αἰωνιότητας.

ΣΩΤΗΡΗΣ ΖΥΓΟΥΡΗΣ

ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΑΣ

Γλυκολαλοῦν ἀηδόνια
 ἀνθίζουν ἀνεμῶνες
 Νερά πού κελαρῦζουνε
 μοσκοβολοῦν ζουμπούλια
 Τή μέρα μ' ἔλουσε τό φῶς
 Μετρῶ τή νύχτα τ' ἄστρα
 στόν οὐρανό ὁ αὐγερινός
 κοντά του λάμπει ἡ πούλια
 Μελωδικά χτυπάει ἡ καρδιά
 θαρρῶ πώς εἶναι ἡ ἀγάπη.

1)

«Τί κρίμα...» δυό λέξεις
 σέ μιά μοναδική στιγμή.
 Λές κι ἐρχόντανε
 ἀπό πολύ βαθιά
 μέσα ἀπ' τό χάος τῆς ζωῆς.
 Θλίψη ἀκουμποῦσε στήν ψυχή
 καί γέμιζε τά μάτια...
 Ὁ ἀντίλαλος δέν σταματάει
 ξαναγυρνάει στό χάος.
 Ψάχνει νά βρεῖ τή λύτρωση
 δικαίωση ζητάει...

Ἀγαπημένη πῶς νά μαντέψεις
αὐτό πού κρύβω μέσ τήν καρδιά
Πῶς νά μποροῦσα νά σοῦ εἰπῶ
πόσο πολύ σέ ἀγαπῶ.
Κοντᾶ μου θέλω νᾶσαι
κάθε στιγμή, βράδυ πρωί.
Πολύτιμη καί ἀκριβή
Ὅλη μου εἶσαι ἡ ζωή.

ΛΙΤΣΑ ΤΟΛΗ-ΤΑΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ

ΤΑ ΤΕΚΝΑ ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ Β' ΑΓΓΕΛΟΚΟΜΝΗΝΟΔΟΥΚΑ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΘΕΟΔΩΡΑΣ ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΤΗΣ ΑΡΤΗΣ

Ιδρυτής ενός ανεξαρτήτου και ισχυροῦ ἑλληνικοῦ κράτους¹, τὸ ὁποῖον ἀργότερον ὠνομάσθη Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου² με πρωτεύουσαν τὴν Ἄρταν³, ἦτο ὁ ἱκανός

1. Ὁ Μιχαήλ Α', ὅταν τὸ 1204 ἴδρυσεν τὸ νέο Ἑλλαδικὸ κράτος (ὁ J. Koder τὸ ὠνόμασε «Δύσις»: *Der Lebensraum der Byzantiner*, 1984, σ. 98), ἔδωκεν ὑπόσχεσιν εἰς τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν ὅτι θὰ ἐπικυριαρχεῖ τούτου ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας. Ἐφραίμ τοῦ Αἰνίου, *Χρονογραφία*, σύγχρονος ἔκδοσις, Ἀθῆναι 1985, σσ. 7665-7673. Πλὴν ὅμως, ὁ Μιχαήλ Α' ἀμέσως ἐφήρμοσεν ἀνεξάρτητον καὶ ἐπεκτατικὴν πολιτικὴν με σαφῆ στόχον τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Φράγκους. Παραλλήλως «ἦν γὰρ οὗτος τῷ τότε μέρους τινὸς τῆς παλαιᾶς Ἡπείρου κρατήσας καὶ πολλὰ τοῖς πρὸς τὰ ἐκείσε μέρη ἀφιγμένοις Ἱταλοῖς παρέχων πράγματα καὶ ἦν οὗτος δυναστεύων τῆς τοιαύτης χώρας.». Γ. Ἀκροπολίτης, *Χρον. Σ.*, 8, 1-4, σ. 14. B. Ferjančić, *Despoti u Vizantij I juznoslovenskim zemljana*, Beograd 1960, σ. 212. D. M. Nicol, «Πρόσφατες ἔρευνες γιὰ τίς ἀπαρχές τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου», *Ἡπ. Χρ.*, τ. 22, σσ. 39-48. L. Stiernon, «Les origines du Despotat d' Epire», *Revue des Etudes Byzantines*, XVII, 1959, σσ. 120-126. G. Prinzing, «Studien zur Provinz – und Zentralverwaltung im Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I, und Theodoros Ducas», *Ἡπ. Χρ.*, τ. 24 (1982), σσ. 73-120 καὶ τ. 25 (1983) σσ. 37-112.

2. Ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ἀνεφέρθη εἰς τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου ἀπὸ τοὺς παλαιούς ἱστορικούς, ἦτο ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός (εἰς τὸ χρυσόβουλλον τούτου τοῦ ἔτους 1342) καὶ ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ἦτο ὁ K. Hopf εἰς τὸν *Ersch und Gruber Allgemeine Encyclopädie*, τ. 85, Leipzig, 1867. Ἡδύνατο δὲ νὰ λέγεται τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου καὶ *Δεσποτᾶτον τῆς Ἀρτης* (Πρβλ. *Cron. Mor. Arag.*, Γενεύη 1885, σ. 53: «Miqali dispot de la Arta»), διότι αὕτη ἦτο πρωτεύουσα ἐπὶ ἓνα καὶ πλέον αἰῶνα (1204-1318) με Ἑλληνας Δεσπότες, συμφώνως πρὸς τὰς ἀναλόγους διατυπώσεις καὶ δὴ ἱστορικῶς παραδεδομένας ἦτοι: τὸ Δεσποτᾶτον τοῦ Μυστρᾶ, τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας, ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος. Μήπως ὁ Λ. Βρανούσης δὲν ὠνόμασεν τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου ὡς «Δεσποτᾶτον τῶν Ἰωαννίνων», ὅταν τὰ Ἰωάννινα ἦσαν πρωτεύουσα ὑπὸ ξένους Δεσπότες; Διάβαζε σχετικῶς Λ. Βρανούση, «Τὸ Δεσποτᾶτο τῆς Ἡπείρου», ἀνάτυπον ἀπὸ τὸ περιοδικόν «Νέα Ἑστία», τ. 128, τχ. 1519, 15-10-1990, σ. 1369. Ἄλλωστε ὁ Κάρολος Α' Τόκκος παρ' ὅλον ὅτι ἔμενεν εἰς τὰ Ἰωάννινα (ἐνίστε καὶ εἰς τὴν Ἄρταν) «δὲν τολμοῦσε νὰ δηλώσει ὅτι τὰ Ἰωάννινα ἦσαν ἡ πρώτη πόλις τοῦ Δεσποτάτου του»: D. M. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 265. Ὁ δὲ τελευταῖος (μὴ Ἑλλήν) Δεσπότης τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, ὁ Κάρολος Β' Τόκκος, εἶχε ὡς πρωτεύουσάν του τὴν ἀνθοῦσαν τῆς Ἡπείρου πόλιν, τὴν ἱστορικὴν Ἄρταν, τὴν πάλαι ποτὲ μικρὰν Ἀθῆναν τῆς ἀρχαίας Ἡπείρου, τὴν λαμπροτάτην Ἀμβρακίαν.

3. L. Stiernon, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 90-97. K. Βαρζοῦ, Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν,

καί δραστήριος ἡγεμών⁴ Μιχαήλ Α'⁵ Ἄγγελος⁶ Κομνηνός⁷ Δούκας⁸, υἱός τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Δούκα⁹ καί ἀδελφός τοῦ Θεοδώρου Α'¹⁰. Ὁ τελευταῖος διεδέχθη τόν Μιχαήλ Α', διότι ὁ διάδοχος Μιχαήλ Β'¹¹ ἦτο ἀνήλικος.

τ. Β', Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 678-679. D. Nicol, Τό Δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου, 1267-1479, Ἀθήνα 1991, σσ. 10, 12. Ἰωάννου Ρωμανοῦ, Περί τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, Κέρκυρα 1895, σ. 95.

4. «...ἦν οὗτος δυναστεύων τῆς τοιαύτης χώρας.». Γ. Ἀκροπολίτου, Χρονική Συγγραφή, 8, 1-4, σ. 14. Ὁ αὐτοκράτωρ καί ἱστορικός Ἰωάννης Καντακουζηνός ἔγραψεν ὅτι οἱ Ἕλληνες Κυβερνήτες τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου διέθετον τήν ἐντολήν τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας (IV, ii. 36:1, σ. 520, II. 15-20). Πρβλ. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 11.

5. Ἐφραίμ Μοναχοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., στ. 8597. D. I. Polemis, The Doukai, London 1968, σ. 91. Κ. Βαρζοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 679., The Oxford Dictionary of Byzantium, τ. 2, New York 1991, σ. 1362. Georg Ostrogorsky, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, Ἀθήνα 1993, τ. Γ', σ. 108. Ὁ Μιχαήλ Α' «τρεῖς κασιγνήτους ἐκέκτητο, τόν Κωνσταντῖνον, τόν Θεόδωρον καί τόν Μανουήλ». Γ. Ἀκροπολίτης, 14, σ. 24.

6. N. Γρηγορά, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, v. I, Bonnae 1829, I, σ. 13: «ὁ ἐξ Ἀγγέλων... Κομνηνός Μιχαήλ». Ἦτο πρωτεξάδελφος τῶν Ἰσαακίου Β' Ἀγγέλου (E. Stanesku, «Les reformes d' Isaak Comnene», RESEE, 4, 1966, σσ. 35-69. O. D. B., ἔνθ' ἄνωτ., σ. 1012. Κ. Βαρζοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., Α' τόμος, σσ. 41-47) καί Ἀλεξίου Γ' Ἀγγέλου, ἐκπτώτου αὐτοκράτορος (G. Ostrogorsky, Ἱστορία, 1963, σ. 363. Πρβλ. Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, Ἐκδοσις ἐκδ. οἴκου «Μέλισσα», Θεσσαλονίκη, 1979, σ. 236. The Oxford Dictionary Byzantium, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 64).

7. Ἰωάννου Ἀποκαύκου, Ἡπειρωτικά (V. Vasilievskij, Ἡπειρωτικά κατὰ τήν γ' ἑκατονταετηρίδα, VV 3 (1896), σσ. 233-299), σ. 270: «Τοῦ αἰοιδήμου κῦρ Μιχαήλ τοῦ Κομνηνοῦ». Ἦτο ἀνεψιός τοῦ Ἀλεξίου Δ' τοῦ Κομνηνοῦ. Κ. Βαρζοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 679.

8. F. Miklosich – J. Müller, Acta et Diplomata graeca medii aevi sacra et profana (Vienna 1865), IV, σσ. 327-328: «Μιχαήλ ὁ Δούκας» καί III, σ. 67: «τοῦ αἰοιδίμου αὐθέντου καί πατρός μου κῦρ Μιχαήλ τοῦ Δούκα». Ἦτο υἱός τοῦ Ἰωάννου Δούκα τοῦ Σεβαστοκράτορος. Πρβλ. D. I. Polemis, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 87, 88, 91. P. Lemerle, «Trois actes...», σσ. 413 καί 407. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 22-23.

9. D. I. Polemis, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 87-88. Ὁ Μιχαήλ Α' ἦτο καί ἀνεψιός τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ (Κ. Βαρζοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., τ. Β', σσ. 422-477. Ν. Χωνιάτης, σσ. 48-50. Εὐσταθίου, Ἐπιτάφιος, σ. 198).

10. Γ. Ἀκροπολίτης, σ. 24. Ν. Γρηγοράς, ἔνθ' ἄνωτ., I, σ. 25. Θεόδωρος Σκουταριώτης, ἐκ τοῦ Κ. Σάθα MB7 (1894), σ. 454. Ἐφραίμ, στ. 7639. A. Boeckh, Corpus Inscriptionum Graecorum, IV, σ. 99. Κ. Βαρζοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 548-637.

11. G. Ostrogorsky, History of the Byzantine State, Oxford 1956, σσ. 454, 384. D. Polemis, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 89. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 63, 73-4. Epirotica, saeculi

Όταν ὁ Μανουήλ Α' ¹² διεδέχθη ¹³ τόν ἀδελφόν του Θεόδωρον Α' ¹⁴ εἰς τό βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης ¹⁵, ἐκάλεσεν ¹⁶ ἀμέσως τόν ἀνεψιόν του Μιχαήλ Β', νά ἀναλάβῃ ἡγεμῶν τοῦ κράτους τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος μέ πρωτεύουσαν τήν

XIII, ἔκδ. V. G. Vasiljevskij, VV3 (1896), σσ. 252-253, ἀρ. 7 καί σ. 254. R. J. Loenertz, *Aux origines du despotat d' Epire...*, B 43, 1973, σ. 362. L. Stiernon, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 115-116. S. Petrides, *Jean Apokaukos, Lettres et autres documents inedits*, IRAIK 14 (1909), σσ. 23, 26, 31. Συνοδικά γράμματα Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου, Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἄρτης, ἔκδ. Ἀθαν. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Βυζαντίς 1 (1909), σσ. 9-10. Παράλλῃως, ὁ Μιχαήλ Α' εἶχε ζητήσει ἀπό τόν Θεόδωρον Λάσκαριν νά ἔχῃ πλησίον του, εἰς τήν Ἄρταν, τόν ἀδελφόν του Θεόδωρον: «διά τοῦτο παρακαλεῖ τόν βασιλέα Θεόδωρον ὁ Μιχαήλ, ἵνα τοῦτον πρὸς αὐτόν ἐκπέμψῃ», Γ. Ἀκροπολίτης, 14, 17-18, σ. 24. Ὁ Μιχαήλ Α' ἐδολοφονήθη τό 1215 ὑπὸ τοῦ ὑπηρετοῦ του, ὀνόματι Ρωμαῖος. Γ. Ἀκροπολίτης, 14, 4-6, σ. 25.

12. Περί τοῦ Μανουήλ Α' διάβαζε: Κ. Βαρζοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 637-656. Ὁ Μανουήλ Α' Ἄγγελος, Ἄγγελος ἀπό τόν ἐκ πατρός πάππον αὐτοῦ Κωνσταντῖνον Ἄγγελον (Ἰδέ: Γ. Ἀκροπολίτης, ἔκδ. Bonn, σ. 47. Θεόδωρος Σκουταριώτης, ἐκ τοῦ Κ. Σάθα MB7 (1894), σ. 475), Κομνηνός (P. Lemerle, *Trois actes...*, σσ. 410-11) καί Δούκας, προσωνυμία ἐκ τοῦ πατρός του Ἰωάννου Δούκα (Δ. Χωματιανός, ἔκδ. Pitra, σ. 525. Πρβλ. P. Lemerle, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 410-411).

13. Ὁταν ὁ Θεόδωρος Α' Ἄγγελος Κομνηνός Δούκας αὐτοκράτωρ τῆς Θεσσαλονίκης ἡττήθη (L. Stiernon, ἐνθ' ἄν., σσ. 120-126. M. M., IV, σ. 327. B. Ferjančić, ἐνθ' ἄν., σσ. 49-58. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., Ἀθήνα 1991, σ. 14) ἀπό τόν Βούλγαρον βασιλέα Ἰωάννην Ἀσέν Β' (Γ. Ἀκροπολίτης, ἔκδ. Bonn, σ. 47. K. Jirecek, Ἱστορία τῆς Βουλγαρίας, μετ. F. Brunn καί Palanzon, σ. 333. V. Zlatarsky, Ἰωάννης-Ἀσέν Β', Βουλγαρική Ἱστορική Βιβλιοθήκη, τ. III, σσ. 1-55. A. A. Vasiliev, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, τ. Β', Ἀθήνα ἁ.ἔ., σ. 649. Κ. Βαρζοῦ, ἐνθ' ἄν., σ. 602), τότε ὁ ἀδελφός του Μανουήλ Α' αὐτοανεκηρύχθη βασιλεὺς-αὐτοκράτωρ τῆς Θεσσαλονίκης (ἐπιγραφή Ἰ. Μ. Βλαχερνῶν Ἄρτης: «...τροφυεῖς συγκαλύπτεσθαι... Μανουήλ αὐτοκράτωρ». Γ. Ἀκροπολίτης, ἔκδ. Bonn, σ. 47. Ἐφραίμ, ἐνθ' ἄν., σσ. 326-327, στίχοι 8111-8112. Κ. Βαρζοῦ, ἐνθ' ἄν., σσ. 639-640).

14. Κ. Βαρζοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 548-637.

15. Ὁ Θεόδωρος Α' μετὰ τόν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Μιχαήλ Α', τοῦ ἡγεμόνος τοῦ νεοϊδρυθέντος κράτους τῆς Ἡπείρου, ἐπειδὴ ὁ διάδοχος (Μιχαήλ Β') ἦτο παιδίον, ἀνέλαβεν ὡς νέος ἡγεμῶν, ἀποδειχθεὶς γενναῖος, πολέμαρχος καί ἱκανός ἡγέτης. Ἀπελευθέρωσε τήν Θεσσαλονίκην ἀπὸ τοὺς Λατίνους καί κατέστη αὐτοκράτωρ-βασιλεὺς, προσδώσας εἰς τήν πόλιν νέαν ἱστορικὴν αἶγλην.

16. Ἰωβ Μέλου, P.G. 127, 905 B: «τῆς ἐξορίας ἀνακαλεῖται». Κ. Βαρζοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 639. Πρβλ. Κ. Ἀ. Τσιλιγιάννη, Ὁ τόπος γεννήσεως τῆς Ἀγίας Θεοδώρας Βασιλίσσης καί Πολιούχου τῆς Ἄρτης εἶναι ἡ Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 19. Ἄλλωστε ὁ πατὴρ τοῦ Μιχαήλ Α' ἐν ζωῇ τόν εἶχεν ὀρίσει διάδοχόν του.

Ἄρταν¹⁷. Ὅπως εἶναι γνωστόν, πρὶν ἀναχωρήσει ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην διὰ τὴν Ἄρταν, ὁ Μιχαὴλ Β΄, κατὰ συμβουλήν τοῦ θεοῦ τοῦ Μανουήλ¹⁸, ἐνυμφεύθη εἰς τὰ Σέρβια¹⁹ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας τὴν ἐκ Θεσσαλονίκης ὠραίαν νεάνίδα Θεοδώραν²⁰, θυγατέρα τοῦ πρώην Σεβαστοκράτορος τῆς

17. D. Nicol, ἔνθ. ἄνωτ., σσ. 12, 14 καὶ σ. 20 ὑποσ. 9. Πρβλ. Π. Πρωτονοταρίου, «Ἡ νομισματοκοπία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου», Ἡ.Χ. 24 (1982), σ. 141.

18. Κ. Τσιλιγιάννη, ἔνθ' ἄνωτέρω ἢ σχετική βιβλιογραφία.

19. Ἰώβ Μέλου, PG 127, Τό γεγονός τοῦτο ἰστόρησεν ὁ σύγχρονος τῆς Ἀγίας Θεοδώρας Ἰώβ Μέλῃς (ὑμνογράφος καὶ λόγιος) (PG 127, 904-905). Ἐν προκειμένῳ σημειῶνω ὅτι εἶναι ἀναληθὴς ὁ ἰσχυρισμός τοῦ D. Nicol (ἔνθ' ἄνωτ., σ. 20) ὅτι ὁ Λ. Ἰ. Βρανούσης (Χρονικά..., Ἰωάννινα 1962) «ἔδειξε» ὅτι ὁ βίος τῆς Ἀγ. Θεοδώρας τῆς Ἄρτης εἶχε γραφῆ ἀπὸ τὸν Ἰώβ Μέλῃ Ἰασίτη πρὸς τὰ τέλη τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος καὶ ὅχι ὅπως λανθασμένως εἶχεν σημειώσῃ (ὁ D. Nicol) εἰς τὸν δέκατον ἑβδομον αἰῶνα. Δηλαδή, ὁ D. Nicol μετὰ τὸ πρῶτον του σφάλμα, ὅτι ὁ Ἰώβ «ἔγραψε» τὸν 17ον αἰ. μᾶς δίδει καὶ δεύτερον ὅτι δῆθεν ὁ Λ. Βρανούσης ἀπέδειξεν (ἔδειξεν) ὅτι ὁ Ἰώβ ἐξησεν τὸν 13ον αἰ. Τό ἀληθές εἶναι ὅτι τοῦτο ἀνεκοίνωσεν διὰ πρώτην φοράν εἰς τὸ *Èchos d' Orient* (τόμος XV, Paris 1912, σ. 44) ὁ S. Petridis εἰς τὸ ἄρθρον του «*Le Moine Iob*». Συγκεκριμένως, ὁ Κωνσταντινουπολίτης λόγιος γράφει «Ὁ Ἰώβ Μέλῃς ἦτο Ἱερομόναχος ἐπὶ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγου (σ. 44) καὶ ἐπὶ Πατριάρχου Ἰωσήφ» (σ. 45, 46) «καὶ ἐξησε τὸν 13ον αἰ.» (σ. 48). Εἰς δὲ τὸ συμπέρασμα του (σ. 48) γράφει σαφέστατα: «*Job Mèlès ou Mélias, moine τοῦ Ἰασίτου à Constantinople, dans la seconde moitié du XIIIe siècle.*».

20. Ἰώβ Μέλου, PG 127, στ. 904 Α καὶ 905 Β. Κ. Βαρζοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 554. Ἐν προκειμένῳ, σημειῶνω τὸ ἄγνωστον καὶ μὴ εἰσέτι ἀποδειχθέν καὶ δημοσιευθέν γεγονός ὅτι ὁ Μιχαὴλ Β΄ καὶ ἡ Θεοδώρα Πετραλεῖφη ἦσαν ἐξάδελφοι.

ΜΙΧΑΗΛ Α΄ – ΘΕΟΔΩΡΟΣ Α΄ + ΜΑΡΙΑ – ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΕΤΡΑΛΕΙΦΗΣ

↓ ↑ ἀδελφοί ↑ ↑ ἀνδρόγυνον ↑ ↑ ἀδελφοί ↓
ΜΙΧΑΗΛ Β΄ → ἀνδρόγυνον ← ΘΕΟΔΩΡΑ

Ἐπιπροσθέτως, θεωρῶ ὅτι δέν εἶναι ὀρθαί αἱ ἀπόψεις: α) ὅτι ὁ Μιχαὴλ Β΄ μόνος του ἐκίνησε νά ἀναλάβῃ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἄρτης καὶ ὅτι ἐπῆγεν κατευθεῖαν εἰς τὰ Σέρβια καὶ ἐκεῖ ἐγνώρισεν τυχαίως τὴν Θεοδώραν, τὴν ἡράσθη καὶ τὴν ἐνυμφεύθη (Ἀναστασίας Ν. Κυνηγοπούλου, Βασιλισσες καὶ πριγκίπισσες Ἀγίες τῆς Ἐκκλησίας, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 54. Πρβλ. Μ. Γαλανοῦ, Οἱ Βίοι, τ. Α΄, σ. 113 καὶ Δημητρίου Φερουσῆ, Θεοδώρα Κομνηνή, Βασιλίσσα καὶ Μοναχή (Μυθιστορία), Ἀθήνα 1999, σ. 42), β) ὅτι ὁ Μιχαὴλ Β΄ ἐνυμφεύθη τὴν Θεοδώραν «προστασία τοῦ Ἀσάν» (Σεραφεῖμ Α΄ Βυζαντίου, Δοκίμιον περὶ Ἄρτης καὶ Πρεβέζης, Ἀθήνα 1884, σ. 78), γ) ὅτι ἡ Θεοδώρα ἐγεννήθη τὸ 1231 (Δημητρίου Τσάμη, Μητερικόν, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 354, ὑποσ. 2), δ) ὅτι ἡ Θεοδώρα δέν ἐγεννήθη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἀλλὰ (α΄) εἰς τὴν Θεσσαλίαν

Θεσσαλονίκης Ἰωάννου Πετραλείφου²¹. Μετά τόν γάμον ἀνεχώρησαν διά τήν Ἄρταν μέ σκοπόν τήν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ ὑπό τοῦ πατρός του Μιχαήλ Α΄ ἰδρυθέντος ἀνεξαρτήτου ἑλληνικοῦ κράτους, τοῦ ἐπιλεγομένου Δεσποτάτου τῆς Ἡπεί-

(Ἀρχιμ. Χαράλαμπος Δ. Βασιλοπούλου, Ἀγία Θεοδώρα, Βασίλισσα τῆς Ἄρτης, Ἀθήναι 1998, σ. 5), (β΄) εἰς τήν Ἀνατολήν (Evelyn Patlagean, *Une sainte souveraine grecque Theodora impératrice d' Epire* (XIII siècle, *Byzantinoslavica*, 56 (1995), σσ. 453.), (γ΄) εἰς τά Σέρβια (B. Μουστάκη, *Οἱ βίοι τῶν Ἀγίων*, Ἀθήνα 1973, σ. 39, Δ. Φερούση, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σσ. 15 καί 58), (δ΄) εἰς τό Διδυμότειχον (Σ. Πετρίδη, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σ. 41) κ.ο.κ. Τό ἱστορικῶς ἀληθές εἶναι ὅτι ἡ Θεοδώρα ἐγεννήθη εἰς τήν Θεσσαλονίκην, ὡς τοῦτο ἀποδεικνύω δι' ἐγκύρων πηγῶν εἰς τήν ἐργασίαν μου «Ὁ τόπος γεννήσεως τῆς Ἀγίας Θεοδώρας ...» εἰς τήν ὁποίαν περιλαμβάνονται καί αἱ κριτικά ἀναπτύξεις τῶν καθηγητῶν τοῦ Α.Π.Θ. κ.κ. Ἰ. Γαλάνη καί Β. Κατσαροῦ, οἱ ὅποιοι ἀσμένως ἀποδέχονται τό πόρισμα τῆς ἐργασίας μου. Ἰδίως ὁ κ. Β. Κατσαρός μεταξύ καί ἄλλων γράφει: «... Ἡ ἀποψη ὅτι ἡ Ἀγία Θεοδώρα Πετραλείφα–Κομνηνοδοῦκαινα γεννήθηκε στή Θεσσαλονίκη δέν στηρίζεται μόνο στή λογική ἱστορική πορεία τῶν γεγονότων, ἀλλά μέ τήν ἐπαγωγική μέθοδο ἀναδεικνύεται ὡς μόνη πειστική καί τεκμηριωμένη. Ἡ ἐξονυχιστική, βασανιστική καί κριτική ἐρμηνεία τῆς μόνης, περίπου σύγχρονης πρὸς τήν Ἀγία Θεοδώρα, γραπτῆς ἱστορικής πηγῆς, δηλ. τοῦ βίου της, τόν ὁποῖο συνέγραψε ὁ μοναχός Ἰώβ Μέλης, σέ συνδυασμό μέ τή χρήση ὅλων τῶν σοβαρῶν ἱστορικῶν μελετῶν πού ἀναφέρονται σέ παρεμφερῆ ἢ τά αὐτά γεγονότα (ἐλληνόγλωσσα ἢ ξενόγλωσσα δημοσιεύματα, εἰδικότερα ἄρθρα σέ λεξικά καί ἱστορικά ἐγχειρίδια) συνθέτουν τήν εἰκόνα ἑνός ἄριστα τεκμηριωμένου ἱστορικοῦ δημοσιεύματος πάνω σ' ἓνα ἐνδιαφέρον θέμα, τό ὁποῖο μέχρι σήμερα δέν εἶχε ἐπαρκῶς διευκρινιστεῖ. Ἡ δημοσίευση αὐτοῦ τοῦ ἐπιστημονικοῦ μελετήματός σας θ' ἀποτελέσει βασικό βοήθημα στούς μελλοντικούς ἐρευνητές, ὥστε ν' ἀποφύγουν τά ἐσφαλμένα συμπεράσματά τους, πού κάποτε ἡ συγκεχυμένη κατάστασις τοῦ ὕλικου δέν ἐπιτρέπει καί νά ἐντοπιζοῦνται εὐκολα...».

21. Ἰώβ Μέλως, PG 127, στ. 904B καί 905B. Κ. Βαρζοῦ, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σ. 554. Περὶ τῆς οἰκογενείας Πετραλείφης Pierre p' Aulps ἰδέ καί Chalandon, *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile* (Paris 1907), σ. 280. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. 3, σ. 1643. Ὁ Ἰώβ Μέλως τόν γράφει Πετραλείφης, ὁ Γ. Ἀκροπολίτης Πετραλείφα. Εἰς μίαν ἐπιγραφὴν τοῦ Π' ἢ τοῦ ΙΔ' αἰ., εὕρισκομένην εἰς τό μουσεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναφέρεται τό σχετικόν ἐπώνυμον «Πετραλιφήνα», ὡς κατὰ Μέλην. Πρβλ. ὑπ. 17 τῆς σ. 38 τοῦ παρόντος. Ὁ Ἰωάννης ἐκτός ἀπὸ τήν νεάνιδα Θεοδώραν εἶχεν υἱούς (γνωστούς ἐκ τῶν πηγῶν) τόν Θεόδωρον (Γ. Ἀκροπολίτης, 90 Φ, 166), τόν Νικηφόρον (Ἰωάννου Κινάμου, Ἐπιτομή, ἐκδ. Α. Meineke, Βόννη 1836, 260, 18 κέξ. Πρβλ. P.L.P., *ἐνθ' ἄνωτ.*, τ. 10, ἀριθμοὶ 23006-23009), τόν Ἀνδρόνικον (Α. V. Soloviev, *ἄρθρο* εἰς τό SK, 10 (1938), σσ. 46-47), ὡς καί μίαν ἀκόμη θυγατέρα, τήν Μαρία, ἡ ὁποία, χήρα (Σφραντζῆ τινός) οὖσα, εἶχε ὑπανδρευθῇ τόν Φίλιππον Κινάρδον (Γ. Ἀκροπολίτης, σσ. 139-40· D. Nicol, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 25 καί 48 ὑπ. 15).

ρου²², διότι ὁ θεῖος του Θεόδωρος Α' εἶχε μεταθέσει τὴν πρωτεύουσαν ἀπὸ τὴν Ἄρταν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην²³, ἔνθα εἶχεν ἀνακηρυχθῇ καὶ στεφθῇ²⁴ Αὐτοκράτωρ μετὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ κλήρου, τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Ἄρτης²⁵ !

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡγεμονίας τοῦ Μιχαήλ Β', οἱ κάτοικοι τῆς Ἄρτης ἐπεβεβαίωσαν τὰ αἰσθήματά των δι' ἀνεξαρτησίαν τῶν πρὸς ἀνατολὰς (μέτὰ τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας) καὶ πρὸς Δυσμὰς (μέτὰ τοὺς Λατινοπαπικούς, Ἑνετούς καὶ Φράγκους) καὶ ἐξεδήλωσαν μετὰ ἀποφάσεις καὶ πανηγυρικός ἐκδηλώσεις τὴν ἀγάπην των εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Μιχαήλ Α', διότι ὁ πατὴρ αὐτοῦ τοὺς εἶχεν ἐμφυσήσει, ἀπὸ τὴν ἰδρυσιν (τό 1204) τοῦ νέου αὐτοῦ ἀνεξαρτήτου ἑλληνικοῦ κράτους, τό ἰδανικόν τῆς ἀνεξαρτησίας ἔναντι τῶν ἰταλικῶν ἡγεμονιῶν καὶ τῶν δύο βυζαντινῶν αὐτοκρατοριῶν²⁶, Νικαίας καὶ Τραπεζοῦντος.

Ὁ Μιχαήλ Β', δύο ἔτη μετὰ τὴν ἀνετον ἀνάληψιν τῆς ἐξουσίας, ἀναιτιολογήτως καὶ ἀδίκως ἀπέπεμψεν τὴν ὠραίαν σύζυγόν του Βασίλισσαν Θεοδώραν²⁷, ἥδη ἐγκυμονοῦσαν καὶ ἔφερεν ἀνόμως εἰς τὴν κλίνην αὐτοῦ μίαν παλατινὴν νεαράν, Ἄρτην, τὴν κατ' ἐπώνυμον Γαγγρινήν²⁸, μετὰ τῆς ὁποίας ἐγέννησε δύο νόθα τέκνα²⁹. Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ βασίλισσα

22. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 14: «γνωστό ὡς Δεσποτᾶτο τῆς Ἡπείρου».

23. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 12.

24. Ἡ στέψις τοῦ Θεόδωρου Α' ὡς αὐτοκράτορος τῆς Θεσσαλονίκης ἐγένετο τό 1227. L. Stiernon, La date du couronnement de Theodore Doucas, Actes du XIII e Congrès International des Etudes Byzantines, τ. II, Beograd 1964, σσ. 197-202. Ε. Βέη-Σεφερλή, Ὁ χρόνος στέψεως τοῦ Θεοδώρου Δούκα ὡς προσδιορίζεται ἐξ ἀνεκδότων γραμμάτων Ἰωάννου Ἀποκαύκου, Byz.-Neugr. Jahr. 21 (1971-74), σσ. 272-279, ἀνάτυπον, Ἐν Ἀθήναις 1975). Εἰς τὴν πραγματικότητα, ὁ Θεόδωρος ἦτο ἀπὸ τό 1224 αὐτοκράτωρ Θεσσαλονίκης μετὰ συμπρωτεύουσα τὴν Ἄρτα (Κ. Βαζζού, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 581, Epirotica, 21. 282. 31-33).

25. Πρᾶξις Συνοδική, NP 4. 259, 8-9. Epirotica 24. 286. 8-9.

26. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τ. Θ', σ. 88.

27. Ἰώβ Μέλου, PG 127, στ. 404-405B'. L. Stiernon, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 90-120.

28. Ἰώβ Μέλου, PG 127, στ. 404-405B'.

29. Τὰ νόθα τέκνα τοῦ Μιχαήλ Β' ἦσαν ὁ Ἰωάννης (†1307) (Κ. Σάθα, Χρονικόν

Θεοδώρα ἔτεκεν τὸ πρῶτον αὐτῆς τέκνον, τόν Νικηφόρον, εἰς τό χωρίον Μπρένιστα, σημερινόν Κορφοβούνιον³⁰. Ἐκεῖ, ἡ εὐγενής καί ἐνάρετος Θεοδώρα ἔμεινεν ἐξόριστος πέντε συναπτά ἔτη καί ἐπέστρεψεν δικαιωμένη εἰς τόν σύζυγόν της μετά ἀπό ἀπαίτησιν τοῦ Ἀρτηνοῦ λαοῦ καί παράλληλον εἰσήγησιν τῶν ἀξιοματούχων τοῦ παλατίου του³¹. Ὁ Μιχαήλ Β΄, μετανοήσας, ἐζήτησεν εἰλικρινῶς τήν συγγνώμην τῆς συζύγου καί βασιλίσεως καί πραγματικῶς ὁ ἡγεμὼν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου καί ἡ σύζυγος αὐτοῦ Θεοδώρα ἐπανασυνεφιλώθησαν, ἐπανασυνεδέθησαν καί ἐπαναγαπήθησαν. Καρπὸς δέ τῆς ἀληθῶς ἀναθερμανθείσης καί εἰλικρινοῦς ἀγάπης τῶν ὑπῆρξεν τό εὐτυχές γεγονός τῆς γεννήσεως καί ἄλλων πέντε τέκνων αὐτῶν³².

Γαλαξειδίου, σ. 140· D. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 97· Γ. Ἀκροπολίτης, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 170-171· Γ. Παχυμέρης, I, 83, 85, 243, 307 καί II, 201· N. Γρηγοράς, I, 47 καί 110) καί ὁ Θεόδωρος (†1257), (Γ. Ἀκροπολίτης, σσ. 146 καί 148).

30. Ἰώβ Μέλου, PG 127, στ. 404 – 405B.

31. Ἰώβ Μέλου, PG 127, στ. 405.

32. Δημητρίου, Ἰωάννου, Ἄννης, Ἑλένης καί ἀνωνύμου ἐτέρας θυγατρὸς.

33. Βασιλικῆς Νεράντζη-Βαρμάζη, Ἡ Βαλκανικὴ ἐπαρχία κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς αἰῶνες, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 168. Ἡ βασίλισσα Θεοδώρα μέ τόν σύζυγόν της ἐπραγματοποίησαν περιοδεῖας εἰς μέρη τῆς Μακεδονίας κατὰ τὰ ἔτη 1251-1252. Ἐμείναν, ἐπίσης, ἱκανόν χρονικόν διάστημα εἰς τήν Ἑδεσσα καί τὰ Σέρβια. Ἐν προκειμένῳ, γίνεται μνεῖα ὅτι ὁ Μιχαήλ Β΄ ἦτο μετά τοῦ στρατοῦ του τότε εἰς τήν Μακεδονίαν, ἐν ᾧ πολεμικῆς συρράξεως μέ τόν στρατόν τῆς Νικαίας. Κατὰ τόν Κ. Βαρζόν (ἐνθ' ἄν., τ. Β΄, σ. 632) «Τό 1251 ὁ Μιχαήλ Β΄ τῆς Ἡπείρου ἐξαπέλυσεν αἰφνιδιαστικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης». Τόν ἠκολούθη καί ἡ σύζυγός του. Οὕτω τεκμαίρεται ὅτι ἡ Θεοδώρα ἦτο ἐκεῖ καί διὰ σοβαρώτερον λόγον, ἥτοι νά παρέμβῃ ὑπὲρ μιᾶς συνθήκης εἰρήνης, ἀρχὰς τοῦ 1253 (Πανεπιστημίου τοῦ Καϊμπριτζ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 250), μεταξύ τοῦ αὐτοκράτορος καί τοῦ συζύγου της, πρᾶγμα τό ὅποιον, τελικῶς, ἐπέτυχεν διὰ τοῦ ἐξῆς γεγονότος: Ὁ Μιχαήλ Β΄ προσυπέγραψεν τὴν ἀνακωχήν, διότι ὁ γυναικάδελφός του «Ὁ μὲν οὖν ρηθεὶς (Θεόδωρος) Πετραλεΐφας τοῦ Μιχαήλ (Β΄) γυναικάδελφος ὦν» (Γ. Ἀκροπολίτης, 49, 6-7, σ. 91), Θεόδωρος Πετραλεΐφας καί ὁ Ἰωάννης Γλαβᾶς ἠγόμολησαν (Γ. Ἀκροπολίτης, 49, 17-20, σ. 90) εἰς τόν Ἰωάννην Γ΄ Βατάτζην (Κ. Βαρζοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., τ. Β΄, σ. 634). Τοιοῦτοτρόπως, ἐπετεύχθη μία μακροχρόνιος συνθήκη εἰρήνης. Ὅσον ἀφορᾷ δέ τὴν τύχην τοῦ Θεοδώρου Πετραλεΐφου, ὁ ὅποιος εὐηργετήθη καί ἐτιμήθη ἐκ τῶν δύο ἀντιμαχομένων μερῶν, ἥτοι ἐκ τῶν Ἡπειρωτῶν ἡγεμόνων καί ἐκ τοῦ

Μετά τήν εἰρήνευσιν (τόν χειμῶνα τῶν ἐτῶν 1252–1253)³³ μέ τόν αὐτοκράτορα τῆς Νικαίας Ἰωάννην Γ' Βατάτζην³⁴, ὁ Μιχαήλ Β' καί ἡ σύζυγος αὐτοῦ Θεοδώρα ἐξησφάλισαν τήν κοινωνικὴν γαλήνην καί τήν πρόοδον εἰς τόν λαόν τῆς πρωτεύουσας, τῆς Ἀρτης, ἀλλά καί εἰς ὁλόκληρον τόν Ἑπειρωτικόν λαόν καί ἀπέδειξαν ἀμέσως καί παντάπασιν τό γνήσιον ἑλληνικόν καί ὀρθόδοξον χριστιανικόν φρόνημά των³⁵. Ἀνήγειρον εἰς τήν Ἀρταν, εἰς τήν πρωτεύουσαν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, πολλούς καί περιτέχνους βυζαντινούς Ναοὺς³⁶, τό βυζαντινόν κάστρον³⁷, δημόσια κτήρια κ.ἄ. Ἐπιμελήθησαν διά τήν ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων τοῦ λαοῦ των καί τήν ἀσφάλειαν τοῦ Δεσποτάτου. Ἡ βασίλισσα Θεοδώρα, σὺν τῷ χρόνῳ, ἀνέθρεψεν τά ἕξι αὐτῆς τέκνα μετὰ μεγάλης ἀγάπης καί στοργῆς καί ἰδίως μετὰ φόβου Θεοῦ. Τά

Ἰωάννου Γ' Βατάτζη τῆς Νικαίας, ὁ Γ. Ἀκροπολίτης γράφει: «καί ὁ Πετραλεΐφας δὲ Θεόδωρος ὁ αὐτοκασίγνητος τῆς τοῦ ἀποστάτου Μιχαήλ συζύγου θρασύτερον ἐπιβὰς τοῦ ἵππου, ἐπεὶ ἐνέτυχε κρημνῶδες τόπω, αὐτὸς τε καί ὁ ἵππος καταβέβληνται καί ἄμφω ἀπώλοντο». Γ. Ἀκροπολίτης, 80, 1-5, σ. 166.

34. F. Barišić, «Jovan Vatac, protokinig», ZbFilozfak 11.1 (1970), σσ. 283-287. Ἐπίσης εἰς τό P.L.P. καί δὴ εἰς τοὺς ἀριθμοὺς 2512–2525 καί 5506–5516. Ἐν προκειμένῳ σημειῶνῶ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Γ' Βατάτζης εἰς «τό ἄστν τῆς Ἱζουρουλοῦ» ἀπένεμεν εἰς τόν νεαρόν ἀνεψιόν τῆς Θεοδώρας τῆς Ἀρτης Ἰωάννην Πετραλεΐφην τόν τίτλον τοῦ Μεγάλου Χαρτουλαρίου. «Ὁ Πετραλεΐφας Ἰωάννης, ὃς μέγας χαρτουλάριος πρὸς τοῦ βασιλέως Ἰωάννου (Βατάτζη) τετίμητο, ἀνὴρ γενναῖος τὴν χεῖρα καί πολεμικοῖς πράγμασι κατεξητασμένος παιδόθεν». Γ. Ἀκροπολίτης, 37, 19-20, σ. 58. Ἀπεβίωσεν τό 1254. A. A. Vasiliev, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 658. Ὁ δὲ πάππος του Ἰωάννης Πετραλεΐφης ἀπεβίωσεν τό 1216. Ἰδὲ Κωνσταντίνου Ἀναστ. Τσιλιγιάννη, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 7.

35. Ἰώβ Μέλου, PG 127, 508.

36. Ἀναστασίου Ὁρλάνδου, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 76 κἑξ. Κ. Γιαννέλου, Τά Βυζαντινά μνημεῖα τῆς Ἀρτας, Ἀρτα 1990. Ἐν προκειμένῳ, σημειῶνῶ ὅτι ἔνεκα τῶν ἀναφερομένων εἰς τήν ὑποσημειώσιν μου ὑπ' ἀριθμ. 33 καί κυρίως ἐκ τῆς μακροχρονίου ἐμπολέμου καταστάσεως (1250–1252) καί ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Μιχαήλ Β' καί ἡ σύζυγός του Θεοδώρα ἀπουσίαζον ἀπὸ τήν Ἀρταν, τό καθολικόν τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Κάτω Παναγιᾶς Ἀρτης θά πρέπει νά ἀνηγγέρη τήν ἀνοιξιν ἥ τό θέρος τοῦ 1253.

37. Ἀναστασίου Ὁρλάνδου, «Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος», τ. Β', Ἀθῆναι 1936, σσ. 150-160.

ἐμόρφωσεν ἀρκούντως, ἐμφυσήσασα παραλλήλως εἰς ταῦτα καὶ τὰ ἐλληνορθόδοξα ἰδανικά.

Παραλλήλως, τὰ βιώματα τῶν τέκνων αὐτῆς ἐκ τοῦ ἐντίμου καὶ ὀσίου βίου τῆς Θεοδώρας, ἀλλὰ καὶ αἱ διδαχαὶ καὶ προτροπαὶ αὐτῆς πρὸς ταῦτα, ἐριζώθησαν διὰ παντός εἰς τὰ βάθη τοῦ νοός καὶ τῆς ψυχῆς των. Ἐπιβεβαίωσις τούτου ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι τό φρόνημα καὶ ἡ συμπεριφορὰ, ὁ τρόπος ζωῆς καὶ αἱ δραστηριότητές των κατὰ τὴν ἐνηλικίωσίν των ἀπέδειξαν περικράνως ὅτι ἡ Θεοδώρα συνέβαλεν ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητός των, εἰς τρόπον, ὥστε τὰ τέκνα αὐτῆς νὰ ἔχουν ἀκέραιον ἠθικόν χαρακτῆρα ἐφ’ ὅρου ζωῆς.

Τὰ γνήσια³⁸ τέκνα τοῦ Μιχαήλ Β’ καὶ τῆς Θεοδώρας ἦσαν: ὁ Νικηφόρος Α’³⁹, ὁ Ἰωάννης⁴⁰, ὁ Δημήτριος⁴¹, ἡ Ἄννα⁴², ἡ Ἑλένη⁴³ καὶ μία ἀνώνυμη καὶ ἀγνώστου βίου⁴⁴, λόγῳ ἐλλείψεως ἱστορικῶν ἀναφορῶν, ἐπὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ βίου αὐτῆς, τῶν συγχρόνων πρὸς αὐτὴν ἱστορικῶν καὶ χρονικογράφων.

38. Γ. Παχυμέρης, τ. Β’, IV, 319.

39. D. I. Polemis, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 94. D. Nicol, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 69.

40. Γ. Παχυμέρης, I, σ. 243. Νικηφόρος Γρηγοράς, I, σσ. 47, 110.

41. Γ. Παχυμέρης, I, σ. 243. D. I. Polemis, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 96.

42. J.A.C. Buchon, *Chroniques*, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 35. A. Bon, *La Morée France*, Paris 1969, σσ. 152-153. Loenertz, R.-J., «Aux origines du Despotat d’ Epire et de la principauté de Morée», Paris 1949.

43. Μ. Ἀ. Δένδια, Ἑλένη Ἀγγελίνα Δούκαινα, Βασίλισσα Σικελίας καὶ Νεαπόλεως, Ἑπειρωτικά Χρονικά, I (1926), σσ. 219-294. G. Del Giudice, «La famiglia di Re Manfredi», ASPN, III, 1878, σσ. 3-80· IV, 1879, σσ. 35-110· V, 1880, σσ. 21-95, 262-323 καὶ 470-547.

44. Περί τῆς τρίτης θυγατέρας τοῦ Μιχαήλ Β’ διάβαζε τὸν Γ. Παχυμέρη, τόμος Β’, IV, 319 ἐνθα γράφει ὅτι ὁ Μιχαήλ Β’ ἔκαμε γαμβρόν του τὸν Ἀλέξιον Ραοῦλ «...ὄν ἐν ἀκμῇ ἡλικίας ὄντα ὁ δεσπότης Μιχαήλ, γαμβρόν ἡγάγετο», ὃν ἡ σύζυγός του βασίλισσα τῆς Ἁρτης Θεοδώρα ἀσμένως ἀπεδέχθη: «...τῆς δεσποίνης Θεοδώρας ζηλωτὸν ἐκτόπως ποιούσης τὸ κῆδος». Γ. Παχυμέρης, ἐνθ’ ἄνωτ., G. Del Giudice, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 102 καὶ Ἀ. Μηλιαράκη, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 521.

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΜΙΧΑΗΛ Β΄ ΚΑΙ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ Α΄ ΗΓΕΜΟΝΩΝ ΤΟΥ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟΥ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

1: Τραχύ νόμισμα τοῦ Μιχαήλ Β΄ Ἀγγέλου Κομνηνοῦ Δούκα, ἡγεμόνος τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου (Νομισματικό Μουσεῖο τῶν Ἀθηνῶν).

2

3

2 καὶ 3: Τραχέα νομίσματα τοῦ Μιχαήλ Β΄, ἡγεμόνος τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου.

4

5

4 καὶ 5: Τραχέα νομίσματα τοῦ Μιχαήλ Β΄ καὶ τοῦ υἱοῦ του Νικηφόρου Α΄, ἡγεμόνων τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου μέ πρωτεύουσα τὴν Ἄρτα.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ Α΄
ΑΓΓΕΛΟΣ – ΚΟΜΝΗΝΟΣ – ΔΟΥΚΑΣ
Ἡγεμὼν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου
(1268 – 1296)

Ὁ Νικηφόρος Α΄ εἶναι τὸ πρῶτον νόμιμον τέκνον¹ τοῦ Μιχαήλ Β΄ ἈγγελοΚομνηνοΔούκα καὶ τῆς συζύγου του Θεοδώρας Πετραλείφηνας – Δούκαινας καὶ ὁ νόμιμος διάδοχος.

Ἐγεννήθη εἰς τὴν Μπρένιστα τῆς Ἀρτης περὶ τὸ 1232² καὶ ἀπεβίωσεν εἰς τὴν Ἀρταν περὶ τὸ 1296³.

Ὁ Νικηφόρος ἔζησεν τὰ 5 πρῶτα ἔτη τῆς ζωῆς του μέ τὴν μητέρα του εἰς τὴν ἔξοριαν⁴, ὑποφέρων μετ’ αὐτῆς δεινάς τλαιπωρίας. Παρ’ ὅλα ταῦτα, μήτηρ καὶ υἱὸς ἐπέζησαν, μέ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐφυλάχθησαν καὶ ἐπροστατεύθησαν εἰς τὴν οἰκίαν ἑνὸς ἱερέως τῆς Μπρένιστας⁵. Ὡς ἐκ τούτου τὰ πρῶτα γράμματα ἔμαθεν ἀπὸ τὸν καλὸν ἱερέα. Ἀργότερον⁶, ὅτε ἀποκατεστάθησαν αἱ σχέσεις μεταξύ τοῦ Μιχαήλ Β΄ καὶ τῆς Θεοδώρας, ἐμορφώθη εἰς τὴν σχολὴν τῆς Ἀρτης⁷ καὶ ἡσκεῖτο εἰς τὰς πολεμικὰς τέχνας καὶ τὴν πολεμικὴν στρατηγικὴν, διότι ἦτο ὁ ἀγαπητός διάδοχος τοῦ θρόνου τῆς Ἀρτης.

1. Γ. Ἀκροπολίτης, σσ. 134 καὶ 169. Γ. Παχυμέρης, I, σσ. 85, 89 καὶ 243. Ν. Γρηγοράς, I, σσ. 47 καὶ 110.

2. Οἱ γονεῖς του ἐνυμφεύθησαν τὸ 1230.

3. Ὁ D. I. Polemis (σ. 94): τὸ 1290. Οἱ C. Perrat – J. Longnon (*Actes relatifs à la principauté de Moreé, 1289–1300*, Paris 1967, ἀρ. 201, σσ. 160 καὶ 172) καὶ D. Nicol (ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 69): τὸ 1296, ὅπερ καὶ τὸ ἀληθές.

4. Ἰώβ Μέλων, PG 127, 908, A.

5. Ἰώβ Μέλων, PG 127, 908, A. Πρβλ. Δ. Γιαννούλη, Ἡ Ἀγία Θεοδώρα, ἐκδ. Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἀρτης, Ἀρτα 2001, σ. 25.

6. Ὡς γνωστόν, μετὰ παρέλευσιν πέντε ἐτῶν, ἀποκατεστάθησαν αἱ σχέσεις τοῦ Μιχαήλ Β΄ μετὰ τῆς Θεοδώρας, πλὴν ὅμως, ὁ Νικηφόρος δέν ἐγκατέλειψεν οὔτε μίαν ἡμέραν τὴν μητέρα του.

7. Βασιλείου Κατσαροῦ, Γράμματα καὶ πνευματικὴ ζωὴ στὴ Βυζαντινὴ Ἡπειρο, Θεσσαλονίκη 2001.

Ἡ Θεοδώρα, ὡς γνωστόν, ὑπῆρξεν ὁ ὀργανωτικὸς ἐγκέφαλος τῶν διπλωματικῶν ἐπικοινωνιῶν καὶ συμφωνιῶν τοῦ Δεσποτάτου μέ τόν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα⁸. Οὕτω, τὸ 1249, λαμβάνει κυριολεκτικῶς τὸν υἱὸν τῆς Νικηφόρου καὶ τὸν ὀδηγεῖ εἰς τὴν Νίκαιαν⁹. Ἐκεῖ τὸν προβάλλει καὶ λόγῳ κυρίως τῆς διακεκριμένης ἀξιοῦτης τοῦ νεαροῦ Ἀρτηνοῦ πρίγκηπος ἐπιτυγχάνει εἰς τὰς Πηγὰς¹⁰ νά τὸν μνηστεύσῃ μέ τὴν Μαρίαν¹¹, θυγατέρα τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως (ἀργότερον Θεοδώρου Β', αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας)¹², ἐγγονὴν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας Ἰωάννου Γ' Βατάτζη¹³. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1256 εἰς τὴν Θεσσαλονίκην¹⁴ τελοῦνται μετὰ πάσης λαμπρότητος οἱ γάμοι τοῦ Νικηφόρου καὶ τῆς Μαρίας¹⁵ ἀπὸ τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον¹⁶ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Γ' Βατάτζης τοῦ ἀπονέμει τὸν τίτλον τοῦ Δεσπότη¹⁷. Ὁ Νικηφόρος μέ τὴν σύζυγόν του Μαρίαν ἀπέκτησε μίαν θυγατέρα, ἡ ὁποία ὠνομάσθη καὶ αὕτη Μαρία¹⁸. Δυστυχῶς, ὅμως, ἡ σύζυγος τοῦ Νικηφόρου Μαρία Λασκαρίνα-Δούκαινα ἀπέθανε πολὺ ἔνωρίς (1263¹⁹) ἀφήνουσα τὸν νεαρόν πρίγκηπα χῆρον.

8. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 17, 23.

9. D. I. Polemis, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 95.

10. D. I. Polemis, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 95.

11. Ἀλκμήνης Ζαφράκα-Σταυρίδου, Νίκαια καὶ Ἡπειρος τὸν 13ον αἰῶνα, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 88. Πρβλ. D. I. Polemis, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 95.

12. D. I. Polemis, σ. 95.

13. Ν. Γρηγοράς, I, σσ. 47 κἑξ. Γ. Ἀκροπολίτης, 16, 22, σ. 71.

14. Γ. Ἀκροπολίτης, σ. 134. F. Barišić, «Jovan Vatac, protokinig» ZbFilozFak 11. 1 (1970), σσ. 283-87. D. Polemis, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 11.

15. Γ. Ἀκροπολίτης, σ. 134. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 15.

16. Ὁ Ἀρσένιος παρέστη καὶ ἠϋλόγησεν τὸν γάμον. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 15.

17. Γ. Ἀκροπολίτης, σσ. 88 καὶ 92. Παχυμέρης, I, σ. 36. Γρηγοράς I, σσ. 47-49 καὶ 57. Α. Μηλιαράκης, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 376. Πρβλ. Ferjančić, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 64-68.

18. Γ. Ἀκροπολίτης, σ. 154.

19. Γ. Ἀκροπολίτης, 74, 5-9, σ. 154. Πρβλ. D. Polemis, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 95 καὶ D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 17. Ἐν προκειμένῳ, ὁ Ἀκροπολίτης οὐδένα σοβαρὸν ἱστορικὸν πείθει διὰ τὰ δηθέν αἷτια τοῦ θανάτου τῆς Μαρίας. Τὴν αὐτὴν κατηγορίαν προσήψαν αἱ γραφίδες τῆς Νικαίας, οἱ «βυζαντινοὶ χρονικογράφοι», καὶ εἰς τὸν ἀδελφόν τοῦ Νικηφόρου Α', τὸν Ἰωάννην. Πρβ. Γ. Παχυμέρης, I, σ. 485.

Ὁ Νικηφόρος, ἐπένθησεν εἰλικρινῶς ἐπὶ δύο ἔτη τὴν πρώτην σύζυγόν του²⁰. Ὁ τίτλος του καὶ αἱ δικαιολογημέναι φιλοδοξίαι αὐτοῦ, τὰς ὁποίας ἐνίσχυνεν ἡ βασιλίσσα τῆς Ἀρτης, τὸν ἠνάγκασαν νὰ ἐπανανυμφευθῇ τὸ 1265²¹, μετὰ ἐννέα ἔτη περίπου ἀπὸ τὸν πρῶτον γάμον, καὶ δὴ τὴν Ἄνναν²², τρίτην θυγατέρα τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ²³ καὶ τῆς Εἰρήνης²⁴. Ἀπὸ τὸν γάμον αὐτὸν ὁ Νικηφόρος ἀπέκτησεν τρία τέκνα: τὴν Θαμάρ²⁵, τὸν διάδοχόν του Θωμᾶν²⁶ καὶ τὸν Μιχαήλ²⁷.

Ὁ Νικηφόρος Α΄ εἶχε λάβει ἀπὸ τὸν πατέρα του Μιχαήλ Β΄, ἐπανειλημμένως μαθήματα, εἰς τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πρᾶξιν, διὰ τὰ θέματα τῆς διοικήσεως καὶ κυρίως τῶν διεθνῶν σχέσεων. Βεβαίως, ὡς ἡγεμὼν ἠκολούθησε, μιμούμενος τὸν πατέρα του, μίαν ἀμφίρροπον ἐξωτερικὴν πολιτικὴν, πλὴν ὅμως λίαν ρεαλιστικὴν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐξασφαλίζῃ τὰς ἰσορροπίας μεταξὺ τῶν διαφόρων ἡγεμόνων, ὁμοδόξων ἢ ἑτεροδόξων, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ σημερινοῦ Ἑλλαδικοῦ

20. Ἀντιθέτως αἱ γραφίδες τῆς Νικαίας τὸν ἐσυκοφάντησαν (πρβλ. Ἀ. Μηλαράκης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 140) μὲ τὴν ἀναπόδεικτον κατηγορίαν ὅτι ἡ σύζυγός του ἀπεβίωσεν νέα ἔνεκα κακῆς μεταχειρίσεως (Γ. Ἀκροπολίτης, σ. 154).

21. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 17 καὶ 22.

22. Ἡ Ἄννα Καντακουζηνή-Παλαιολογίνα-Κομνηνή, βασιλίσσα τῆς Ἀρτης ὑπανδρεύθη τὸν Νικηφόρον Α΄ (Γ. Παχυμέρης, I, 243 καὶ II, σσ. 67, 72, 450).

23. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 22 καὶ 23. Ἡ Ἄννα, ὡς ἀνεψιά τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, ἐλέγετο ἐκτὸς ἀπὸ Καντακουζηνή καὶ Παλαιολογίνα (D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 82). Πρβλ. Rodolph Guiland, «Recherches sur les institutions byzantines», τ. II (1967): «Le Despot», σ. 14.

24. Ἡ Εἰρήνη, ἀδελφὴ τοῦ Μιχαήλ Η΄, ἀργότερον, ὅτε κατέστη μοναχή, ὠνομάσθη Εὐλογία (Γ. Παχυμέρης, I, σ. 243. Γρηγοράς, I, σσ. 92 καὶ 130.).

25. Γ. Παχυμέρης, II, σσ. 201 καὶ 235. Ἡ Θαμάρ ἀπεβίωσεν τὸ 1311. Ὁ D. I. Polemis ἰσχυρίζεται ὅτι εἶχε δύο τέκνα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 95.

26. Ὁ Θωμᾶς Α΄, Ἄγγελος-Κομνηνός-Δούκας-Παλαιολόγος, Δεσπότης τῆς Ἀρτης (Γ. Παχυμέρης, II, σσ. 200-202), ἐνυμφεύθη τὴν Ἄννα, θυγατέρα τοῦ Μιχαήλ Θ΄ Παλαιολόγου (Γ. Παχυμέρης, II, σ. 450. Ν. Γρηγοράς, I, σ. 283. R. Guiland, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 14). Συνεπῶς ὑπάρχουν δύο βασιλίσσαι τῆς Ἀρτης μὲ ἴδιο ὄνομα καὶ ἐπώνυμο, Ἄννα Παλαιολογίνα, ἥτοι: α) ἡ σύζυγος τοῦ Νικηφόρου Α΄ καὶ ἀνεψιά τοῦ Μιχαήλ Η΄ καὶ β) ἡ σύζυγος τοῦ Θωμᾶ Α΄ καὶ θυγάτηρ τοῦ Μιχαήλ Θ΄.

27. Act Alb., I, ἀριθμ. 390, σ. 114.

χώρου. Τό γεγονός τουῦτο δέν σημαίνει ὅτι, ὡς ἄνθρωπος, ὡς χαρακτήρ, δέν ἦτο ἔντιμος καί φιλόθρησκος, δίκαιος καί φιλόανθρωπος, μέγας Ἑλλήν πατριώτης, ιδιότητες δηλονότι ἐνός χρηστοῦ ἀνδρός, αἱ ὁποῖαι ἐκαλλιεργήθησαν εἰς αὐτόν ἀπό τὴν ὁσίαν μητέρα του²⁸.

Ὁ Νικηφόρος Α', πιστός ὁρθόδοξος χριστιανός, μιμούμενος τοὺς γονεῖς του καί μέ τὴν συμπαράστασιν τῆς συζύγου του βασιλείσης²⁹ Ἀννης, ἀνήγειρεν τόν περίτεχνον καί περιλάμπρον ναόν τῆς Παναγίας τῆς Παρηγορητίσης³⁰, ὁ ὁποῖος διατηρεῖται πλέον τῶν ἑπτὰ αἰώνων μεγαλοπρεπῆς³¹.

Ὁ Νικηφόρος Α', εἰς τό διπλωματικόν πεδῖον, προκειμένου νά περισώσῃ ὅσα ἡδύνατο περισσότερα ἐδάφη τοῦ κράτους του, ἔκλεινε συμμαχίαν ἀκόμη καί μέ δυτικούς ἡγεμόνας, ὅπως τῶν Ἀθηνῶν³², τοῦ Μορέως³³, τῆς Κεφαλληνίας³⁴ καί κυρίως μέ τόν ἰσχυρόν πλέον ἡγεμόνα Κάρολον τοῦ Ἀνζοῦ³⁵. Εἰς δέ τά θέματα τοῦ ἐθνισμοῦ³⁶ καί τῆς ὁρθοδόξου πίστεως ἐπέτυχεν ἀπολύτως³⁷. Συγκεκριμένως, συνειργάσθη, μέ τὴν βοήθειαν τῆς μητρὸς του καί κυρίως τῆς συζύγου του, μέ τόν νέον αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον Β'³⁸, διὰ τὴν διατήρησιν

28. Οἱ Ἀρτηνοὶ τόν ἐλάτρευον: D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 17. Ἀνήγειρεν τόν μεγαλύτερον βυζαντινὸν Ναόν τῆς Ἡπείρου, τῆς Παναγίας τῆς Εὐαγγελιστρίας.

29. Γ. Παχυμέρης, II, 67, 72, 450. Πρβλ. R. Guiland, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 14.

30. Ἀναστασίου Κ. Ὁρλάνδου, Ἡ Παρηγορητίσσα τῆς Ἀρτης, Ἐν Ἀθήναις 1963, ἐνθα καί ἡ σχετικὴ βασικὴ βιβλιογραφία.

31. Κ. Γιαννέλου, ἔνθ' ἄνωτ., Ἀρτα 1990, σσ. 15-22. Βαρβάρας Ν. Παπαδοπούλου, Ἡ βυζαντινὴ Ἀρτα καί τὰ μνημεῖα της, Ἀθήνα 2002, σ. 131.

32. Οὗγον τοῦ Μπριέν, Δούκα τῶν Ἀθηνῶν. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 70.

33. Γουλιέλμον Βιλλεαρδουῖνον τοῦ Μορέως. Denis A. Zakythinos, *Le Despotat grec de Morée*, London 1973, σ. 14 καί Φλωρέντιον τοῦ Αἰνώ, πρίγκιπα τῆς «Ἀχαΐας τε καί Πελοποννήσου». Χρονικὸν τοῦ Μορέως, II, 8821-3 καί 8864-8989.

34. Ριχάρδον Ὁρσίνι, κόμητα τῆς Κεφαλληνίας. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 60.

35. Βασιλέα Νεαπόλεως καί ἐπικυρίαρχον τοῦ πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας καί τοῦ Δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν. Πρβλ. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 64.

36. D. Nicol, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τ. Θ', σ. 91.

37. Ἰώβ Μέλου, PG 127, 508.

38. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Β' ἐγεννήθη τό 1259 ἢ τό 1260 καί ἀπεβίωσεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὴν 13ην Φεβρουαρίου τοῦ 1332. Ἐβασίλευσεν ἐπὶ 46 ἔτη (1282-1328). Ἐνυμφεύθη πρῶτην σύζυγον τό ἔτος 1273, τὴν Ἄννα,

τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καί τήν ἀνάσχεσιν καί ἀκύρωσιν τῶν προδικαστικῶν τυπικῶν ἐνεργειῶν διὰ τήν θρησκευτικήν ἔνωσιν μετὰ τῶν Λατίνων³⁹, τήν ὁποίαν εἶχεν μετὰ πάθους ἐπιδιώξει ὁ προκάτοχος τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄, ὁ Μιχαήλ Η΄⁴⁰.

Ὁ Νικηφόρος, τήν 14ην Μαρτίου 1279, συνεμάχησε μέ τόν Κάρολον Α΄ καί, ὡς ὑποτελῆς τούτου, παρέδωσε τό Βουθρωτόν καί τās πόλεις Σόποτον καί Πάνορμον⁴¹. Προσέτι, ὡς ἐγγύησιν παρέδωσε τόν υἱόν του Μιχαήλ, ὁ ὁποῖος θά κατώκει εἰς τήν Κλαρέτζαν τοῦ Μορέως⁴². Πλήν ὅμως, ὅτε ὁ Κάρολος (τό 1280–1281) ὀργάνωνε στρατόν διὰ τήν ἀνακατάληψιν τοῦ Βερατίου, ὁ Νικηφόρος δέν συμμετεῖχεν δι’ οἰουδήποτε ἀριθμοῦ ἐνόπλων⁴³, δηλονότι ἐκράτησεν οὐδετέραν στάσιν. Τοῦτο μᾶλλον ὀφείλεται εἰς τό γεγονός ὅτι, εἰς τόν βυζαντινόν στρατόν τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, ὑπηρετεῖ ὡς στρατηγός ὁ ἀδελφός του Δημήτριος καί ἀπέφευγε νά συγκρουσθῇ μετ’ ἐκείνου. Ἦτο μία πρώτη διπλωματική ἐπιτυχία τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας, ὁ ὁποῖος ἔδωσεν εἰς τόν γενναῖον στρατηγόν Δημήτριον Δούκα–Κομνηνόν τήν ἐντολήν νά πείσῃ τούς ἀδελφούς του⁴⁴, ἥτοι τόν Νικηφόρον Α΄ Δεσπότην τῆς Ἡπείρου καί τόν Ἰωάννην Σεβαστοκράτορα τῆς Θεσσαλίας⁴⁵, νά μή στραφοῦν ἐναντίον τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων, πρᾶγμα τό ὁποῖον ὁ Ἀρτηνός πρίγκηψ ἐπέτυχεν.

θυγατέρα τοῦ Στεφάνου V τῆς Οὐγγαρίας. Δευτέραν σύζυγον ἐνυμφεύθη τήν Εἰρήνην–Ύολάνδην τήν Μονφερρατικήν. O.D.B., τόμος Γ΄, σσ. 1538–1539.

39. E. Leonard, *Les Angevins de Naples*, Paris 1954, σσ. 115–117. Peter Herde, *Karl I von Anjou*, Stuttgart 1979, σ. 87.

40. H.–G. Beck, *Geschichte der Orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich*, Göttingen 1980, σσ. 196–200.

41. Ὁ Κάρολος τοῦ Ἀνζού ἰσχυρίσθη ὅτι, ἐνῶ αἱ κτήσεις αὐταί ἀνήκον εἰς τόν Μανφρέδον καί τόν Κινάρδον, ὁ Νικηφόρος τās εἶχεν ἀνακαταλάβει. Ὅμως, ὁ Κάρολος ἐφόνευσεν τόν Μανφρέδον καί ἐξηφάνισεν τούς κληρονόμους του καί ἡ ἐπίκλησις σχετικῶς δικαίωματος κρίνεται ὅτι εἶναι ἄνομος.

42. G. Del Giudice, *ASP*, IV (1879), 361, ὑπ. 2. *Act Alb.*, I, ἀριθ. 390, σ. 114.

43. D. Nicol, *Τό Δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου*, Ἀθήνα 1991, σ. 36.

44. Ὁ Νικηφόρος ἦτο ὁ γνήσιος ἀδελφός. Ὁ Ἰωάννης ἦτο ἑτεροθαλής ἀδελφός, νόθος υἱός τοῦ πατρός του μετὰ τῆς Γαγγρινῆς.

45. Γ. Παχυμέρης VI, 32: I, 512. Πρβλ. D. Nicol, ἐνθ’ ἄνωτ., ὑποσ. 64 τῆς σ. 52.

Ἡ πολεμική, τελικῶς, σύγκρουσις ἐγένετο τό 1281, εἰς τό Βεράτιον, μεταξύ τῶν ξένων δυτικῶν δυνάμεων καί τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος κατήγαγε περιφανῇ νίκη, ἣ ὁποία ὑμνήθη διά τοιχογραφιῶν εἰς τά ἀνάκτορα τῶν Βλαχερνῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁴⁶.

Παρά ταῦτα, οἱ δυτικοί ἡγεμόνες τῆς Ἰταλίας δέν ἡσυχάζουν καί ἐτοιμάζουν νέαν συμμαχίαν. Εἰς αὐτήν ὁ Νικηφόρος συμμετεῖχεν, τό 1281, ὡς ἰσότημος⁴⁷ ἑταῖρος μετά τῶν Καρόλου Α', Φιλίππου τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Λατίνων καί τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας. Πλήν ὁμως ἡ συμμαχία αὕτη διελύθη ἔνεκα δύο ἐπισυμβάντων καταλυτικῶν γεγονότων, ἥτοι α) τῆς ἱστορικῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Σικελικοῦ Ἑσπερινοῦ (τό 1282)⁴⁸ καί β) τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου τό ἴδιον ἔτος. Πρὸ τοῦ θανάτου του, ὁ Μιχαήλ Η', διά νά ἐκδικηθῇ τόν Νικηφόρον Α' τῆς Ἡπείρου⁴⁹, τόν συνάψαντα συνθήκην μέ δυτικούς ἡγεμόνας, πλήν ὁμως, τελικῶς ἐπιδειξάντα φιλικήν συμπεριφορὰν πρὸς τόν Ἑλληνα αὐτοκράτορα, παραβλέψας τοῦτο ἐγωιστικῶς καί, παρὰ πᾶσαν ἔννοιαν ἠθικῆς καί δικαίου, προέβη εἰς μίαν ἐγκληματικὴν πρᾶξιν ἐναντίον τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Νικηφόρου Α', τοῦ Δημητρίου Δούκα, ὁ ὁποῖος διεκρίθη γενναιοῦτος εἰς τόν πόλεμον πλησίον τοῦ Βερατίου κατὰ τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνζοῦ καί ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου, ἀποδειχθεὶς συνεπέστατος καί πιστὸς φίλος τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου. Δηλονότι ὁ Μιχαήλ Η', ὅλως ἀδίκως καί ἀγνωμόνως, ἐφυλάκισε τόν Δημήτριον καί, τελικῶς, τόν ἐδόλοφόνησε⁵⁰, παρασυρθεὶς ἐκ τῶν αὐλοκολάκων τοῦ παλατίου.

46. Γ. Παχυμέρης, VI, 32: I, σσ. 512-519. D. J. Geanocoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West 1258-1282*, Cambridge, Mass. 1959, σσ. 330- 334.

47. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 40.

48. A. Franchi, *I Vesperi Siciliani e le relazioni tra Roma e Visanzio*, Palermo 1984. St. Rancinam, *The Sicilian Vespers*, Cambridge 1958.

49. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 40.

50. D. Polemis, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 95.

Παραλλήλως, ἡ Ἄννα Καντακουζηνή–Παλαιολογίνα–Κομνηνὴ μετὰ μεγίστης κακοθυμίας συνεφώνει μέ τας συμμαχίας τοῦ συζύγου της Νικηφόρου Α΄, ἡγεμόνος τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, μετὰ τῶν Δυτικῶν⁵¹.

Οὕτω, ὅτε ὁ Ἀνδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος ἀνῆλθεν ὡς αὐτοκράτωρ, ἡ Ἄννα ἀνέλαβε νά πετύχη ἓνα συμβιβασμόν τοῦ συζύγου της μέ τόν νέον αὐτοκράτορα. Διά τόν λόγον τοῦτον καί μέ πρόσθετον αἰτιολογικόν λόγον τήν συνάντησιν αὐτῆς μετὰ τῆς ἄρτι ἀποφυλακισθείσης μητρος της, ἀνεχώρησε διά τήν Κωνσταντινούπολιν. Συνηντήθη μετὰ τοῦ ἑξαδέλφου της αὐτοκράτορος καί συνεφώνησαν διά μίαν συνθήκην μετὰ τῶν υἱῶν τοῦ Μιχαήλ Β΄, Νικηφόρου Α΄ τῆς Ἡπείρου καί Ἰωάννου τῆς Θεσσαλίας⁵². Ἡ βασίλισσα τῆς Ἀρτης Ἄννα παρέστη εἰς τήν Σύνοδον, ἡ ὁποία συνεκλήθη εἰς τά ἀνάκτορα τῶν Βλαχερνῶν καί κατὰ τας ἀρχάς τοῦ ἔτους 1284, συνοδευομένη ἀπό τήν μητέρα της Εὐλογία καί τήν ἀδελφήν της Θεοδώρα Ραούλαινα, αἱ ὁποῖαι ὑπεστήριζαν τόν Πατριάρχην Γρηγόριον⁵³. Ἐν συνεχείᾳ, ὁ Νικηφόρος καθίσταται φίλος μέ τόν Ἀνδρόνικον Β΄, συνάπτει μετ’ αὐτοῦ εἰρήνην καί ἀναγνωρίζεται ὡς ἀντιβασιλεὺς τῶν δυτικῶν ἑλλαδικῶν περιοχῶν⁵⁴ χάρις εἰς τας διπλωματικές πρωτοβουλίας τῆς φιλοχρίστου ἀλλά καί δραστηρίας συζύγου του Ἀννης⁵⁵.

Ὁ Νικηφόρος Α΄, ὡς δεσπότης τῆς Ἡπείρου, ἡσθάνετο εὐτυχῆς διά τήν στάσιν τοῦ νέου αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀνδρονίκου Β΄ εἰς τά θέματα τῆς Ὁρθοδοξίας⁵⁶. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί ὁ Δεσπότης τῆς Ἀρτης κατέστησαν πιστοὶ φίλοι, εἰς σημεῖον κατὰ τό ὁποῖον ὁ

51. D. Nicol, ἔνθ’ ἄνωτ., σ. 42.

52. D. Nicol, ἔνθ’ ἄνωτ., σ. 42.

53. Γ. Παχυμέρης, 5, 21:II, σσ. 58-59. Ν. Γρηγοράς VI, 8:I, σσ. 165-167.

54. D. Nicol, ἔνθ’ ἄνωτ., σ. 44.

55. Ὁμοίασεν τῆς ὁσίας πενθερᾶς της.

56. A. Laiou, *Constantinople and the Latins, The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Cambridge, Massachusetts 1972, 1.

Νικηφόρος Α', προκειμένου νά νυμφευθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἑτεροθαλοῦς ἀδελφοῦ του, ὁ μικρὸς Μιχαήλ μέ μίαν θυγατέρα του, τὸν ἐνύμφευσε μέ τὴν θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος⁵⁷. Ἦτο ἡ στιγμή κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἤδη μονάζουσα⁵⁸ Θεοδώρα, συγκινημένη, διεπίστωνεν ὅτι ὁ νέος αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου διεκήρυττεν ἐμπράκτως τὴν πίστιν του εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἡπείρου, τοῦ φιλοχρίστου υἱοῦ τῆς⁵⁹.

Ὁ Κάρολος Α' ἀποθνήσκει τὴν 7ην Ἰανουαρίου 1285, ἐνῶ ὁ αὐτοκράτωρ Φίλιππος τῶν Λατίνων εἶχε προαποβιώσει τό 1283. Οὕτω, τά κυρίως ἐνδιαφερόμενα μέρη τῆς Συνθήκης τοῦ Ὁρβιέτο εἶχον ἀποβιώσει⁶⁰. Ἐνεκα τούτων, ὁ Νικηφόρος, ἡρεμος ἐκ κινδύνων ἀπὸ τὴν Ἑσπερίαν, ἀποστέλλει προσωπικόν του πρεσβευτὴν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον Β'. Ἡ συνολικὴ ὅμως πολιτικὴ ἐπὶ τῶν διεθνῶν σχέσεων τοῦ Νικηφόρου Α' παραμένει καί κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ ἰδίᾳ. Συμμαχεῖ μέ τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα, πρῶγμα τό ὁποῖον ἀπέφυγε νά πράξῃ ὁ ἑτεροθαλὴς ἀδελφός του Ἰωάννης, αὐθέντης τῆς Θεσσαλίας καί παραλλήλως διατηρεῖ τὰς διπλωματικὰς σχέσεις του μέ τὸν Μορέα καί τὴν Ἰταλίαν.⁶¹ Ἡ Ἄρτα, βεβαίως, εἶχεν ἀκραιφνῶς ἑλληνικόν καί ὀρθοδόξου χριστιανικῆς πίστεως πληθυσμόν, πλὴν ὅμως, ἐδαφικῶς εὐρίσκετο ἐγγύτερον πρὸς τὴν Ἰταλίαν ἐν σχέσει μέ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ διπλωματικὴ ἰσορροπία τῶν σχέσεων τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἄρτης μετὰ τῆς δύσεως καί τῆς ἀνατολῆς κρίνεται ἀντικειμενικῶς ὥς ὀρθή.

57. Πραγματοποιήσας, οὕτω, διπλᾶς διεθνεῖς δημοσίας σχέσεις: Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καί παραλλήλως πρὸς τὸν αὐθέντην τῆς Θεσσαλίας.

58. Ἰωβ Μέλου, ἐνθ' ἄνωτ., 907-908, D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 23.

59. Ἰωβ Μέλου, ἐνθ' ἄνωτ.

60. K. Setton, *Papacy and the Levant* (1204-1571), I, Philadelphia 1976, σσ. 144-6.

61. Ἄλλωστε βασιλίσσαι εἰς τό Δεσποτᾶτον τοῦ Μυστρᾶ ἦσαν α) ἡ ἀδελφή του Ἄννα, σύζυγος τοῦ Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου καί β) ἡ ἀνεψιά του Ἰσαβέλλα, θυγάτηρ τῶν Γουλιέλμου καί Ἄννης καί σύζυγος τοῦ Φλωρεντίου Ντ' Αἰνώ. Πρβλ.

Τό 1292, ἐγένετο μία ἐκστρατεία τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ διὰ τὴν ἐπισφράγισιν τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος. Τοῦ στρατεύματος ἡγεῖτο, τώρα, ὁ «πρωτοστάτωρ» Μιχαήλ Γλαβᾶς Ταρχανειώτης⁶², ὁ ὁποῖος, κατ’ ἀρχάς, ἐπολιόρκησε τό κάστρον τῶν Ἰωαννίνων, πλὴν ὁμως εἰς τὴν Ἠπειρον ἦλθεν ἀντιμέτωπος μέ τὰ φιλελεύθερα αἰσθήματα τῶν Ἑλλήνων Χριστιανῶν⁶³, διότι ἡ πλειοψηφία τοῦ στρατοῦ του ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἄλλοεθνεῖς καὶ ἑτεροδόξους, κυρίως ἀπὸ Τούρκους.

Ὁ Νικηφόρος ἀντέδρασεν ἀκαριαίως. Ἐπλήρωσε τὰ ἔξοδα δύο ἐκστρατευτικῶν σωμάτων, ἦτοι τοῦ Φλωρεντίου τοῦ Αἰνώ, πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας⁶⁴ καὶ τοῦ κόμητος Ριχάρδου τῆς Κεφαλληνίας⁶⁵, τὰ ὁποῖα συνηνώθησαν εἰς τὴν Ἄρταν μέ τό ἐνοπλον στρατιωτικόν σῶμα τῶν Ἀρτηνῶν. Τὴν ἐπομένην ἐβάδισαν πρὸς τό κάστρον τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἐνῶ αἱ βυζαντιναὶ ἐνοπλοὶ δυνάμεις ἀνῆρχοντο εἰς 44.000 ἀνδρῶν πεζικοῦ καὶ ἵππικοῦ, ἦτοι πολὺ περισσότεραι τῶν τριῶν συμμαχικῶν καὶ μικρῶν ἀμυντικῶν ἐνόπλων μονάδων, ἐν τούτοις ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, κατευθυνθεῖσαι εἰς Θεσσαλίαν⁶⁶. Ὁ Νικηφόρος ἐκάλεσε τόν «Μεγάλον Δομέστικον», τόν Μιχαήλ Γλαβᾶ–Ταρχανειώτην, νά σταματήσῃ, νά ἐπιλέξῃ ἓνα πεδινόν μέρος διὰ τὴν μάχην καὶ νά πολεμήσῃ, διότι, ἐάν ἔφευγε, τοῦτο θά ἦτο μὴ εὐγενικόν καὶ τιμητικόν δι’ ἓνα στρατηγόν, ὁ ὁποῖος ἔκαμε μίαν μεγάλῃς ἀποστάσεως πορείαν, ἡγούμενος ἰσχυρᾶς πολεμικῆς στρατιᾶς καὶ μέ σαφῇ

ὑποσ. 16 τῆς σελ. 38 τοῦ παρόντος.

62. Γ. Ἀκροπολίτης, Χρονικὴ Συγγραφή, 49, 18-20, σ. 90.

63. Ioannis G. Leontiadēs, *Die Tarchaneiotai*, Ἐκδοσις Κέντρου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 69-72. Πρβλ. Γ. Ἱ. Θεοχαρίδου, «Ὁ Πρωτοστάτωρ Μιχαήλ Γλαβᾶς Ταρχανειώτης», Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ., τ. 7ος, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1957, σσ. 191-206, P. L. P. XI, 1991, Nr. 27. 504 καὶ D. Polemis, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 121. Πρβλ. D. Nicol, ἐνθ’ ἄνωτ., σσ. 17 καὶ 23.

64. Χρονικόν τοῦ Μορέως, II, 8821-8823. D. Nicol, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 59.

65. Χρονικόν τοῦ Μορέως, II, 8990-9023. D. Nicol, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 69.

66. Χρονικόν τοῦ Μορέως, II, 9024-9102.

στόχον ἐπιβολῆς κυριαρχίας καί, παρὰ ταῦτα, εἰς τὴν πρώτην ἔνοπλον ἀντιπαράθεσιν νά μῇ δίδῃ οὔτε μίαν μάχην καί νά τρέπεται εἰς ἀτιμωτικήν φυγὴν. Ὁ Μιχαήλ Γλαβᾶς ἀπὴντησεν εἰς τὸν Νικηφόρον Α' μέ τὴν δικαιολογίαν ὅτι εἶχε στρατόν ἐξ ἄλλοεθνῶν καὶ ἐφοβήθη ὅτι θά ἡττᾶτο⁶⁷.

Παραλλήλως, ὁ Γενουατικός στόλος, μέ Γενουάτας καὶ Ἑλληνας στρατιώτας, κατέπλευσεν εἰς τὴν Πρέβεζαν μέ σκοπὸν νά πολιορκήσουν καὶ νά καταλάβουν τὴν Ἄρταν⁶⁸. Ἀμέσως κατέφθασαν ὁ Νικηφόρος καὶ ὁ Φλωρέντιος καὶ τρέπουν εἰς φυγὴν τοὺς Γενουάτας ἀπὸ τὸν λιμένα τῆς Σαλαχώρας⁶⁹. Οὕτω διεσώθη ἡ Ἄρτα καὶ ὁ λαὸς τῆς ἀπὸ λεηλασίας καὶ καταστροφάς. Ὁ Νικηφόρος, μετὰ τὴν διπλὴν νίκη τὴν ὁποίαν κατήγαγεν ἐπὶ δύο ταυτοχρόνως ἐπιθέσεων, τὰς ὁποίας ἐδέχθη τό Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου, ἀπὸ Ἀνατολάς καὶ ἀπὸ Δυσμᾶς, ἦτο ἐνθουσιώδης καὶ εὐτυχής. Ἦτο πλεόν ὁ καιρὸς νά ἀσχοληθῇ μέ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν δύο θυγατέρων του, τῆς Θαμάρ⁷⁰ καὶ τῆς Μαρίας⁷¹.

Ὁ Νικηφόρος Α' καὶ ἡ Ἄννα εἶχον διάδοχον τὸν Θωμᾶν⁷². Ἱστορικῶς, τὰ ἴχνη τοῦ ἐτέρου υἱοῦ των Μιχαήλ εἶχον ἀπωλεσθεῖ⁷³. Ἐπίσης, διὰ τὴν ἐτέραν θυγατέρα των Μαρίαν, ἡ ἱστορία δέν διέσωσε στοιχεῖα περὶ τῆς ἀποκαταστάσεώς της καὶ ἐν γένει περὶ τοῦ βίου της. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Θαμάρ, ἡ τύχη τῆς ἐπεφύλαξεν λαμπρόν γάμον, πλὴν ὅμως τραγικὸν τέλος, ὁμοιον τῆς θείας της Ἑλένης.

67. Χρονικὸν τοῦ Μορέως, II, 9084-9087.

68. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 61.

69. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 62.

70. Γ. Παχυμέρης, III, 4:II, σσ. 200-201. Ἡ Θαμάρ ἀπεβίωσεν τό 1311. D. Polemis, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 95.

71. Ὁ Γ. Παχυμέρης δέν ἀναφέρει τὴν Μαρίαν, μόνον τὴν Θαμάρ. Ἡ Μαρία ἀναφέρεται εἰς τό Χρονικὸν τοῦ Μορέως, § 974, σ. 381.

72. Θωμᾶς Α': 1268-1318. D. Nicol, Thomas Despote of Epiros and the Foundation Date of the Paregoretissa at Arta, Byzantina 13, 2 (1985).

73. Γεωργίου Α. Φερεντίνου, Ἱστορία τῆς Ἀκαρνανίας, τ. Β', Ἀθῆναι 1989, σ. 162.

Συγκεκριμένως, ἡ Ἄννα διεφώνησε μέ τόν σύζυγόν της ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ γάμου τῆς Θαμάρ μεθ’ ἑνός υἱοῦ τοῦ Καρόλου⁷⁴. Μάλιστα, ἔστειλεν ἀμέσως ἐπιστολήν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν προτείνουσα νά ὑπανδρευθῇ ἡ Θαμάρ τόν Μιχαήλ Θ’⁷⁵. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἠρνήθη καί, διὰ νά παρηγορήσῃ τὴν βασίλισσα τῆς Ἀρτης, ἀπένειμεν εἰς τόν υἱόν της Θωμᾶ, καίτοι ἀνήλικον, τόν τίτλον τοῦ Δεσπότη⁷⁶.

Τελικῶς, ἡ Θαμάρ ὑπανδρεύθη, τό 1294, τόν Φίλιππον Α’ τοῦ Ἀνζοῦ, υἱόν τοῦ Καρόλου Β’ τοῦ Ἀνζοῦ καί ὁ Νικηφόρος ἐχάρη διὰ τοῦτο ἰδιαίτερος. Ἐγένετο λαμπρός γάμος καί συνεδέθη τό Δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου μετὰ τοῦ Βασιλείου τῆς Νεαπόλεως⁷⁷. Τότε ἀκριβῶς, ὁ αὐθέντης τῆς Θεσσαλίας Κωνσταντῖνος ὑπέγραψεν, τό 1296, συνθήκην εἰρήνης μετὰ τοῦ Νικηφόρου Α’⁷⁸, ὁ ὁποῖος ἡγεμόνευσε μέ σύνεσιν καί πνεῦμα προσαρμογῆς, πρὸς ὄφελος τοῦ λαοῦ του.

Μετά τρεῖς μῆνας καί κατὰ τὴν εὐτυχῇ τελευταίαν περίοδον τοῦ βίου του, ὁ Νικηφόρος Α’, ὁ Ἀρτηνός ἡγεμὼν τῆς Ἡπείρου, ἀπεβίωσεν τό 1296⁷⁹ εἰς τὴν Ἀρταν. Τόν ἐκλαυσαν ἡ σώφρων βασίλισσα τῆς Ἀρτης Ἄννα Παλαιολογίνα, ὁ φέρελπις καί ὑπερήφανος υἱός του Θωμᾶς Α’ καί ὁλόκληρος ὁ Ἡπειρωτικὸς λαός.

Ἡ Ἄννα, ἐπ’ ὀνόματι τοῦ ἀνηλίκου εἰσέτι υἱοῦ της καί διαδόχου Θωμᾶ Α’, ἤσκησεν τὰς ἀρμοδιότητας τῆς ἀνθηγε-

74. Χρονικόν τοῦ Μορέως, fr. § 657, σ. 262.

75. Ἡ Θαμάρ καί ὁ Μιχαήλ Θ’ ἦσαν ἐξάδελφοι μέ τρεῖς μετακινήσεις καί ὡς ἐκ τούτου ὁ Πατριάρχης ἠρνεῖτο τόν γάμον τούτον. Ὁ δέ Ἀνδρόνικος Β’ ἐπεθύμει ὁ υἱός του νά νυμφευθῇ τὴν Αἰκατερίνην τοῦ Κουρτεναί. Τελικῶς, ὁ Μιχαήλ Θ’ δέν ἐνυμφεῦθη οὔτε τὴν Θαμάρ, οὔτε τὴν Αἰκατερίνην, ἀλλὰ τὴν Ρίταν (ἢ Μαρίαν), θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῆς Ἀρμενίας. Γ. Παχυμέρης, *De Andron Pal.* ii, 18, σ. 153. iii 5 : II, σσ. 202-206.

76. Γ. Παχυμέρης, *De Andron. Pal.* iii 4: II, σ. 202. Guiland, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 76.

77. D. Nicol, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 67. Πρβλ. O. D. B., τ. Γ’, σ. 1478.

78. Ch. Perrat – J. Longnon, *Actes relatifs à la principauté de Morée 1289–1300*, ὑποσημ. 183-184, σ. 159.

79. Ch. Perrat – J. Longnon, ἐνθ’ ἄνωτ., σσ. 160, 185. Πρβλ. Emile G. Leonard, *Les Angevins de Naples*, Paris 1954, σ. 107.

μόνος τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, διακριθεῖσα ὡς εὐφυῆς διπλωμάτις καὶ σώφρων γυνή⁸⁰.

Ὁ Θωμᾶς Α΄ ἐνυμφεύθη τὴν ἐγγονή τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου Ἄννα⁸¹ τὸ 1313⁸² χάρις εἰς τὴν ἀποφασιστικὴν πρὸς τοῦτο πρωτοβουλίαν τῆς μητρὸς του⁸³. Ἐνεκα τοῦ γάμου τούτου, ὁ Θωμᾶς Α΄, ὡς γαμβρός τῶν Παλαιολόγων, ἐτιμήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁸⁴ μέ τὸν τίτλον τοῦ Δεσπότη⁸⁵. Ὁ νέος ἡγεμὼν τῆς Ἡπείρου, ὡς ἦτο φυσικόν, ἀνεγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος⁸⁶ καὶ δι' ἓνα ἐπιπρόσθετον λόγον, διότι ὁ Φίλιππος τοῦ Τάραντος ἐποφθαλμιοῦσε τὸ Δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου καὶ κυρίως ἐπεθύμει νὰ ἐπιτεθῇ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης διὰ νὰ καταλάβῃ τὴν Ἄρταν⁸⁷.

Ὁ Θωμᾶς Α΄ Κομνηνὸς Δούκας (1296⁸⁸–1318⁸⁹) ὡς Δεσπότης ἐτίμησε τοὺς γενναίους προγόνους του. Διεκρίθη εἰς τοὺς πολέμους καὶ ἐκράτησε μέ ἀποφασιστικότητα καὶ γενναιότητα ἀνεξάρτητον τὸ Δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου⁹⁰.

Ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος Ἑλλήν καὶ δὴ Ἀρτηνὸς ἡγεμὼν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου μέ πρωτεύουσαν τὴν ἱστορικὴν Ἄρταν.

80. Χρονικόν τοῦ Μορέως, fr. § 974, σ. 381: «...laquelle dame estoit adonc une des plus sachantes femmes de Romaniae».

81. Γ. Παχυμέρης, II, 450. Ν. Γρηγοῤῥας, I, 283, Grimaldi, Origine, σ. 88. J. Longnon, L' Empire latine de Constantinople ..., Paris 1949, σσ. 285–287.

82. Α. Th. Papadopoulos, Versuch einer Genealogie der Palaiologen, 1259–1453, Munich 1938, σ. 44.

83. B. Ferjančić, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 73.

84. B. Ferjančić, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 73.

85. Ἱ. Καντακουζηνός, I, 13. Πρβλ. P. Lemerle, «Le privilège du Despot d' Epire Thomas pour le venitien Jacques Contareno», BZ, 44 (1951), σ. 391 (= «Θωμᾶς δεσπότης Κομνηνοδούκας»).

86. K. Hopf, Geschichte, I, 418. Πρβλ. Ἱ. Ρωμανοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 103.

87. B. Ferjančić, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 73.

88. Γ. Φερεντίνου, ἐνθ' ἄνωτ., τ. Β΄, σσ. 159–160. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 69.

89. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 110. Πρβλ. D. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 166.

90. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 110 κέξ.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΟΥΚΑΣ

Ὁ Ἰωάννης, ὁ κληθεὶς Δούκας¹, εἶναι τὸ δεύτερον γνήσιον τέκνον τοῦ Μιχαήλ Β². Ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἄρταν μετὰ τὸ 1237³ καὶ ἦτο φιλόχριστος καὶ φιλομαθής. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ Θεοδώρα, ἡ βασίλισσα τῆς Ἄρτης, ἐφρόντισε νὰ τὸν ὀδηγήσῃ, τὸ 1261, μέ βασιλικὴν συνοδείαν καὶ νὰ τὸν ἐγκαταστήσῃ εἰς τὰ αὐτοκρατορικά ἀνάκτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως — καὶ ὅπως ἐδήλωσεν εἰς τοὺς ἀξιωματούχους τοῦ παλατίου — διὰ τὴν περαιτέρω κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἐξέλιξίν του⁴. Τὸν ἐπῆγεν ἐκεῖ, βεβαίως, ἀπὸ διπλωματικὴν σκοπιμότητα⁵.

Οἱ λόγοι καὶ οἱ σκοποὶ τῆς ἐνεργείας ταύτης τῆς βασιλίσης τῆς Ἄρτης, ἦσαν δύο, ἥτοι α) ἐπῆγε τὸν υἱὸν τῆς εἰς τὸν Μιχαήλ Η΄ ὡς ἐγγύησιν φιλίας καὶ συμμαχίας⁶ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ συζύγου τῆς Μιχαήλ Β΄, Δεσπότης τῆς Ἡπείρου καὶ β) μέ τὸν ὅρον ὁ υἱὸς τῆς Ἰωάννης νὰ νυμφευθῇ πριγκίπισσαν.

Ὁ πρῶτος λόγος, ὡς ἐγγύησις, ἀπεδείχθη εὐθραυστος, λόγῳ τῶν φιλοδοξιῶν τοῦ συζύγου τῆς⁷. Ὁ δεύτερος λόγος, ὡς στόχος-σκοπός, ἐπέτυχε καθ’ ὅσον ὁ Ἰωάννης Δούκας, μετὰ ἀπὸ ἐπιθυμίαν τοῦ Μιχαήλ Η΄, ἐνυμφεύθη τὴν δευτέραν

1. «Δούκας δέ πατὴρ ὥπερ ἡ κλησις χάρις». Phil. (Miller) I, σ. 253.

2. Γ. Παχυμέρης, I, σ. 243. Πρβλ. Ν. Γρηγοράς, I, σσ. 47 καὶ 110.

3. Ἐκ τῆς ἐξορίας τῆς ἡ Θεοδώρα ἐπέστρεψε μετὰ τοῦ πρωτοτόκου αὐτῆς υἱοῦ εἰς τὸ παλάτιον περὶ τὸ 1236. Ἐπομένως, τὸ δεύτερον τέκνον αὐτῆς ἐγεννήθη μετὰ τὸ 1237, ἐνδεχομένως τὸ 1239 καὶ ὄχι περὶ τὸ 1249, ὡς ὁ D. Nicol ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ Θεοδώρα «παρέδωκε (τὸ 1261) τὸ νεαρό γιὸς τῆς Ἰωάννη ὡς ἐγγύησιν» (ἐνθ’ ἀνωτ., σ. 17).

4. D. Nicol, ἐνθ’ ἀνωτ. (1991), σ. 17.

5. D. I. Polemis, ἐνθ’ ἀνωτ., σ. 95.

6. Οἱ τῆς Νικαίας ἱστορικοὶ ὁμιλοῦν περὶ ὁμηρίας. Πρβλ. D. I. Polemis, ἔ. ἀ., σ. 95.

7. D. Nicol, ἐνθ’ ἀνωτ., σ. 15, 17.

θυγατέρα τοῦ Σεβαστοκράτορος Κωνσταντίνου Τορνικίου⁸, μέ τήν ὁποίαν ἀπέκτησε μίαν θυγατέρα ὀνόματι Ἑλένη⁹. Ὁ βυζαντινός αὐτοκράτωρ, ἐξ αἰτίας τῶν πολέμων του μέ τόν Μιχαήλ Β' Κομνηνοδούκα¹⁰ καί, τό κυριώτερον, ἐπειδή ὁ Νικηφόρος Α', Δεσπότης τῆς Ἡπείρου, συνεμάχησε (1279–1280) μέ τόν Κάρολον τοῦ Ἀνζού¹¹, ἐφυλάκισε τόν Ἰωάννην τό ἔτος 1280¹². Ὁ D. I. Polemis ὑποστηρίζει ὅτι: τά ἀνάκτορα, ὡς δικαιολογίαν τῆς φυλακίσεως τοῦ Ἰωάννου, ἰσχυρίσθησαν ἀπρεπῆ τινά συμπεριφοράν τούτου ἔναντι τῆς συζύγου του¹³, μὴ ἀποδεικνυομένην. Ἀντιθέτως, ὁ D. Nicol διατυπώνει τήν ἄποψιν ὅτι τόν ἐφυλάκισε καί τόν ἐτύφλωσε «γιατί ἔκανε πολύ τόν ἥρωα σέ πολεμικές ἐνέργειες κατά τῶν Τούρκων στή Νίκαια», ἐπικαλούμενος τόν Παχυμέρη¹⁴. Ὁ H.–G. Beck ἰσχυρίζεται ὅτι αἰτία τῶν διώξεων ὑπό τοῦ Μιχαήλ Η'

8. Πρβλ. «ὄν καί γαμβρὸν τοῦ σεβαστοκράτορος Τορνικίου ὁ λόγος προῦπε-δεῖννυ». Γ. Παχυμέρης, III, 243. Πρβλ. ἐπίσης Γ. Παχυμέρης, I, σσ. 107-108. Ν. Γρηγοράς, I, σ. 110. G. Schmalzbaker, "Die Tornikioi in der Palaiologenzeit", JOB, 18, (1969), σσ. 115-135. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ. (1991), σ. 21. The Oxford Dictionary of Byzantium, τ. Γ', σσ. 2096 – 2097.

9. D. I. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 95.

10. Εἶναι λανθασμένη ἡ ἄποψις ὅτι, ὅταν ἀπέθανε ὁ Μιχαήλ Β', ὁ Ἰωάννης ἦτο ἀνήλικος (D. I. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 95). Ἐσφαλμένη, ἐπίσης, εἶναι καί ἡ ἄποψις τοῦ Γρηγορά (Γρηγοράς, IV, 9: I, σσ. 109-110) ὅτι ὁ Ἰωάννης ἦτο εἰς τήν Ἡπειρον ὅταν ἀπεβίωσεν ὁ πατήρ του. Πρβλ. Γ. Παχυμέρη: I, σσ. 107-108 καί 243. Γεγονός πάντως εἶναι ὅτι, ὅτε συνελήφθη τό 1280 ὁ Ἰωάννης Δούκας, ὁ πατήρ του Μιχαήλ Β' εἶχεν προαποβιώσει τό 1268. Α. Νικαρούση, Χρονολογικαί ἔρευναι Β' – πότε ἀπέθανε ὁ Μιχαήλ Β' Ἄγγελος, ὁ Δεσπότης τῆς Ἡπείρου, DIB, n.s., I (1928), σσ. 136-141. A. Failler, «Chronologie et composition dans l' Histoire de Georges Pachymere», REB, XXXIX (1981), σσ. 183-184. Πρβλ. Ἱστορία Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. Θ', σ. 91.

11. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 34. Πρβλ. Minieri-Riccio, ASI, σειρ. 4, 11, 1878, 199.

12. Γ. Παχυμέρης, I, σ. 485. Πρβλ. D. I. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 95.

13. D. I. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 95. Γ. Παχυμέρης, I, 485. Τήν ἄδικον ταύτην φυλάκισίν του, αἱ γραφίδες τῆς Νικαίας ἐδικαιολόγησαν μέ ἀστήρικτον ψεῦδος καί ἐπαίσχυντον συκοφαντίαν: ὅτι δῆθεν περιεφρόνη τήν σύζυγόν του. Πρβλ. Γ. Παχυμέρης, I, σ. 485 καί D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 46, ὑποσ. 2.

14. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 46, ὑποσ. 2. Γ. Παχυμέρης, I, σσ. 485-493. Πρβλ. Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit, τ. Α', no 205.

κατά τῶν συγγενῶν τοῦ Νικηφόρου ἦτο ἡ πίστις αὐτῶν εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν¹⁵ καὶ τό ἀνθρῶπινόν αὐτῶν μένος. Ὁ συνδυασμός τῶν δύο τελευταίων ἀπόψεων μᾶλλον εἶναι πλησιέστερος πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Ὁ Μιχαήλ Η΄ ὑπῆρξεν ἀγνώμων πρὸς τὰ τέκνα ἐκεῖνα τοῦ Μιχαήλ Β΄, τὰ ὅποια εἶχον δηλώσει πρὸς αὐτόν πιστὴν καὶ φιλίαν, ἃς καὶ ἐτήρησαν ἀρκούντως¹⁶. Ἰδίως καὶ ἐν προκειμένῳ πῶς ἦτο δυνατόν ὁ Μιχαήλ Η΄ νὰ ἀποστέλλῃ κατὰ τοῦ Καρόλου¹⁷ τὸν Δημήτριον–Μιχαήλ, τὸν γενναῖον πολέμαρχον καὶ τὸν καταγαγόντα λαμπράς νίκας καί, ταυτοχρόνως, νὰ φυλακίζῃ τὸν ἀδελφόν του, τὸν ἐπίσης γενναῖον στρατηγόν καὶ ἥρωα Ἰωάννην Δούκα;

Αἱ ἀδιάκοποι, βεβαίως, παρακλήσεις τῆς βασιλομήτορος τῆς Ἀρτῆς ἐξησφάλισαν μόνον ψευδῆ τινὰ ὑπόσχεσιν τοῦ αὐτοκράτορος περὶ ἀποφυλακίσεως τοῦ υἱοῦ της, τὴν ὁποίαν, βεβαίως, οὐδεὶς ἱστορικός, σύγχρονος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐσχολίασεν. Ἀντιθέτως, ὁ Γ. Παχυμέρης¹⁸ καὶ ὠρισμένοι νεώτεροι ἱστορικοί¹⁹ καὶ μελετηταὶ ἀναφέρουν ὅτι ὁ Ἰωάννης Δούκας ἐδολοφονήθη κατ’ ἐντολήν τοῦ αὐτοκράτορος, τῇ αἰτήσῃ ἐνίων αὐλικῶν²⁰. Τό μόνον βέβαιον εἶναι τό κείμενον τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη, καθ’ ὃν «Ὁ μὲν βασιλεὺς τοὺς τυφλοὺς (Ἰωάννην καὶ τὸν ἀνεψιὸν Γαβριήλ Σφαντζῆν) ἄγων,

15. H.–G. Beck, *Geschichte der Orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich*, Göttingen 1980, σσ. 196–200.

16. D. Nicol, ἐνθ’ ἀνωτ., σ. 21.

17. Γ. Παχυμέρης, *De Mich. Pal. VI*, 32 : I. Προβλ. Σανουδός, ἐκδ. Ηορτί, σ. 129.

18. Κατὰ τὸν Γ. Παχυμέρη, I, σ. 485, δέν εἶναι δυνατόν ὁ Ἰωάννης Δούκας νὰ ἐδολοφονήθῃ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του Μιχαήλ Β΄, διότι, ἱστορικῶς, τοῦτον εἶναι ἀναληθές, κατὰ τὰ ἀνωτέρω. Προβλ. ὑπ’ ἀριθ. 10 ὑποσημείωσίν μου.

19. Τὴν ἀντίθετον ἀποψιν διετύπωσαν οἱ Σπ. Λάμπρος (NE, 15 (1921) σσ. 25–7) καὶ Ἀναστάσιος Ὁρλάνδος («Βυζαντινά μνημεῖα τῆς Ἀρτῆς»... σ. 43).

20. D. I. Polemis, ἐνθ’ ἀνωτ., σ. 95. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, τό θλιβερόν τοῦτο γεγονός θὰ ἔδει νὰ συνετελέσθῃ μετὰ τό 1280, ἔτος ἐνάρξεως τῆς φυλακίσεως του καὶ πρὸ τοῦ 1283, ἔτος θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Η΄ καὶ ἀναρρήσεως τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄, τοῦ φίλα διακειμένου πρὸς τὸν αὐθέντην τῆς Ἡπείρου Νικηφόρον Α΄.

ὅπη καὶ περιορίσειε διεσκόπει· ὁ δὲ Ἰωάννης τὴν ποινὴν μὴ φέρων καὶ ἀναξιοπαθῶν ὅλως οὐ τροφὴν προσίετο, οὐ πόσει προσεῖχεν, οὐκ ἄλλο τι τῶν εἰς ἐπιμέλειαν τῶν ὀφθαλμῶν εἶα γίνεσθαι, μόνον δὲ κενὸς φόρτος ἀγόμενος, ὅπη τετυχήκει γῆς ἢ καὶ πέτρας, τὴν κεφαλὴν προσαραττων ὡς τεθνηξόμενος ἦν· καὶ τᾶχ' ἂν ἐκ τούτων ἐκ πλείστου οἱ ξυνέβαινε τὸ θανεῖν, εἰ μὴ καὶ παρὰ τῶν φυλαττόντων ἐπέιχετο πλὴν τὸ κατ' ὀλίγον καὶ συχνάκις γινόμενον εἰς ὅσον πλείστον συγκεφαλαιωθὲν τὸ θανεῖν ἐπῆγε, κἀντεῦθεν ἀπήλλακτο μὲν ἐκεῖνος ζωῆς ἐπωδύνου, ἀπήλλακτο δὲ καὶ βασιλεύς τῆς ἐπ' ἐκείνῳ φροντίδος.»²¹. Ὅποῖον τό μέγα δράμα καὶ τό δεινόν τέλος τοῦ ἥρωος. Ὅποία ἡ ἀγνωμοσύνη ἐνός τῷ ὄντι μεγάλου πλὴν ὁμως ἀνελεήτου αὐτοκράτορος²².

Τελικῶς, παραμένει ἄγνωστος ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος τοῦ κατ' ἄδικον τρόπον οἰκτροῦ τέλους²³ τοῦ τιμίου καὶ γενναίου²⁴ πρίγκηπος τῆς Ἡπείρου Ἰωάννου Κομνηνοῦ Δούκα.

21. Γ. Παχυμέρης, VI, σσ. 493-494. Ἐπειδὴ αἱ μοναδικαὶ γραφίδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν ὑπὲρ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἐθεώρησαν σκόπιμον νὰ μὴ ἀναφέρουν καὶ τὰς ἀνωτέρω ἐγκληματικὰς πράξεις τοῦ ἐνωτικοῦ (ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν Καθολικῶν) αὐτοκράτορός των Μιχαὴλ Η'.

22. Ἐν προκειμένῳ, γίνεται μνεῖα ὅτι ὁ Κ. Γιαννακόπουλος ἐξέδωσε τό 1959 (Cambridge, Mass.), τό μέγα βιβλίον του μέ τίτλο «Emperor Michael Palaeologus and the West 1258-1282», τό ὁποῖον μετεφράσθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὑπὸ τοῦ Κ. Πολίτου καὶ ἐξεδόθη ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸν οἶκον «Κουλτούρα» εἰς τὰς Ἀθήνας τό 1969. Ὅποιος ἀναγνώσει ὁλόκληρον τό βιβλίον (326 σελίδες), θὰ διαπιστώσῃ, δυστυχῶς, ὅτι ὁ συγγραφεὺς περὶ τῶν σφαλμάτων καὶ τῶν ἐγκληματικῶν πράξεων τοῦ Μιχαὴλ Η' οὐδὲν ἀναφέρει. Διὰ τὸν Ἰωάννην Κομνηνοδόυκαν, υἱὸν τοῦ Μιχαὴλ Β' τῆς Ἡπείρου, οὐδὲν σχόλιον. Προφανῶς, δὲν ἀνέγνωσεν τὸν Παχυμέρην. Μόνον διὰ τὸν Δημήτριον γράφει καὶ δὴ ἐν ὑποσημειώσει (ὑποσ. 104 τῆς σ. 244), ὅτι «εἶχε ταχθεῖ ὑπὲρ τοῦ Μιχαὴλ (Η') Παλαιολόγου, τοῦ ὁποίου ἄλλωστε ἦτο γαμβρός» καὶ ὅτι ἦτο γενναῖος στρατηγός του (σ. 244), διακριθεὶς εἰς τὴν μάχην τοῦ Βερατίου (1280-1281). Ἡ κριτικὴ, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ὁ ὡς ἄνω συγγραφεὺς εἰς τό τέλος τοῦ βιβλίου, ἔχει ἔκτασιν ἡμισείας (!) σελίδος (σ. 271) καὶ ἀποφεύγει σκανδαλωδῶς νὰ ἀναλύσῃ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸν χαρακτήρα, τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ σφάλματα τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Η', ὡς ὥφειλεν, ἐάν ἦτο ἀντικειμενικός.

23. P. L. P., I, no 205.

24. D. I. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 95.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΟΥΚΑΣ – ΚΟΜΝΗΝΟΣ

Ὁ Δημήτριος εἶναι ὁ νεώτερος υἱὸς τοῦ Μιχαήλ Β΄¹, ὁ ὁποῖος τοῦ εἶχεν ἰδιαιτέραν ἀδυναμίαν καὶ τὸν ὑπερηγάπα². Ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἄρταν περὶ τὸ 1250³. Ἐμεγάλωσε μέ ἰδιαιτέραν μόρφωσιν καὶ διεκρίθη εἰς τὰς πολεμικὰς τέχνας⁴. Ὅταν ὁ πρωτότοκος ἀδελφὸς του Νικηφόρος Α΄ ἀνέλαβε Δεσπότης τῆς Ἄρτης, δέν ἦτο πλέον εὐχαριστημένος νὰ ζῇ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἐν διοικητικῇ ἀπραξίᾳ — ἄλλωστε ἦτο δυσαρεστημένος μέ τὸ πενιχρὸν μερίδιόν του ἀπὸ τὴν πατρικὴν κληρονομίαν — καὶ ἐδήλωσεν ὅτι δέν ἐπιθυμεῖ νὰ μείνῃ ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς εἰς τὴν Ἄρτα⁵. Παρ’ ὅλα ταῦτα,

1. Γ. Παχυμέρης, I, σ. 243.

2. D. I. Polemis, *The Doukai*, University of London, The Athlone Press, 1968, σ. 96.

3. Δεν εἶναι δυνατόν νὰ ἐγεννήθη τὸ 1260 κατ’ ἰσχυρισμόν τοῦ D. Polemi (ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 26), διότι, τότε, ἡ μήτηρ αὐτοῦ Θεοδώρα θὰ ἦτο 46 ἐτῶν καὶ ἄνω, δεδομένου ὅτι αὕτη ἐγεννήθη μετὰ τῶν ἐτῶν 1212–14 καὶ ἐνυμφεύθη τὸ 1230. Ἐπίσης ὁ D. Nicol ἐσφαλμένως γράφει (ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 21) ὅτι ὁ Δημήτριος «ἦταν ἀκόμη παιδί», ἐπικαλούμενος (ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 46, ὑποσ. 2) τὸν Γ. Παχυμέρη (Περὶ τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου, iii–27:1 καὶ IV 26:I, σσ. 307–308, C.S.H.B.), χωρὶς νὰ ἐξετάσῃ τὸ ἀληθές τοῦ ἰσχυρισμοῦ, ἐνῶ ὁ ἴδιος, D. Nicol, ὁρθῶς ἀμφισβητεῖ τὸν Ν. Γρηγορά, ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι «ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δημητρίου (ὁ Ἰωάννης) ἦταν ἀκόμη στὴν Ἡπείρου κατὰ τὸ χρόνο τοῦ θανάτου τοῦ πατέρα του». Ν. Γρηγοράς, iv. 9:I, σσ. 109–110 (C.S.H.B.). Δηλονότι, ὁ D. Nicol, οὐδόλως διέγνωσεν (ὡς καὶ ὁ D. I. Polemis, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 95) ὅτι οἱ ἱστορικοὶ τῆς Νικαίας σκοπίμως καὶ ὑστεροβούλως (πρβλ. σσ. 30 καὶ 34 τοῦ παρόντος βιβλίου μου) ἐσημείωσαν ὅτι ὁ Ἰωάννης εὗρίσκετο «ἀκόμη», κατὰ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου (1268) τοῦ πατρὸς του Μιχαήλ Β΄, εἰς τὴν Ἄρτα.

4. Ὁ D. Nicol ἀστόχως κρίνει τοὺς λόγους, οἱ ὁποῖοι ὤθησαν τὸν Μιχαήλ Η΄ νὰ διορίσῃ τὸν Δημήτριον στρατηγόν κατὰ τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνζού. Ὁ Nicol λησμονεῖ καὶ δέν ἀναφέρει τὴν γενναιότητα καὶ τὴν γνῶσιν τῆς πολεμικῆς στρατηγικῆς τοῦ Ἀρτηνοῦ πρίγκηπος καὶ ἀναφέρει, ἀποκλειστικῶς, ὅτι ἐστάλη μόνον, διότι ἐγνώριζεν τὰ ἐδάφη τῆς Ἡπείρου. Ὁ D. I. Polemis γράφει σαφῶς: «Michael made a career in the Byzantine army», ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 26.

5. Ἀνεχώρησεν ἀπὸ τῆς Ἄρτας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του, τὸν ὁποῖον ἀγαποῦσεν. Γ. Παχυμέρης, I, σσ. 243 καὶ 439, Ν. Γρηγοράς, I, σ. 47.

ἤρχιζε νά ὀνομάζῃ τόν ἑαυτόν του Μιχαήλ, ὡς μίαν προᾶξιν πίστεως καί τιμῆς εἰς τήν μνήμην τοῦ πατρός του⁶.

Ὁ Δημήτριος, ὅπως μᾶς τό παραδίδει ὁ Γρηγοράς⁷, ἐπωνομάσθη Κουτρουλῆς, τήν δέ προσωνυμίαν ταύτην τοῦ τήν προσῆψεν ὁ ἀδελφός του Νικηφόρος Α' ⁸.

Ἡ μήτηρ αὐτοῦ Θεοδώρα, ἱκανοποιημένη ταυτοχρόνως καί ἐπηρεασμένη ἀπό τήν σεμνοπρεπῆ ζωήν του καί τόν ἀδιάφθορον χαρακτήρα αὐτοῦ, τοῦ ἐπρότεινε νά ἐπιλέξῃ τήν ἀνωτάτην μόρφωσιν. Ὅμως ὁ Δημήτριος Δούκας⁹ Κομνηνός¹⁰ εἶχεν ἄλλα ὄνειρα, ἡγετικά.

Μή ὑπομένων νά διαβιοῖ ὑπό τήν σκιάν τοῦ ἀδελφοῦ του¹¹, ὁ Δημήτριος-Μιχαήλ Δούκας¹², δέκα ἔτη μετά τόν θάνατον τοῦ πατρός του, ἐδέχθη τήν αὐτοκρατορικήν πρόσκλησιν δι' ἐπίσημον «προξενιό»¹³, ἀναχωρεῖ τό 1278 ἀπό τήν Ἄρτα¹⁴ καί ἀφικνεῖται εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ, τό ἴδιον ἔτος, ἐνυμφεύθη τήν Ἄννα Παλαιολογίνα τήν Κομνηνή, θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου, ἀπό τόν ὅποιον ἔλαβε καί τόν τιμητικόν τίτλον τοῦ Δεσπότη¹⁵. Ὁ Δημήτριος

6. Γ. Παχυμέρης, I, σσ. 243 καί 439. Ν. Γρηγοράς, I, σ. 47. D. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 96. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 33.

7. Ν. Γρηγοράς, I, σσ. 204 κέξ.

8. Τό Χρονικόν τοῦ Μορέως, ν. 3470, ἐκδ. Π. Π. Καλονάρου, σ. 150. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 33. Καντακουζηνός, I, σ. 211 καί II, σ. 196.

9. Ἰ. Καντακουζηνός, I, σ. 211 καί II, σ. 196.

10. Γ. Παχυμέρης, I, σ. 441. Ν. Γρηγοράς, I, σ. 204.

11. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 33.

12. Ἰ. Καντακουζηνός, I, σ. 211 καί II, σ. 196.

13. D. I. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 96.

14. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 33.

15. Πλὴν ὅμως «καί ἦν ἐντεῦθεν ὁ μέν Μιχαήλ βασιλεῦσι δοῦλος ἐν ὄρκοις», Γ. Παχυμέρης, I, 441, 11, 4-5. Ν. Γρηγοράς, I, σ. 204. R. Guiland, «Despot», ἐνθ' ἄνωτ., σ. 76. Πρβλ. Δημ. Ἰ. Πολέμη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 96. Ὁ D. Nicol κρίνει ὅτι ὁ Δημήτριος ἦτο «οἰονεῖ δεσπότης τῆς Ἠπείρου ἐν ἑξορίᾳ», ἐνθ' ἄνωτ., σ. 33, γεγονός τό ὅποιον πολλαπλῶς δύναται νά ἐρμηνευθῇ. Ἦτο τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Η' πολιτική πρόνοια ἢ ἀπειλή κατά τοῦ ἡγεμόνος τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου Νικηφόρου Α', τόν ὅποιον, κατά φιλόδοξον τοῦ αὐτοκράτορος προοπτικῇν, θά ἀντικαθίστα τήν κατάλληλον χρονικήν στιγμήν διά τοῦ ἀδελφοῦ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΟΥΚΑΣ – ΚΟΜΝΗΝΟΣ

Ὁ Δημήτριος εἶναι ὁ νεώτερος υἱὸς τοῦ Μιχαήλ Β¹, ὁ ὁποῖος τοῦ εἶχεν ἰδιαίτεραν ἀδυναμίαν καὶ τὸν ὑπερηγάπα². Ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἄρταν περὶ τὸ 1250³. Ἐμεγάλωσε μέ ἰδιαίτεραν μόρφωσιν καὶ διεκρίθη εἰς τὰς πολεμικὰς τέχνας⁴. Ὅταν ὁ πρωτότοκος ἀδελφὸς του Νικηφόρος Α΄ ἀνέλαβε Δεσπότης τῆς Ἄρτης, δέν ἦτο πλέον εὐχαριστημένος νά ζῇ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἐν διοικητικῇ ἀπραξίᾳ — ἄλλωστε ἦτο δυσσαρεστημένος μέ τὸ πενιχρὸν μερίδιόν του ἀπὸ τὴν πατρικὴν κληρονομίαν — καὶ ἐδήλωσεν ὅτι δέν ἐπιθυμεῖ νά μείνῃ ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς εἰς τὴν Ἄρτα⁵. Παρ’ ὅλα ταῦτα,

1. Γ. Παχυμέρης, I, σ. 243.

2. D. I. Polemis, *The Doukai*, University of London, The Athlone Press, 1968, σ. 96.

3. Δέν εἶναι δυνατόν νά ἐγεννήθη τό 1260 κατ’ ἰσχυρισμόν τοῦ D. Polemi (ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 26), διότι, τότε, ἡ μήτηρ αὐτοῦ Θεοδώρα θά ἦτο 46 ἐτῶν καὶ ἄνω, δεδομένου ὅτι αὕτη ἐγεννήθη μεταξύ τῶν ἐτῶν 1212–14 καὶ ἐνυμφεύθη τό 1230. Ἐπίσης ὁ D. Nicol ἐσφαλμένως γράφει (ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 21) ὅτι ὁ Δημήτριος «ἦταν ἀκόμη παιδί», ἐπικαλούμενος (ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 46, ὑποσ. 2) τόν Γ. Παχυμέρη (Περὶ τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου, iii–27:1 καὶ IV 26:I, σσ. 307–308, C.S.H.B.), χωρὶς νά ἐξετάσῃ τό ἀληθές τοῦ ἰσχυρισμοῦ, ἐνῶ ὁ ἴδιος, D. Nicol, ὀρθῶς ἀμφισβητεῖ τόν Ν. Γρηγορά, ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι «ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δημητρίου (ὁ Ἰωάννης) ἦταν ἀκόμη στήν Ἡπειρὸ κατά τό χρόνο τοῦ θανάτου τοῦ πατέρα του». Ν. Γρηγοράς, iv. 9:I, σσ. 109–110 (C.S.H.B.). Δηλονότι, ὁ D. Nicol, οὐδόλως διεγνώσεν (ὡς καὶ ὁ D. I. Polemis, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 95) ὅτι οἱ ἱστορικοὶ τῆς Νικαίας σκοπίμως καὶ ὑστεροβούλως (πρβλ. σσ. 30 καὶ 34 τοῦ παρόντος βιβλίου μου) ἐσημείωσαν ὅτι ὁ Ἰωάννης εὗρίσκετο «ἀκόμη», κατά τό ἔτος τοῦ θανάτου (1268) τοῦ πατρὸς του Μιχαήλ Β΄, εἰς τὴν Ἄρτα.

4. Ὁ D. Nicol ἀστόχως κρίνει τοὺς λόγους, οἱ ὁποῖοι ὤθησαν τόν Μιχαήλ Η΄ νά διορίσῃ τόν Δημήτριον στρατηγόν κατά τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνζοῦ. Ὁ Nicol λησμονεῖ καὶ δέν ἀναφέρει τὴν γενναιότητα καὶ τὴν γνώσιν τῆς πολεμικῆς στρατηγικῆς τοῦ Ἀρτηνοῦ πρίγκηπος καὶ ἀναφέρει, ἀποκλειστικῶς, ὅτι ἐστάλη μόνον, διότι ἐγνώριζεν τὰ ἐδάφη τῆς Ἡπείρου. Ὁ D. I. Polemis γράφει σαφῶς: «Michael made a career in the Byzantine army», ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 26.

5. Ἀνεχώρησεν ἀπὸ τῆς Ἄρτας μετὰ τόν θάνατον τοῦ πατρὸς του, τόν ὁποῖον ἀγαποῦσεν. Γ. Παχυμέρης, I, σσ. 243 καὶ 439, Ν. Γρηγοράς, I, σ. 47.

ἤρχιζε νά ὀνομάζη τόν ἑαυτόν του Μιχαήλ, ὡς μίαν προῶξιν πίστεως καί τιμῆς εἰς τήν μνήμην τοῦ πατρός του⁶.

Ὁ Δημήτριος, ὅπως μᾶς τό παραδίδει ὁ Γρηγοράς⁷, ἐπωνομάσθη Κουτρούλης, τήν δέ προσωνυμίαν ταύτην τοῦ τήν προσῆψεν ὁ ἀδελφός του Νικηφόρος Α΄⁸.

Ἡ μήτηρ αὐτοῦ Θεοδώρα, ἱκανοποιημένη ταυτοχρόνως καί ἐπηρεασμένη ἀπό τήν σεμνοπρεπῆ ζωήν του καί τόν ἀδιάφθορον χαρακτήρα αὐτοῦ, τοῦ ἐπρότεινε νά ἐπιλέξῃ τήν ἀνωτάτην μόρφωσιν. Ὅμως ὁ Δημήτριος Δούκας⁹ Κομνηνός¹⁰ εἶχεν ἄλλα ὄνειρα, ἡγετικά.

Μή ὑπομένων νά διαβιοῖ ὑπό τήν σκιάν τοῦ ἀδελφοῦ του¹¹, ὁ Δημήτριος-Μιχαήλ Δούκας¹², δέκα ἔτη μετά τόν θάνατον τοῦ πατρός του, ἐδέχθη τήν αὐτοκρατορικήν πρόσκλησιν δι' ἐπίσημον «προξενιό»¹³, ἀναχωρεῖ τό 1278 ἀπό τήν Ἀρτα¹⁴ καί ἀφικνεῖται εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ, τό ἴδιον ἔτος, ἐνυμφεύθη τήν Ἄννα Παλαιολογίνα τήν Κομνηνή, θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, ἀπό τόν ὅποιον ἔλαβε καί τόν τιμητικόν τίτλον τοῦ Δεσπότη¹⁵. Ὁ Δημήτριος

6. Γ. Παχυμέρης, I, σσ. 243 καί 439. Ν. Γρηγοράς, I, σ. 47. D. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 96. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 33.

7. Ν. Γρηγοράς, I, σσ. 204 κέξ.

8. Τό Χρονικόν τοῦ Μορέως, ν. 3470, ἐκδ. Π. Π. Καλονάρου, σ. 150. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 33. Καντακουζηνός, I, σ. 211 καί II, σ. 196.

9. Ἰ. Καντακουζηνός, I, σ. 211 καί II, σ. 196.

10. Γ. Παχυμέρης, I, σ. 441. Ν. Γρηγοράς, I, σ. 204.

11. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 33.

12. Ἰ. Καντακουζηνός, I, σ. 211 καί II, σ. 196.

13. D. I. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 96.

14. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 33.

15. Πλήν ὅμως «καί ἦν ἐντεῦθεν ὁ μέν Μιχαήλ βασιλεῦσι δοῦλος ἐν ὄρκοις», Γ. Παχυμέρης, I, 441, 11, 4-5. Ν. Γρηγοράς, I, σ. 204. R. Guiland, «Despot», ἐνθ' ἄνωτ., σ. 76. Πρβλ. Δημ. Ἰ. Πολέμη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 96. Ὁ D. Nicol κρίνει ὅτι ὁ Δημήτριος ἦτο «οἰονεῖ δεσπότης τῆς Ἠπείρου ἐν ἑξορίᾳ», ἐνθ' ἄνωτ., σ. 33, γεγονός τό ὅποιον πολλαπλῶς δύναται νά ἐρμηνευθῇ. Ἦτο τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Η΄ πολιτική πρόνοια ἢ ἀπειλή κατά τοῦ ἡγεμόνος τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου Νικηφόρου Α΄, τόν ὅποιον, κατά φιλόδοξον τοῦ αὐτοκράτορος προοπτικήν, θά ἀντικαθίστα τήν κατάλληλον χρονικήν στιγμήν διά τοῦ ἀδελφοῦ

καί ἡ Ἄννα ἀπέκτησαν δύο τέκνα, τόν Κωνσταντῖνον¹⁶ καί τόν Ἀνδρόνικον¹⁷, οἱ ὅποιοι ἐκαλοῦντο Παλαιολόγοι πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ ἐγωισμοῦ τοῦ πάππου-αὐτοκράτορος¹⁸.

Ὁ Δημήτριος-Μιχαήλ Δούκας, πλησίον τῶν γονέων του, εἶχεν ἀποκτήσει καλήν ἑλληνοχριστιανικὴν παιδείαν καί διακεκριμένην ἄσκησιν εἰς τὰς πολεμικὰς τέχνας. Ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου γεγονότος φυσικόν ἦτο νὰ σταδιοδρομήσῃ εἰς τόν βυζαντινὸν στρατόν¹⁹, εἰς τόν ὅποιον διεκρίθη διὰ τὴν διοικητικὴν του ἱκανότητα καί τὴν γενναιοτήτά του εἰς τό πεδίον τῶν μαχῶν²⁰. Τό 1281 διεκρίθη ὅτε ἐπολέμα μέ τόν αὐτοκρατορικόν στρατόν κατὰ τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνζοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἡπείρου²¹. Τοῦτο ὠφείλετο ἀφ’ ἐνός μὲν εἰς τὴν προσωπικὴν του ἄποψιν ὡς ὀρθοδόξου περὶ τοῦ Πάπα καί ἀφ’ ἑτέρου εἰς τό φυσικόν του μῖσος κατὰ τοῦ Καρόλου Α΄, ὁ ὅποιος ἐνέκλεισεν εἰς τὰς φυλακάς τὴν ἀδελφὴν του Ἑλένην καί τοὺς υἱοὺς της καί ἀνεψιούς του²².

Ἀργότερον, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ ἀνεχώρει διὰ τὴν Ἀνατολήν, ἐγκατέστησεν ὡς ἐπίτροπον αὐτοῦ (*lugar tenient*) τόν ἄνευ ἐπικρατείας προσφωνούμενον «Δεσπότην τῆς Ἄρτης»²³ Μιχαήλ «Κουτρούλην»-Δούκαν²⁴.

του Δημητρίου-Μιχαήλ Δούκα, τοῦ «Κουτρούλη», ἡ ἥτο πολιτικόν καί διπλωματικόν προγεφύρωμα τῆς βασιλομήτορος Θεοδώρας; Τελικῶς, οὐδεμία ἐκ τῶν ὡς ἄνω ἀναφερομένων περιπτώσεων δύναται εὐκόλως νὰ ἀποκλεισθῇ.

16. A. Papadopoulos, *Genealogie der Palaiologen*, σσ. 29-32 καί 47-51.

17. Ὁμοίως, ἐνθ’ ἄνωτ.

18. D. I. Polemis, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 96.

19. Γ. Παχυμέρης, I, σ. 512. D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West*, Cambridge Mass. 1959, σ. 331. Πρβλ. D. Polemis, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 96.

20. Γ. Παχυμέρης, II, σ. 315. Πρβλ. Μοναχοῦ Μαξίμου Πλανούδη Ἐπιστολαί, ἐκδ. M. Treu, Breslau, 1892, σσ. 228-229.

21. D. I. Polemis, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 96. D. Nicol, ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 37.

22. G. Del Giudice, ἐνθ’ ἄνωτ., IV, 1879, σσ. 79-80. Πρβλ. Μιχ. Δένδια, Ἑλένη Ἀγγελίνα Δούκαινα, βασίλισσα Σικελίας καί Νεαπόλεως, σ. 35.

23. Καίτοι ὑπῆρχεν Δεσπότης τῆς Ἄρτης ἐν δυνάμει καί ἐν τοῖς πράγμασι ὁ μέγας ἀδελφός του, ὁ Νικηφόρος Α΄.

24. Fr. Juan Fernandez de Heredia, *Libros de los techos...*, Genoa 1885, σ. 14.

Ὁ Δημήτριος ἤστραπτεν ἐκ τῆς δόξης του ὅτε, τό 1301, μέ τούς Ἀλανούς διεκρίθη εἰς μάχας τῆς μεγάλης ἐκστρατείας κατά τῶν Τούρκων τοῦ Ἐμιράτου τοῦ Μεντεσέ εἰς τήν Μικράν Ἀσίαν²⁵.

Ἡ σύζυγός του Ἄννα ἀπεβίωσε πρό τοῦ ἔτους 1299²⁶ καί τό 1300 ὁ Δημήτριος-Μιχαήλ νυμφεύεται τήν πρώτην σύζυγον τοῦ βασιλέως τῆς Σερβίας Μιλούτιν²⁷, θυγατέρα τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας Τερτέρ²⁸. Εἶναι ἄγνωστα τά ὀνόματα τῶν τέκνων, τά ὁποῖα ἀπέκτησεν ὁ Δημήτριος μέ τήν δευτέραν σύζυγόν του.

Οἱ ἀξιωματοῦχοι τῶν ἀνακτόρων δέν κατενόησαν ὅτι ὁ δεύτερος γάμος τοῦ Δημητρίου Δούκα θά ὠφέλει τās Βυζαντινοβουλγαρικές σχέσεις καί τόν διέβαλον μέ ἀσυστόλους καί ἀναποδείκτους συκοφαντίας εἰς τόν αὐτοκράτορα. Ἄλλωστε ἡ αἴγλη του ὡς πολεμικοῦ ἡγέτου καί ἥρωος ἐσκίαζε τούς διαδόχους, οἱ ὁποῖοι ἐνοχλημένοι τόν ἐφθόνησαν καί ἐν συνεχείᾳ ἀδίκως τόν κατηγορήσαν.

Οὕτω, τό 1304, ἀπό ὑποψίας καί μόνον καί χωρίς νά ὑπάρχουν ἀποδείξεις, ἐφυλάκισαν αὐτόν καί τήν οἰκογένειάν του μέ τήν κατηγορίαν τῆς συνωμοσίας²⁹. Ἐν προκειμένῳ, οὐδεῖς σύγχρονος ἱστορικός ἐσημείωσε συγκεκριμένας καί ἀξιοποίνους ἐνεργείας περί τῆς δῆθεν συνωμοσίας τοῦ δυσμοῖρου Δημητρίου. Αἱ ἰδιοκτησίαι του καί συγκεκριμένως τά μεγάλα κτήματά του, τά ὁποῖα εἶχε λάβει ὡς προικῶ ἀπό τόν Μιχαήλ Η', ὁ Ἀνδρόνικος Β' τά ἔδωσεν εἰς τόν Μιχαήλ Θ', διότι ὁ τελευταῖος ἀπώλεσε τās «προνοίας» του εἰς τήν

25. Ὁ λόγιος Βατοπαιδινός Μοναχός Μάξιμος Πλανοῦδης ἐπλεξεν τό ἐγκώμιον τοῦ Δημητρίου Δούκα μέ δύο ἐπιστολάς του, τās ὁποίας ἐδημοσίευσεν ὁ Γ. Παχυμέρης (II, 315). Πρβλ. Maximi Monachi Planoudis, Epistulai, Vratislavia 1890, σσ. 228-229.

26. D. I. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 96.

27. D. Nicol, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 50, ὑποσ. 42.

28. Γ. Παχυμέρης, II, σ. 304. Ν. Γρηγοράς, I, σ. 204. Πρβλ. F. Dolger, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches (Munich-Berlin, 1960), IV, σ. 30, ἀρ. 2216.

29. D. I. Polemis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 96.

Μικράν Ἀσίαν³⁰. Τό δέ μέγαρον τοῦ Δημητρίου κατησχέθη καί ἐδόθη εἰς τόν Δεσπότην Ἰωάννην Παλαιολόγον³¹.

Ὁ Δημήτριος–Μιχαήλ Δούκας εἶχεν ἀδίκως τήν οἰκτράν τύχην τῆς πλήρους ἀφανείας. Ἄγνωστος εἶναι ὁ τρόπος καί τό ἔτος θανάτου του³², ὅπως τοῦ πρότερον οἰκτρῶς τελειωθέντος ἀδελφοῦ του Ἰωάννου Δούκα³³. Αἱ γραφίδες τῶν Παλαιολόγων, οἱ «βυζαντινοί χρονικογράφοι», οὐδέν ἐσημείωσαν περὶ τοῦ ἀνελεήτου τρόπου ἐξαφανίσεως τοῦ Δημητρίου καί τοῦτο ἔπραξαν σκοπίμως, διὰ νά μήν προσβάλουν τό ἤδη τρωθέν κῦρος τοῦ βασιλέως των.

30. D. I. Polemis, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 96.

31. Γ. Παχυμέρης II, σσ. 407-409. F. Dolger, Regesten, IV, σσ. 60-61. G. Ostrogorsky, Pour l'histoire de la feodalite Byzantine, Brussels 1953, σ. 100.

32. Ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος (Γενεαλογία τῶν Παλαιολόγων, σ. 29, no 47) ὁμιλεῖ περὶ ἔτους θανάτου τοῦ Δημητρίου–Μιχαήλ τό 1346, πράγμα τό ὅποιον εἶναι ἀνακριβές, ὅπως, ἐπίσης, ὁ δεύτερος ἰσχυρισμός του, πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ πρώτου, ὅτι ὁ ἀναφερόμενος ἀπό τόν Ἰωάννην Καντακουζηνόν (II, σσ. 569-571) μοναχός Ζηλωτής Μιχαήλ Παλαιολόγος εἶναι ὁ Δημήτριος–Μιχαήλ Δούκας–Παλαιολόγος (Πρβλ. D. Polemis, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 96). Ὁ γράφων, βεβαίως, θά ἐπεθύμει ἡ μονάζουσα βασιλομήτωρ Θεοδώρα τῆς Ἄρτης νά ἔχῃ υἱόν μοναχόν καί δὴ Ζηλωτήν, πλὴν ὅμως τοῦτο δέν συνέβη, διότι ἐκ μιᾶς κατεστραμμένης ταφικῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὴν Βλαχέρναν Ἄρτης, ἔνθα ἐνδεχομένως μετεφέρθησαν καί ἐνεταφιάσθησαν οἱ σοροί ἢ τὰ ὀσᾶ τοῦ Ἰωάννου καί τοῦ Δημητρίου–Μιχαήλ, υἱῶν τοῦ Μιχαήλ Β' καί τῆς συζύγου του Θεοδώρας ἀναγινώσκομεν ὅτι «...μήτηρ γὰρ ἡμῖν μία καὶ νηδὺς μία, εἰς φῶς πα[ρ]ῆξε]... ἡ βασίλισσα Δούκαινα Θεοδώρα...» καί «Γῆ καὶ τάφος χωρεῖ με διπλῶ τῷ μόρφ...». Σχετικῶς ἡ Β. Ν. Παπαδοπούλου γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή γίνεται κατανοητό ὅτι στὸν τάφο ἐνταφιάσθησαν δύο γιοὶ τῆς Θεοδώρας Κομνηνοῦκαινας (Ἁγίας Θεοδώρας), οἱ ὅποιοι πέθαναν ἀπὸ βίαιο θάνατο (πιθανῶς δολοφονία). Ἀπὸ ἱστορικές πηγές εἶναι γνωστό ὅτι πρόκειται γιὰ τοὺς Ἰωάννην καί Μιχαήλ, νομίμους γιούς τοῦ Μιχαήλ Β' Κομνηνοῦ Δούκα, οἱ ὅποιοι χάθηκαν μετὰ τό θάνατο τοῦ πατέρα τους.»· ἩΒυζαντινὴ Ἄρτα καὶ τὰ μνημεῖα της, Ἄρτα 2002, σ. 78.

33. Ἐν προκειμένῳ γίνεται μνεῖα ὅτι ὁ Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος τό 1259, ἐφόνευσεν τόν Θεόδωρον Δούκαν, τό δεύτερον νόθον τέκνον τοῦ Μιχαήλ Β' Ἀγγέλου Κομνηνοῦ Δούκα καί ἀδελφόν τοῦ Ἰωάννου Δούκα, Σεβαστοκράτορος Θεσσαλίας. Ὁ Μιχαήλ Β' Δούκας, ὁ ηγεμὼν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, τὰ δύο ταῦτα τέκνα του τὰ ἐγέννησεν ἐκ τῆς παρανόμου σχέσεώς του μετὰ τῆς Γαγρινῆς. Πρβλ. σ. 10, ὑποσ. 29 καί σ. 19, ὑποσ. 44 τοῦ παρόντος.

ANNA – ΑΓΝΗ
ΑΓΓΕΛΙΝΑ – ΚΟΜΝΗΝΗ – ΒΙΛΛΕΑΡΔΟΥΪΝΑΙΝΑ
 Βασίλισσα τῆς Ἀχαΐας
 (1258 – 1278)

Ἡ Ἄννα ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἄρταν. Ἀπὸ τὴν ἐφηβείαν της εἶχεν ἐκδηλώσει τάσεις πρὸς τὸν μοναχισμόν. Ἡ Ἄννα ὠνομάζετο καὶ Ἀγνή¹. Κατὰ τὸν Δωρόθεον τῆς Μονεμβασίας, ἡ Ἄννα ἦτο νεᾶνις ἐξόχου καλλονῆς, κεκοσμημένη ὑπὸ φυσικῶν χαρισμάτων². Ὅμως ὁ πατὴρ αὐτῆς Μιχαὴλ Β' προετίμα ἀντὶ νά καταστῇ αὕτη μοναχή νά τὴν ὑπανδρεύσῃ κατὰ τὸν καλύτερον τρόπον ἔνεκα διπλωματικῶν σκοπιμοτήτων. Τότε, ἡ ὁσία μήτηρ αὐτῆς Θεοδώρα μέ διπλωματικὴν ἐπιδεξιότητα παρεμβαίνει καὶ προχωρεῖ μὲν εἰς τὸν γάμον τῶν δύο ἐκ τῶν τριῶν θυγατέρων της, ἥτοι τῆς Ἑλένης καὶ τῆς Ἄννης, ἀλλὰ μέ σαφεῖς καὶ ὠφελίμους σκοποὺς διὰ τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ τὸ γόητρον τοῦ Δεσποτάτου. Καθίσταται φανερόν ὅτι μέ τὸν τρόπον αὐτόν προσεπάθησεν ἡ Ἁγία τῆς Ἄρτης νά θέσῃ φραγμόν εἰς τὰ σχέδια τῶν παπικῶν διὰ τὴν ὑποταγὴν τῶν Ὁρθοδόξων καὶ μέ τοὺς ἐπιδιωκουμένους συγγενικοὺς δεσμούς, οἱ ὅποιοι τελικῶς ἐπραγματοποιήθησαν, νά ὑποχωρήσουν αἱ κατακτητικαὶ διαθέσεις τῶν Δυτικῶν ἐναντίον τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου³.

Ὁ Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος⁴, Γάλλος πρίγκηψ τοῦ κράτους τῆς Πελοποννήσου, τὸν Ἰούνιον τοῦ 1258 εὗρίσκετο εἰς τὸ ἀπόγειον τῆς σταδιοδρομίας του καὶ ἐπιθυμοῦσε ἐπέκτασιν τῶν ἐδαφῶν του. Ὁ Μιχαὴλ Β' ἐθεώρησεν ὅτι ὁ Γουλιέλμος θά ἀπεδεικνύετο καλὸς σύμμαχος του, ὅτε εἰς τὸ ἄμεσον μέλλον θά ἀπεφάσιζε νά ἐκστρατεύσῃ ἐναντίον τῆς

1. G. Del Giudice, *Lafamiglia*, σ. 13, ὑπ. 2. Προβλ. Ἀ. Μηλιαράκη, ἐνθ' ἂν., σ. 520, ὑπ. 1.

2. J. A. C. Buchon, *Chroniques ...*, σ. 35.

3. D. Nicol, *Οἱ βυζαντινὲς δεσποσύνες*, σσ. 29–48. G. Del Giudice, *La famiglia*, σ. 3–80. D. Geanakoplos, *Pelagonia*, σσ. 103–104, ἀρ. 16. J. Longnon, *L' Empire Latine*, σσ. 223–229.

4. Στεφ. Ν. Θωμοπούλου, *Ἡ ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν*, σ. 282.

αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας⁵, διὰ νά ἐκπορθήσῃ καί νά ἐλευθερώσῃ αὐτός τήν Κωνσταντινούπολιν καί νά ἀναγορευθῇ Αὐτοκράτωρ⁶, πρᾶγμα τό ὁποῖον δέν εἶχον ἐπιτύχει οἱ κατά πάντα πρός τοῦτο ἄξιοι πατήρ (Μιχαήλ Α΄) καί θεῖος (Θεόδωρος Α΄) αὐτοῦ. Τήν ἐν λόγῳ ἐπιθυμουμένην συμμαχίαν θά τήν ἐπετύγχανε ὁ Μιχαήλ Β΄ μέ τόν γάμον τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἄννης μετά τοῦ Γουλιέλμου, ὁ ὁποῖος ἦτο ἤδη χῆρος⁷. Ἐπίσης, διὰ τόν Γουλιέλμον, ἡ προοπτική μιᾶς νέας συζύγου καί ἡ ὥς ἐκ τούτου ἐπέκτασις τῶν ἐδαφῶν τῆς ἐπικρατείας του πρός τήν Β. Ἑλλάδα ἐλειτούργει ὡς φιλόδοξον κίνητρον. Ἡ Ἄννα θά ἔδιδεν εἰς τόν μέλλοντα σύζυγόν της 60.000 χρυσᾶ νομίσματα, ἓνα κάστρον καί ἐδάφη τῆς Ν. Θεσσαλίας καί πολύτιμα δῶρα⁸. Ὁ γάμος, τελικῶς, ἔλαβε χώραν εἰς τήν Πάτρα, τό θέρος τοῦ 1258⁹, ὅτε ἡ Ἄννα παρεδόθη μετά πάσης ἐπισημότητος εἰς τόν γαμβρόν ἀπό τόν ἀδελφόν της Νικηφόρον¹⁰. Μετά τόν γάμον ἡ Ἄννα μετέβη εἰς τόν Μυστρᾶν καί ἐπεδόθη εἰς θέματα χριστιανικά, μιμουμένη τήν ὁσίαν μητέρα της Θεοδώραν, βασίλισσαν τῆς Ἀρτης¹¹.

5. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 15-16.

6. D. Geanakoplos, Pelagonia, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 105. B. Feriančič, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 67.

7. Ἡ πρώτη του σύζυγος ἦτο ἡ θυγάτηρ τοῦ Narjaut de Toucy. Πρβλ. Ἀ. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 520 καί 521, ὑποσ. 2.

8. K. Hopf, Chroniques Greco-Rom., σ. 107.

9. Γ. Παχυμέρης, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 82. Γ. Ἀκροπολίτου, ἔκδ. Heisenberg, I, 157, σσ. 21 κέξ. Ἰωάννου Ρωμανοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 80. Μ. Α. Δένδια, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 243-244. Ἀ. Μηλιαράκη, Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καί τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, σ. 520. Σπ. Λάμπρου, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τ. Γ', σ. 310. Ὁ K. Setton ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ γάμος ἐτελέσθη τό 1259 (ἔνθ' ἄνωτ., σ. 80). Τό αὐτόν καί ὁ Ἀ. Μηλιαράκης (ἔνθ' ἄνωτ., σ. 520): «...τό αὐτό ἔτος (τοῦ γάμου τῆς Ἑλένης) ἐτελέσθησαν ἐν Πάτραις καί οἱ γάμοι τῆς ἐτέρας θυγατρὸς τοῦ Μιχαήλ Β΄ Ἄννης μετά τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου τοῦ Βιλλεαρδουΐνου».

10. Ὁ Δωρόθεος Μονεμβασίας, εἰς τό ἔργον του «Βιβλίον Ἱστορικόν», τό ὁποῖον ἀναφέρει ὁ J. Buchon (Chroniques étrangères, σ. 35), ὑπεστήριξεν ὅτι «εἰς γάμον ἐξέδωκεν τήν Ἄνναν οὐχί ὁ Μιχαήλ Β΄ ἀλλά ὁ υἱός του Νικηφόρος». Τό ἀληθές εἶναι ὅτι τήν συνῶδεν, πρᾶγματι, ὁ ἀδελφός αὐτῆς διὰ νά ἔχῃ τήν φιλίαν καί ἐκτίμησιν τοῦ γαμβροῦ, προφανῶς «διὰ νά τόν ἔχῃ βοήθειαν εἰς τούς πολέμους» (J.A.C. Buchon, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 35).

Όταν ὁ Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος ἀπεβίωσεν¹², ἡ χήρα τούτου Ἄννα Ἀγγελίνα ὑπανδρεύθη τόν Νικόλαον Β' τοῦ Σαίντ Όμέρ¹³, ὁ ὁποῖος ἦτο καί αὐτός χῆρος¹⁴. Ὁ Νικόλαος Β' ἦτο αὐθέντης τῶν Θηβῶν καί ἀργότερον κατέστη αὐθέντης τοῦ Μυστρᾶ¹⁵ καί Δούξ τῶν Ἀθηνῶν¹⁶. Ἡ ζωὴ τῆς Ἄννης πλησίον τοῦ δευτέρου συζύγου της εἶναι ἄγνωστος, διότι αἱ σύγχρονοι πρὸς αὐτὴν πηγαί οὐδέν σχετικῶς ἀναφέρουν, ἐνδεχομένως διότι ἔζησεν ἡρέμως τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου της. Γνωστόν, βεβαίως, τυγχάνει ὅτι ἡ Ἄννα-Ἀγνή ἀπεβίωσεν εἰς τὴν Ἀνδραβίδα τό ἔτος 1286¹⁷.

11. J. Longnon, *L' Empire latine de Constantinople*, Paris 1949, σσ. 223-229.

12. Τὴν 1ην Μαΐου 1278: K. M. Setton, *A History of the Crusades*, University, Pennsylvania Press, London 1962, σ. 795.

13. Γ. Παχυμέρης, τ. Β', IV, 319. G. Del Giudice, σ. 102. Ἀ. Μηλιαράκης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 521, ὑποσ. 4. K. M. Setton, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 261.

14. Ἡ πρώτη σύζυγος τοῦ Nicolas II ἦτο ἡ θυγάτηρ τοῦ Bohemond VI (ἡγεμόνος τῆς Τριπόλεως) Μαρία.

15. Ἐν προκειμένῳ γίνεται μνεῖα ὅτι ἡ κυβέρνησις τῆς Νεαπόλεως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Καρόλου Α', τό 1285, διώρισε τόν πλούσιον γαιοκτήμονα Nicolas II Saint Omer ἐκ τῆς διοικῆσεως τῶν Θηβῶν εἰς τό Δεσποτᾶτον τοῦ Μυστρᾶ (St. Runciman, *ΜΥΣΤΡΑΣ*, Ἀθῆναι 1986, σ. 54). Ὁ Nicolas II ἐκυβέρνησεν τόν Μυστρᾶ μόνον τέσσερα ἔτη (1285-1289), διότι ὁ Κάρολος Β', τό 1289, ἀποκαθιστῶν τὰ κληρονομικά δικαιώματα τῆς Ἰσαβέλλας (St. Runciman, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 54), θυγατρὸς τῆς Ἄννης (+1286) καί τοῦ Γουλιέλμου Βιλλεαρδουῖνου (+1278), διώρισεν τόν σύζυγόν της Φλωρέντιον ντ' Αἰνῶ αὐθέντην τοῦ Μυστρᾶ μετὰ τοῦ ὁποίου ὁ Νικηφόρος Α' Κομνηνοδούκας εἶχεν εἰλικρινῆ συμμαχία. Διὰ περισσότερα: W. Miller, *The Latins in the Levant*, London 1908 καί Δ. Ζακυθνοῦ, *Ἱστορία τοῦ Μυστρᾶ*, τ. Α'.

16. K. Setton, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 261.

17. Ὁ A. Bon τό 1957 ἔγραψεν εἰς τό περιοδικόν «*Monumentes et Memoires*» ἓνα ἄρθρον μέ τίτλον «*Dalle Funéraire d' une Princesse de Morée, XIII siecle*» (σ.σ. 129-139) παραθέτων τὴν ἐξῆς σημαντικὴν ἐπιγραφὴν:

† : ICI : GIST : MADAME : AGNES : IADIS : FILLE : /DOU : DESPOT : KIUR : MIKAILLE : ET [: DE -- / --- / -- MCCL] XXX : VI : AS : I · I · I · I : IOURS : DE : JANVIER :

διὰ τῆς ὁποίας μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ Ἄννα-Ἀγνή, θυγάτηρ τοῦ Δεσπότη Μιχαήλ Β', ἀπεβίωσεν εἰς τὴν Ἀδραβίδα τὴν 4ην Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους [128]6. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀτεκμηριώτος ἀποψις τοῦ Δ. Πολέμη (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 94, ὑποσ. 6) ὅτι ἡ Ἄννα ἀπεβίωσεν τό 1284 εἶναι ἐσφαλμένη.

ΕΛΕΝΗ

ΔΟΥΚΑΙΝΑ – ΧΟΕΝΣΤΑΟΥΦΕΝ

Βασίλισσα τῶν Δύο Σικελιῶν
(1259 – 1266)

Ἡ Ἀγία Θεοδώρα εἶχε δείξει φανεράν ἀδυναμίαν διὰ τὴν Ἑλένην¹, ἡ ὁποία ἦτο ὠραιότατη καὶ σεμνοτάτη. Καὶ πραγματικῶς, προικισθεῖσα ἡ Ἑλένη ἀπὸ τὴν φύσιν μέ ὠραῖον παράστημα, «εἶχεν ὅχι μόνον ἀπαράμιλλον καλλονὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐρασμίαν ἐκείνην χάριν, ἡ ὁποία διπλασιάζει τῆς καλλονῆς τὰ θέλγητρα»². Παραλλήλως, ὑπῆρξε σεμνή καὶ φιλόφρων πρὸς τὸν ἀπλοῦν λαόν καί, ὥς ἐκ τούτου, ἦτο φυσικόν νά ἀγαπᾶται παρὰ πάντων³. Βεβαίως, ἡ Ἑλένη εἶχεν ἀνατραφεῖ εἰς εὐγενές, κοινωνικόν καὶ ὠραῖον φυσικόν περιβάλλον καὶ ἐπαιδεύθη ἑλληνοχριστιανικῶς ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς Ἀγίας μητρὸς της.

1. Ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἄρταν τὸ ἔτος 1242 καὶ ἀπεβίωσεν εἰς τὸ Lago Pesole τὸ 1271. Ὁ Δουῖξ de Lugnes γράφει ἐσφαλμένως, ὅτι ἡ Ἑλένη εἶναι θυγατέρα τοῦ Μιχαήλ (Β') καὶ μίας θυγατρὸς τοῦ Τερτερῆ, βασιλέως τῶν Βουλγάρων: *Notes sur les Diurnali*, σσ. 181-184. Ὁ δὲ J.A.C. Buchon, προσπαθὼν νά διορθώσῃ τὸν ἀνωτέρω, γράφει καὶ αὐτὸς ἐσφαλμένως, ὅτι ὁ Μιχαήλ Β' εἶχε νυμφευθῇ τὴν Ἄννα Πετραλεῖφα: *Recherches et materiaux pour servir à une histoire de la domination française aux XIII, XIV et XV siècles dans les provinces démembrées de l' Empire grec ...*, Paris 1810, Μέρος Α', σ. 176, ὑποσ. 5. Τέλος, ὁ Sava Malaspina, γραμματεὺς τοῦ λογιωτάτου πάπα Ἰωάννου τοῦ XXI, ὀνομάζει τὴν Ἑλένην μέ τὸ γράμμα Μ. καὶ τὸν πατέρα της „Βατάτζην“ *Notes sur les Diurnali*, σσ. 181-184. Πάντα ταῦτα ὡς μικρόν δεῖγμα τῆς ιστορικῆς γραφῆς τῶν δυτικῶν.

2. Μιχαήλ Α. Δένδια, Ἑλένη Ἀγγελίνα Δούκαινα, Βασίλισσα Σικελίας καὶ Νεαπόλεως, *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, I, 1926, σ. 229. Πρβλ. Ἰωάννου Ρωμανοῦ, *Περὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου*, Κέρκυρα 1895, σ. 57: «νέαν εὐειδῆ καὶ χαρίεσσαν», ὅπως τοῦτο ἐδήλουν σύγχρονοι αὐτῆς. Πρβλ. G. Del Giudice, *La famiglia di Re Manfredi*, ASPN, III (1878), σ. 17.

3. Μ. Δένδια, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σ. 229.

Ἡ Θεοδώρα, διὰ λόγους κυρίως διπλωματικῆς σκοπιμότητος, συνεφώνησε μέ τās ἀπόψεις⁴ τοῦ συζύγου της Μιχαήλ Β' καί ἐπεμελήθη νά ὑπανδρευθῇ ἡ μικρά, 16 ἐτῶν, Ἑλένη τόν Μανφρέδον⁵ 26 ἐτῶν⁶, υἱόν τοῦ Φρειδερίκου Β' Χοενστάουφεν⁷, αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας.

Ὁ Μανφρέδος διεκρίνετο διὰ τήν ἱπποτικήν εὐγένειαν καί λεπτότητα τῶν τρόπων του. Ἠγάπα τά γράμματα καί τās τέχνας⁸. Ὑπῆρξε ποιητής καί δὴ κατὰ τόν τρόπον τῶν τροβαδούρων, συνέθετεν ὁ ἴδιος τήν μουσικήν τῶν ποιημάτων του. Ὁ κόμης de Cherrier ἔγραψε δι' αὐτόν: «Ἡ φύσις, προικίσασα μεθ' ὅλων αὐτῆς τῶν χαρισμάτων, ἐφαίνετο ὡς νά τόν προητοιμάζε δι' ἓνα εὐτυχές καί ἔνδοξον μέλλον»⁹.

4. Ὁ Μιχαήλ Β' εἶχε κατὰ νοῦν, ὡς πόθον μέγα, νά νικήσῃ «πρότερον τοὺς Νικαεῖς», δηλαδή νά καταλύσῃ τό κράτος τῆς Νικαίας καί, ἐν συνεχείᾳ, ὡς ἐνωμένοις δυνάμεις πενθεροῦ (Μιχαήλ Β') καί γαμβροῦ (Μανφρέδου), νά στραφούν ἐναντίον τῶν δυνάμεων τοῦ Πάπα, αἱ ὁποῖαι κατεῖχον τήν Κωνσταντινούπολιν, νά τήν ἀπελευθερώσουν καί νά καταστή ὁ Μιχαήλ Β' ἀπελευθερωτής καί αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί ὅλων τῶν Ρωμαίων (= Ἑλλήνων).

5. Ἐν προκειμένῳ, γίνεται μνεῖα ὅτι ὁ Μανφρέδος ἐνυμφεύθη εἰς δεύτερον αὐτοῦ γάμον τήν νεάνίδα Ἡπειρώτιδα πριγκίπισσα Ἑλένη. Κατὰ τόν πρῶτον γάμον αὐτοῦ εἶχε νυμφευθῇ, τόν Δεκέμβριον τοῦ 1228 ἢ τās ἀρχάς τοῦ 1229, τήν Βεατρίκην di Saluzzo, θυγατέρα τοῦ κόμητος Ἀμαδαίου τῆς Σαβοΐας, μετὰ τῆς ὁποίας ἀπέκτησε μίαν θυγατέρα ὀνόματι Κωνσταντίαν.

6. Ἐγεννήθη τό 1232. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἦτο ἡ εὐγενῆς Λομβαρδὴ Bianca Lancia (Muratori, 8, 787). Πρβλ. Bohmer, Regesta Imperii V. Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV, Friedrich II, Heinrich VII, Konrad IV κλ. (1198–1272), neu herausgegeben und ergänzt von J. Ficker, τ. I (Innsbruck, 1879), σ. 851. Παλαιαί, ἐπίσης καί ἰσχυραὶ πηγαὶ περὶ τοῦ Μανφρέδου εἶναι αἱ ἐξῆς: «Di Cesare, Storia di Manfredi, Napoli 1837, τ. I-II. Schirmacher, Geschichte der letzten Hohenstaufen, Göttingen, 1871. Fahrenbruch, Zur Geschichte König Manfreds, Rossia 1880. A. Karst, Geschichte Manfreds vom Tode Friedrichs II bis zu seiner Kronnung, Berlin, 1897. G. Del Giudice, La famiglia di re Manfredi, Napoli, 1896. K. Hampe, Urban IV und Manfred, Heidelberg 1905.

7. Οἱ Hohenstaufen κατήγοντο ἐκ τῆς δυναστείας τῶν Wurtemberg.

8. Μιχ. Δένδια, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 230.

9. Histoire de la lutte des papes et des empereurs de la main de Souabe, τόμος III, Paris 1858-1859, σ. 200.

Ὁ αὐτοκράτωρ Φρειδερίκος Β΄, ὅταν ἀπέθανεν (13.12. 1250) εἰς τὸ φρούριόν του Fiorentino (Ferentino) τῆς Καπιτανάτας, ἄφησε διὰ διαθήκης τὸν θρόνον τῆς Γερμανίας εἰς τὸν μεγαλύτερον υἱόν του, τὸν Κονράδον¹⁰ καὶ τὸ βασίλειον τῶν δύο Σικελιῶν εἰς τὸν ἄλλον υἱόν του, τὸν Μανφρέδον. Ὁ Κονράδος παρέλαβε τὴν ἐξουσίαν του τὸ 1252 ἀπὸ τὸν ἀδελφόν του Μανφρέδον, ὁ ὁποῖος τὴν κατεῖχε προσωρινῶς καὶ διὰ λογαριασμόν τοῦ ἀπόντος ἀδελφοῦ του¹¹. Πλὴν ὅμως, φιλάσθενος ὡς ἦτο ὁ Κονράδος ἀπεβίωσεν εἰς τὴν Ἀπουλίαν τὴν 21η Μαΐου τοῦ ἔτους 1254¹². Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Μανφρέδου καὶ κυρίως οἱ Γουέλφοι¹³ δέν ἐδέχθησαν νά εἶναι ὁ διάδοχος, καίτοι ρητῶς ὠρίζετο τοῦτο εἰς τὴν διαθήκην τοῦ πατρὸς του Φρειδερίκου τοῦ Β΄. Οὕτω ἐξεργράγη ἑπανάστασις καὶ ὁ ἐπίτροπος ν. Hochberg ἐξεχώρησε τὴν ἀντιβασιλείαν εἰς τὸν Μανφρέδον¹⁴. Ἠκολούθησαν ἐμφύλιοι φονικαὶ μάχαι. Τελικῶς, ὁ Μανφρέδος ἐστέφθη βασιλεὺς εἰς τὸ Παλέρμον τὴν 11ην Αὐγούστου τοῦ 1258¹⁵. Τὸν θρόνον τοῦτον, ἀσφαλῶς ἐδικαιοῦτο ὁ Μανφρέδος, διότι πάντοτε ἠγωνίζετο ὑπὲρ τοῦ βασιλείου καὶ τοῦ λαοῦ, ὅτε αἱ περιστάσεις τὸ ἀπῆλθον διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ κράτους· ἄλλωστε εἶχεν ὅλα τὰ ἀπαραίτητα τυπικά καὶ οὐσιαστικά προσόντα διὰ νά καταστῇ βασιλεὺς τῆς Σικελίας.

Ὁ Μανφρέδος, τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, ἐστερεῖτο συζύγου¹⁶ καὶ ἔνεκα τούτου ἐσκέφθη νά νυμφευθῇ τὴν Ἡπειρώτιδα πριγκίπισσα Ἑλένη Δούκα διὰ νά αὐξήσῃ τὰς δυνάμεις του ἐκ τῆς

10. Bohmer, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 690, κέξ.

11. Bohmer, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 690.

12. Bohmer, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 848.

13. Μιχ. Δένδια, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 232.

14. Ὁ Κονράδος πρὸ τοῦ θανάτου του ὥρισεν τὸν ν. Hochberg ἐπίτροπόν του. Μιχ. Δένδια, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 231.

15. Fr. Baronii, De majestate Panormitana (Panormi, 1630), βιβλ. IV, σ. 22. Bohmer, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 848. Ann Jan. παρὰ Muratori, 6, 520 καὶ Monum German 18. 232. Sava Malaspini παρὰ Muratori 8. 790.

16. Ἡ πρώτη του σύζυγος ἦτο ἡ Βεατρίκη ἡ Σαβανδική (†1258).

ἐκ τῆς συμμαχίας του μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου Μιχαήλ Β΄, ὅπερ καί ἐγένετο¹⁷. Ὁ γάμος¹⁸ ἐτελέσθη μετὰ πάσης λαμπρότητος τὴν 2α Ἰουνίου τοῦ ἔτους 1259 καί ὁ βασιλεὺς ἔλαβεν ὡς προΐκα τὸ Δυρράχιον, τὸν Αὐλῶνα, τὰ Βελέγραδα, τὰ Κάνινα καὶ τὴν Κέρκυρα¹⁹. Ἡ Ἑλένη καθίστατο βασίλισσα τῆς Σικελίας, δούκισσα τῆς Ἀπουλίας καὶ πριγκήπισσα τῆς Καπῆς, δηλονότι βασίλισσα τοῦ βασιλείου τῶν Δύο Σικελιῶν, παλαιῶν καὶ ἐνδόξων Ἑλληνικῶν χωρῶν²⁰.

17. E. Merendino, «Federico II e Giovanni III Vatatzes», *Byzantino-Sicula*, τ. Β΄, 1974, σσ. 1-15. Μ. Δένδια, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 234-235.

18. Σοβαραὶ διαφωνίαι διευτυπώθησαν ἀπὸ διαφόρους ἱστορικούς περὶ τοῦ ἐάν ὁ γάμος τῆς Ἑλένης προηγήθη ἢ ὄχι τοῦ τῆς ἀδελφῆς τῆς Ἄννης. Γεγονός, πάντως, εἶναι ὅτι ὁ Γ. Ἀκροπολίτης ὀριστικοποιεῖ, διὰ τῶν κάτωθι δύο χωρίων, ὅτι ἡ ὑπανδρεία τῆς Ἑλένης προηγήθη τῆς Ἄννης. Τό μὲν πρῶτον: «τὸν τε γὰρ ρῆγα Σικελίας Μαφρὲ, καθὼς προειρήκαμεν, τῇ ἑαυτοῦ θυγατρὶ Ἑλένῃ συνέξευξε καὶ κῆδος δὲ ἄλλο ἐπὶ τῇ θυγατρὶ αὐτοῦ Ἄννῃ μετὰ τοῦ τῆς Ἀχαΐας πρίγκηπος ἐπεποιήτο». Τό δὲ δεύτερον: «ἐφύσα γὰρ αὐτὸν (τὸν Μιχαήλ), οὐ μόνον τὸ ἐπὶ τῷ ρηγὶ τῆς Σικελίας Μαφρὲ κῆδος, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπὶ τῷ πρίγκηπι τῆς Ἀχαΐας τῷ Γουλιέλμῳ ἥδη γὰρ καὶ τὴν τοιαύτην ἀγχιστεῖαν πεπλήρωκεν». Γ. Ἀκροπολίτη, ἐκδ. Heisenberg, I. 157, 21 κέξ. καὶ I. 161, 3 κέξ. Ὡς ἐκ τούτου, παρὰ τὰς ἐσφαλμένας ἀπόψεις τῶν J.A.C. Buchon (*Histoire des conquêtes et de l' établissement...*, σ. 279), W. Miller (*Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας*, μετάφρ. Σπ. Λάμπρου, I, 160) καὶ G. Del Giudice (*La famiglia di Re Manfredi*, Napoli 1896, τ. III, σ. 17), οἱ μετὰ τούτους Σπυρίδων Λάμπρος (*Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, τ. I, σ. 310), Ἰωάννης Ρωμανός (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 95) καὶ Ἀντώνιος Μηλιαράκης (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 520) ὀρθῶς ἀκολουθοῦν τὸν Γ. Ἀκροπολίτην.

19. Marino Sanudo Torsello, *Istoria del regno di Romania*, παρὰ Hopf. *Chroniques Greco Romanes*, Berlin 1873, σ. 107. Πρβλ. Κ. Παπαρηγοπούλου, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. V. σ. 113. Ὁμοίως, Σπ. Λάμπρου, ἐνθ' ἄνωτ., VI, 356, ὅστις ὁμῶς δὲν ἀναφέρει τὰ Κάνινα. Ὁ Miller (*Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας*, μετάφρ. Σπ. Λάμπρου, τ. I, 160), ἀναφέρει, γενικῶς, ὅτι ἐδόθησαν ὡς προίξ εἰς τὴν Ἑλένην «διάφορα ἀξιόλογα χωρία ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἡ Κέρκυρα». Ἐν τῇ Ἡπείρῳ περιλαμβάνει προφανῶς καὶ τὸ Δυρράχιον. Εἰς τὰ μέρη ταῦτα πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ εἰς τὰ *Acta et diplomata* (III, 240) ἀναφερόμενοι Σφηναρῖται λόφοι, οἱ ὅποιοι, κατὰ τὸν K. Hopf (*Chron. Grecoromanes*, σ. 107) κεῖνται εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Αἰῶνος καὶ κατὰ τὸν W. Miller (*Essays on the Latin Orient*, Cambridge 1921, σ. 431) εἰς τὸ Στένερτσι, πλησίον τοῦ Αὐλῶνος. Ὁμοίως, πρέπει νὰ προστεθοῦν τὰ ἀπέναντι τῆς Κερκύρας ἐξαρτήματα αὐτῆς, ὑπάρχοντα φρούρια τοῦ Βουθρωτοῦ καὶ τῶν Συβότων.

20. Μ. Δένδια, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 242.

Ἡ Θεοδώρα, βασίλισσα τῆς Ἀρτης, μετὰ τὴν λαμπρὰν τέλεσιν τοῦ γάμου τῆς θυγατρὸς τῆς Ἑλένης ἦτο εὐτυχής, διότι ἀπέκτησε γαμβρόν ἀντίπαλον τοῦ πάπα τῆς Ρώμης καὶ φίλον τῶν Ὀρθοδόξων²¹.

Ὁ Μανφρέδος, ἓνα μῆνα μετὰ τὸν γάμον του μέ τὴν Ἑλένην, ἐκστρατεύει κατὰ τῆς Ἀκουΐλης. Ἐν συνεχείᾳ, ἔχων σκοπὸν νὰ κατανικήσῃ τὰ στρατεύματα τοῦ πάπα τῆς Ρώμης, ἐμάχετο διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν. Εἰς τὴν ἐν Πελαγονίᾳ²² μάχην, ἔνθα ὁ πενθερὸς του Μιχαὴλ Β΄ ἠττήθη ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ αὐτοκρατορικά στρατεύματα, ὁ Μανφρέδος δὲν συμμετεῖχε αὐτοπροσώπως, διότι ἐπολέμα εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἀπλῶς τοῦ ἔστειλεν ἰσχυράς πολεμικὰς δυνάμεις, ἀπαρτιζομένας ἀπὸ γενναίους καὶ πανόπλους ἵππεῖς²³.

Ὁ Μανφρέδος καὶ ἡ Ἑλένη, μετὰ τὸν γάμον αὐτῶν, ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸ κάστρον τοῦ Τράντο, τὸ ὁποῖον ἀνηγέρθη ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ τῆς, Φρειδερίκου Β΄. Ἐκεῖ, τὸ πανευηδέστατον ζευγος διῆλθεν γλυκυτάτην γαμήλιον χρονικὴν περίοδον. Τὸν Μάϊον τοῦ 1262, ἡ βασίλισσα Ἑλένη ἔτεκεν τὸν πρῶτον υἱόν, τὸν ὁποῖον ὠνόμασαν Ἑρρῖκον²⁴. Ἀργότερον, ἔτεκεν μίαν θυγατέρα, τὴν Βεατρίκην²⁵ καὶ δύο προσέτι υἱοὺς. Ὁ δεύτερος υἱὸς των ὠνομάσθη Φρειδερίκος²⁶ καὶ ὁ τρίτος Ἀντζολίνο²⁷ (Ἀγγελῖνος).

21. Γ. Παχυμέρης, I, 30.

22. Γ. Ἀκροπολίτης, I, 168, 6 κέξ. καὶ Γ. Παχυμέρης, ἔκδ. Bonn I, 83, 5 κέξ.

23. Γ. Ἀκροπολίτης, ἐνθ' ἄνωτ., I, 168, 6 κέξ. Πρβλ. Γ. Παχυμέρης, ἐνθ' ἄνωτ.

24. Ἐγεννήθη τὸ 1262 (Μ. Δένδια, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 264) καὶ ὠνομάσθη Ἑρρῖκος πρὸς τιμὴν τοῦ πάππου τοῦ Μανφρέδου. Περί τῶν τέκνων τοῦ Μανφρέδου καὶ τῆς Ἑλένης ὁρθῇ εἶναι ἡ ἐρειδομένη ἐπὶ τῶν Βασιλικῶν Ἀρχείων ἀποψις τοῦ F. Capecelatro (*Historia della città e Regno di Napoli*, Napoli 1640, βιβλ. VIII. Πρβλ. G. Del Giudice, ἐνθ' ἄνωτ., IV, 1879, σ. 42), τὴν ὁποῖαν ἠκολούθησαν οἱ ἱστορικοὶ τοῦ 19ου αἰ. καὶ κυρίως ὁ G. Del Giudice (ἐνθ' ἄνωτ., 1878, τ. III, σ. 3).

25. Ἐγεννήθη τὸ 1263 (Μ. Δένδια, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 264) καὶ ὠνομάσθη Βεατρίκη πρὸς τιμὴν τῆς μητρὸς τοῦ Μανφρέδου.

26. ὠνομάσθη Φρειδερίκος πρὸς τιμὴν τοῦ πατρὸς τοῦ Μανφρέδου.

27. ὠνομάσθη Azzelino, πρὸς τιμὴν τοῦ πενθεροῦ τοῦ Μανφρέδου, ὁ ὁποῖος εἴλκεν τὴν καταγωγὴν καὶ ἐκ τῶν Ἀγγέλων.

Ἡ Ἑλένη, ἀτυχῶς, ἀνεδείχθη μία τραγική βασίλισσα. Παρ' ὅλον ὅτι ἔζησε πανευτυχῆς τὰς μεγαλοπρεπεῖς γαμηλίους τελετάς, ὡς καὶ τὰς ἐκδηλώσεις ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἱταλῶν, καὶ παρ' ὅλον ὅτι ἡστραπτεν ἀπὸ χαρὰν καὶ ὑπερηφάνειαν, ὅτε ἐγέννησε τὸν διάδοχον τοῦ Μανφρέδου καὶ ὠργανώθησαν λαμπραὶ ἐορταὶ καὶ φωταγωγίαι, ἡ περαιτέρω σταδιοδρομία αὐτῆς ὑπῆρξε δραματικωτάτη μετὰ τὸν φόνον τοῦ συζύγου της²⁸.

Ὁ βασιλεὺς Μανφρέδος ἐπολέμα ἐπὶ ἑπτὰ συναπτὰ ἔτη τὰ φίλα πρὸς τὸν πάπα στρατεύματα. Τὴν 26ην Φεβρουαρίου τοῦ 1266, ὁ Μανφρέδος νικᾶται ἀπὸ τὸν Γάλλον Κάρολον τοῦ Ἀνζοῦ ἢ Ἀνδεγαυικόν²⁹, ὑποστηρικτὴν τοῦ πάπα, εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Santa Maria della Grandell παρὰ τὸ Βενεβέντον καὶ φονεύεται³⁰.

Τό ἄκρως θλιβερόν τοῦτο γεγονός ἐπληροφορήθη ἡ δυστυχὴς βασίλισσα, ὅτε διέμενε μέ τὰ τέκνα αὐτῆς εἰς τὴν Λουκερίαν (Lucera) ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ διοικητοῦ τῆς πόλεως³¹. Τότε ἀνεχώρησε διὰ τὸ Τράνον, ἔνθα³² καὶ συνελήφθη αἰχμάλ-

28. Διάβαζε ἐπιστολὴν Καρόλου Α' πρὸς τὸν πάπαν, δημοσιευθεῖσαν εἰς Marten et Durand, τ. II, epistola 259 (Thesaurus Anecdotorum). Πρβλ. Μ. Δένδια, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 260. Οἱ ποιηταὶ E. Raupach, O. Marbach καὶ F. W. Rogge ἔγραψαν τραγωδίας ἀναφερομένας εἰς τὴν οἰκτρὰν τύχην τοῦ Μανφρέδου καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ. Ἀργότερον, ὁ Dante Alighieri ποιεῖ τὸν Μανφρέδον ἐν Ἄδου καὶ δὴ τῷ Καθαρητίῳ (Divina Commedia, Purgatorio, cant. III). Ὁ ζωγράφος Engerth ἔγραψεν ὡραίαν εἰκόνα παριστῶσαν τὸν χωρισμὸν τῆς Βεατρίκης ἀπὸ τῆς Ἑλένης (θέμα, βεβαίως, ἀνιστόρητον)· πολλοί, προσέτι, καλλιτέχναι ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ Μανφρέδου καὶ τῆς Ἑλένης.

29. S. Runciman, *The Sicilian Vespers*, Cambridge 1958, σσ. 96-97.

30. Bohmer, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 883. E. G. Leonard, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 57. Peter Herde, *Karl I von Anjou*, Stuttgart 1979, σσ. 48-67.

31. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ. Μετὰ τῆς Ἑλένης εἰς τὴν Λουκερίαν, εὕρισκετο ἡ Κωνσταντία ἢ Ἄννα, χῆρα τοῦ Ἰωάννου Δούκα Βατάτζη καὶ ἀδελφὴ τοῦ φονευθέντος Μανφρέδου (Μιχ. Δένδια, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 264-266). Γεγονός, πάντως, εἶναι ὅτι ἡ Ἑλένη, ἐάν δὲν ἔφευγεν ἀπὸ τὴν Λουκερίαν, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριζαν οἱ Σαρακηνοὶ, πιστοὶ τοῦ Μανφρέδου, θά εἶχεν καλυτέραν τύχην.

32. Ὁ Ricordo Malaspini ἐσφαλμένως γράφει ὅτι ἡ Ἑλένη, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτῆς καὶ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Μανφρέδου, συνελήφθη αἰχμάλωτος εἰς τὴν Λουκερίαν -Lucera (R. Malaspini, *Istoria fiorentina*, κεφ. 185). Ὁρθὴ εἶναι ἡ ἄποψις τοῦ

λωτος από τούς στρατιώτας τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνζοῦ. Ἐγκαταλειμμένη ἀπό ὅλους, εὑρέθη εἰς πολύ δύσκολον θέσιν καί ἀπεφάσισε νά ἀποδράσῃ. Οἱ μόνοι οἱ ὁποῖοι ἐβοήθησαν νά ἀποδράσῃ διὰ τήν Ἀρταν ἦσαν ὁ Amerusio καί ὁ Manualdo μέ τήν σύζυγόν του Amundilla³³. Τό σχέδιον ὅμως διαφυγῆς ἀπό τό Τράνον (Trani) εἰς τήν Ἑλλάδα ἀπέτυχεν, καθὼς τήν νύκτα τῆς ἀποφάσεως (3 Μαρτίου 1266) ἐπεκράτησε θαλασσοταραχή, ἡ ὁποία δέν ἐπέτρεπε τόν ἀπόπλου τῶν πλοίων³⁴. Μετεφέρθησαν (ἡ Ἑλένη καί τά τέκνα της) τότε ἀναγκαστικῶς καί μυστικῶς εἰς καταφύγιον, ἀλλά δυστυχῶς τό μυστικόν διέρρευσεν. Εἰς τās 6 Μαρτίου ἐπανασυνελήφθη ἀπό τούς πράκτορας τοῦ Καρόλου καί μετεφέρθη εἰς τήν αὐλήν τοῦ τελευταίου εἰς τό Lago Pesole, εἰς τήν Basilicata³⁵, ὅπου παρέμεινε κρατουμένη ἀρκετούς μῆνας³⁶. Κατά τό διάστημα τῆς παραμονῆς της ἐκεῖ, ἡ Ἑλένη παρεκάλει νά ἐλευθερώσῃ ὁ Κάρολος τά τέκνα της, πλὴν ὅμως ματαίως. Ὁ Κάρολος, σκληρός ὡς ἦτο καί διὰ νά μὴν τήν ἐλευθερώσουν φίλοι τοῦ ἐκλιπόντος συζύγου της, τήν μετέφερε, τό θέρος τοῦ 1266, εἰς τό κάστρον τῆς Λουκερίας τῶν Χριστιανῶν, εἰς τήν Καμπανίαν³⁶. Ἐκεῖ ἦτο φυλακισμένη ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Rodotto Fayella³⁷ καί ἀργότερον τοῦ Henricus de Porta³⁸, εἶχε δέ τό δικαίωμα νά διατηρῇ μερικά ἔπιπλα, ἐνδύματα καί κοσμήματα, ὑπηρέτας καί ὑπηρετρίας. Κατά καιρούς, ὁ Charies ἔστελνε χρήματα εἰς τό κάστρον διὰ τήν προικῆπισσα τοῦ Taranto³⁹.

Ἀνωνύμου τοῦ Τράνου (τό συγκεκριμένον κείμενόν του ὑπάρχει εἰς τās σελίδας 22 κῆξ.: Forges Davanzati), ὅτι συνελήφθη ἡ Ἑλένη μέ τά τέκνα της εἰς τό Τρανόν (Davanzati, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 22). Πρβλ. Μιχ. Δένδια, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 250).

33. Μιχ. Δένδια, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 265-266.

34. D. Nicol, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 47, ὑποσ. 10. Μιχ. Δένδια, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 266-267.

35. Μιχ. Δένδια, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 267. G. Del Giudice, ἔνθ' ἄνωτ., τ. IV (1879), σσ. 79-80. Di Cesare, I, 186. J. Ficker, ἔνθ' ἄνωτ., 366.

36. Davanzati, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 23, 33: «castri Nuceriae Christianorum».

37. Μ. Δένδια, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 285.

38. Ἐγγραφον Ἀνδεγαυϊκῶν Ἀρχείων: Πρωτόκολλον τοῦ Ἐρρίκου de Porta, ἀριθ. ταξιθετήσεως: Reg. 1278 A, Fol. 138, No 40.

39. Μ. Δένδια, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 271.

Ὅτε ἡ Ἑλένη ἦτο φυλακισμένη εἰς τό φρούριον τῆς Νοκερίας, κατεβάλλοντο ἐνέργειαι καί διαπραγματεύσεις μέ σκοπόν αὕτη νά συναινέση νά ὑπανδρευθῇ, εἰς δεύτερον δι' αὐτήν γάμον, τόν Ἰσπανόν Ἑρρίκον Ἰνφάντη τῆς Καστιλλίας⁴⁰. Ἡ Ἑλένη, ὅμως, ἠρνεῖτο πεισματικῶς τὰς προτάσεις τοῦ Καρόλου, διότι ἔτρεφε λατρείαν πρὸς τὴν μνήμην τοῦ προσφιλοῦς συζύγου της Μανφρέδου· δέν ὑπέκυπτε νά ὑπανδρευθῇ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ δολοφονηθέντος συζύγου της καὶ ἐξήτα ἐπιμόνως τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν τέκνων της. Ἐπίσης, ἡ Ἑλένη ἠρνεῖτο νά ὑπανδρευθῇ τόν Ἑρρίκον, διότι οὗτος, κατὰ τό συνοικέσιον, θά ἐλάμβανε τὴν προῖκαν αὐτῆς καὶ εἰς ἐδάφη, καὶ θά ἠδύνατο διὰ πολέμων νά εὐρύνῃ τὰς κτήσεις του εἰς βάρος τοῦ πατρός της Μιχαῆλ Β' καὶ ὑπὲρ τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνζοῦ καί, κατ' ἐπέκτασιν, τοῦ πάπα⁴¹. Ἐν προκειμένῳ, ἡ Ἑλένη ἐνήργησε μετὰ πάσης φιλοπατρίας καὶ κυρίως ὑπὲρ τῆς πίστεώς της, ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ κατὰ τῶν ἐπεκτατικῶν σχεδίων τοῦ ἀδυσωπῆτου πάπα. Παραλλήλως, ἐκλιπαροῦσε τόν Κάρολον νά ἐλευθερώσῃ τὰ τέκνα της, πλὴν ὅμως ὁ ἀνηλεὲς τύραννος τὰ ἐνέκλεισεν εἰς τὴν φυλακὴν καὶ δὴ εἰς μὴ γνωστοποιούμενον φρούριον ἐπὶ τῷ τέλει νά ἐκλείψουν ὡς ἄγνωστοι⁴². Λέγεται, ἐπίσης, ὅτι ἡ Ἑλένη θά ὑπέκυπτεν εἰς τό συνοικέσιον, ἐάν ὁ Κάρολος ἀπελευθέρουε τὰ τέκνα της⁴³. Παρ' ὅλα ταῦτα, ὁ πατὴρ αὐτῆς, Μιχαῆλ Β', ἐκίνησεν οὐρανόν καὶ γῆν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἀτυχοῦς θυγατρὸς του καὶ τῶν ἐγγόνων του. Ἀπετάνθη,

40. Ὁ Ἰσπανὸς Ἑρρίκος, Ἰνφάντης τῆς Καστιλλίας, ἐγεννήθη τό 1225 καὶ ἦτο τρίτοκος υἱὸς τοῦ Βασιλέως τῆς Καστιλλίας Φερδινάνδου Γ' τοῦ Ἁγίου καὶ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Ἀλφόνσου Ι'.

41. G. Del Giudice, *Codice diplomatico*, I, σσ. 278, 298. Μ. Ἀ. Δένδια, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 278, 279.

42. «Ὁ Κάρολος ἀνεδείχθη σκληρὸς βασανιστὴς τῆς Ἑλένης καὶ τῶν υἱῶν της». G. Del Giudice, *Arch. Stor. τ. V* (1880), σ. 275. «Τὰ τέκνα της ἐτηροῦντο ἐν φρικτῇ εἰρικτῇ» καὶ «ἔξων ὡς ἐάν δέν ἤθελον ποτέ γεννηθῇ», Μ. Ἀ. Δένδια, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 283 καὶ 288.

43. Μ. Ἀ. Δένδια, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 277.

ἐξ ἀνάγκης, δι’ ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν πάπα, πλὴν ὁμως ἐπὶ ματαίῳ. Τελικῶς, ἡ τύχη τῶν υἱῶν τῆς Ἑλένης ὑπῆρξεν οἰκτρὰ: περιέπεσαν εἰς ἀφάνειαν, ἐνεκλείσθησαν εἰς διαφόρους φυλακὰς καὶ πρῶτοι ἀπεβίωσαν ὁ Ἀντζολίνο καὶ ὁ Ἑρρίκος καὶ τελευταῖος ὁ Φρειδερίκος⁴⁴, τυραννισθεῖς καὶ τυφλωθεῖς⁴⁵.

Ἐν τῷ μεταξῷ, ἡ δυστυχὴς βασίλισσα Ἑλένη, καίτοι παραμορφωμένη ἀπὸ τὰς θλίψεις καὶ τὰς κακουχίας, διετήρησεν ἐν τούτοις τὴν εὐγένειαν, τὴν ἀκεραιότητα, τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ τὴν ἀγιότητα τῆς βυζαντινῆς ἀρχόντισσας, ὅπως ἀκριβῶς τὰ ἐδιδάχθη καὶ τὰ παρέλαβεν ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην ἀπὸ τὴν εὐγενῇ καὶ ὁσίαν μητέρα της. Ἀπέθανεν ἐκ βαρυτάτης θλίψεως, διότι ἐστερεῖτο τῶν προσφιλεστάτων, πλὴν ὁμως δυστυχῶν υἱῶν της, εἰς τὰ μέσα τοῦ Ἰουλίου τοῦ ἔτους 1271, εἰς ἡλικίαν μικροτέραν τῶν 30 ἐτῶν⁴⁶.

Οἱ ἱστορικοὶ μᾶς παραδίδουν ὅτι ἡ Ἑλένη ἦτο προικισμένη μέ ὠραιότητα ψυχῆς καὶ σώματος καὶ ἐρασμίαν χάριν⁴⁷. Ἐπίστευεν, ὅπως ἡ ὁσία μήτηρ αὐτῆς, εἰς τὸν θεσμόν τῆς οἰκογενείας, ἐλάτρευε τὸν σύζυγόν της καὶ ὑπεραγαποῦσε τὰ τέκνα της. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διέκρινεν ἰδιαίτερος τὴν Ἑλένην ὡς ἡθικὴν προσωπικότητα, ἦτο ἡ μεγάλη πίστις αὐτῆς εἰς τὸν ὀρθόδοξον χριστιανισμόν καί, ἐκ τοῦ λόγου τούτου, ἀφιέρωνε πολὺν χρόνον διὰ προσευχὴν καὶ χριστιανικὰ ἔργα.

44. Giovanni Villani, Cronica, Florence 1823, βιβλίον 7ον, κεφάλαιον 11.

45. Τό 1318: Reg. 1318, B. No 216, Fol. 150. M. Α. Δένδια, ἐνθ’ ἀνωτ., σ. 294. Ἐνεκα τῶν ἐγκληματικῶν ἐνεργειῶν τοῦ Καρόλου κατὰ τῶν υἱῶν τοῦ ἀτυχοῦς Μανφρέδου, ἐδημουργήθη τὸ ἐξῆς πολιτικόν γεγονός: τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματα περιῆλθον εἰς τὴν πρωτότοκον τοῦ Μανφρέδου Κωνσταντίαν, εἰς τρόπον ὥστε, μετὰ τὸν Σικελικόν Ἑσπερινόν, ὁ σύζυγος αὐτῆς Πέτρος Γ’ τῆς Ἀραγωνίας, διεκδικῶν τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματα τῆς Κωνσταντίας, νὰ καταλάβῃ τὴν χώραν, γεγονός τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη ὑπὸ πάντων φυσικώτατον, διότι οὐδεὶς ἐσκέφθη τοὺς υἱοὺς τοῦ Μανφρέδου, οἱ ὁποῖοι ἐκ τῆς μυστικῆς καθεῖρξέως τῶν ἐθεωροῦντο ἄφαντοι καὶ ἐνομιζόντο ἐκλιπόντες.

46. Ἀπέθανε τὸ 1271 εἰς τὸ Lago Pesole. Ἀνδεγαυικά Ἀρχεῖα τῆς 18ης Ἰουλίου 1271: Reg. 1278 A, fol. 138, No 40.

47. M. Α. Δένδια, ἐνθ’ ἀνωτ., σ. 229.

Τό δέ μαρτύριον τῆς πίστεώς της ἦτο τό τελευταῖον χριστοκεντρικόν ἔργον της, τό ὅποῖον τῆς ἐξησφάλισε τό εὐλογημένον τίμημα τῆς ὁσιότητος ὡς τῆς ἁγίας αὐτῆς μητρός.

Ὁ μελετητής τῆς ζωῆς τῆς Ἑλένης, Μιχαήλ Δένδιας, εὐστόχως καί δικαίως ἐσχολίασε δι' αὐτήν τά ἑξῆς: «Εἶναι κριμα ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐσκέφθη νά ἁγιάσῃ τήν μητέρα αὐτῆς Θεοδώρα μόνην, οὐχί δέ καί τήν Ἑλένην. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἡ Ἐκκλησία αὕτη ὑπῆρξε μακράν τῶν παθημάτων τῆς θυγατρὸς τῆς Ἀγίας Θεοδώρας, δέν ἐγένετο μάρτυς τῆς ἐμμονῆς αὐτῆς εἰς τήν ἀρετήν, δέν ἐγνώρισε ποτέ τήν χριστιανικήν αὐτῆς ἐγκαρτέρησιν ἐν τῇ θλίψει, ἐν τῷ πόνῳ, ἐν τῇ συμφορᾷ, ἐν τῇ ταλαιπωρίᾳ, δέν ἐπληροφορήθη ποτέ τά κατὰ τήν στάσιν αὐτῆς ἀπέναντι τῶν ἐν Ἰταλία ἀντιπροσώπων τῆς πολιτικῆς καί θρησκευτικῆς ἐξουσίας. Ἡ “κόρη τοῦ εὐγενοῦς Μιχαλίτση” ἐμαρτύρησεν ἀληθῶς ὑπέρ τῆς πίστεως, ὑπέρ τῆς ἀρετῆς, ὑπέρ τῆς εὐγενείας τοῦ ἔθνους αὐτῆς»⁴⁸.

Τό τραγικόν τέλος τῆς μαρτυρησάσης ἐν Ἰταλία βασιλίσσης Ἑλένης Δούκαινας–Χοενστάουφεν καί τῶν ἐπίσης μαρτυρησάντων τέκνων αὐτῆς Ἑρρίκου, Φρειδερίκου καί Ἀτζολίνου⁴⁹ ὀφείλεται σαφῶς εἰς πολιτικές καί θρησκευτικές σκοπιμότητας⁵⁰.

48. Μιχαήλ Ἀ. Δένδια, Ἑλένη Ἀγγελίνα Δούκαινα, Βασίλισσα Σικελίας καί Νεαπόλεως, σσ. 219-294. Ἐν προκειμένῳ, γίνεται μνεΐα ὅτι ὁ Μητροπολίτης Ἀργολίδος κ.κ. Ἰάκωβος εἰς τήν ἐορτήν τῆς Ὁσίας Θεοδώρας, ὁμιλήσας εἰς τόν ἐν Ἀρτῇ ὁμώνυμον ναόν κατὰ τόν ἐσπερινόν τῆς 10ης Μαρτίου τοῦ 1997, ὑπεστήριξεν μετὰ πάθους τήν ὁσιότητα τῆς Ἑλένης, θυγατρὸς τῆς Ὁσίας καί πολιοῦχου τῆς Ἀρτῆς καί συνετάχθη ἀσμένως μέ τήν ἀποψιν τοῦ Μιχαήλ Δένδια, ὅπως ὑπό τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐγγραφή καί αὕτη μεταξύ τῶν ὁσίων τῆς Ὁρθοδοξίας.

49. Κατά τήν ἐποχὴν τῶν ἀνελεήτων προσπαθειῶν τῶν Γάλλων πρὸς διάσωσιν τοῦ Παπισμοῦ εἰς τά τότε ὑπάρχοντα μικρά κρατίδια τῆς Ἰταλίας.

50. Ἐν προκειμένῳ οἱ Ἕλληνες μελετηταί καί ἱστορικοί δέν ἔχουν εἰσέτι διερευνήσῃ τό γεγονός τοῦτο, ὡς καί ἄλλα παρεμφερεῖ ἐντός καί ἐκτός τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου, ἵνα ἐπιβεβαιωθῇ τό μέγεθος τῆς προσφορᾶς τῶν ἈγγελοΚομνηνοΔουκάδων (τῶν ἡγεμόνων τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ὡς καί τῶν μελῶν τῶν οἰκογενειῶν των) εἰς τόν Ὁρθόδοξον Χριστιανισμόν.

ΝΤΙΝΟΣ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ

Έφυγε από τη ζωή ο συμπατριώτης εκλεκτός συγγραφέας και κορυφαίος σκηνοθέτης **Ντίνος Δημόπουλος**. Ο θάνατός του έπληθε ξημερώματα Παρασκευής 28/2 και η κηδεία του έγινε στο νεκροταφείο της Ραφήνας Αττικής τό Σάββατο, 1η Μαρτίου. Ήταν 82 ετών.

Ο Ντίνος Δημόπουλος σ' όλη του τη ζωή υπήρξε ένας ευγενής και ήρεμος άνθρωπος, μιά φιγούρα κομψή, καλλιτεχνική. Φορούσε συνήθως μπερέ ή κασκέτο και φουλάρι.

Έφυγε άθόρυβα, όπως άθόρυβος ήταν σ' όλη του τη ζωή.

Ο Ντίνος Δημόπουλος υπήρξε από τούς παραγωγικότερους σκηνοθέτες του ελληνικού κινηματογράφου. Σκηνοθέτησε 48 ταινίες –την τελευταία *Τά δελφινάκια* του *Άμβρακιου* τό 1993– ίδρυσε δραματική σχολή, έγραψε πέντε θεατρικά έργα, καθώς και 12 βιβλία, ανάμεσά τους και τό αυτόβιογραφικό *Ένας σκηνοθέτης θυμάται* μέ αναμνήσεις από τήν κινηματογραφική του καριέρα.

Ήταν ο σκηνοθέτης τών στάρ του ελληνικού σινεμά, της Τζένης Καρέζη, της Άλίκης Βουγιουκλάκη, του Νίκου Κούρκουλου, του Άλέκου Άλεξανδράκη. Μέ εκείνον γύρισαν μερικές από τίς καλύτερες έπιτυχίες τους: *Μιά τρελή οίκογένεια*, *Τζένη-Τζένη*, *Τό κλωτσοσκούφι*, *Μανταλένα*, *Τό άμαξάκι*, *Πυρετός στήν άσφαλτο*, *Ή Λίζα* και ή άλλη, *Κατηγορώ* τούς ανθρώπους, *Κονσέρτο γιά πολυβόλα*, *Ταξίδι*, *Λόλα*, *Δεσποινίς διευθυντής*, *Μιά Ίταλίδα άπ' τήν Κυψέλη* κ.ά.

Γεννήθηκε τό 1921 στό Πάλαιρο (Ζαβέρδα) Αιτωλοακαρνανίας, όπου υπηρέτοϋσε στό Αιμενικό Σώμα ο πατέρας του. Άλλά τά παιδικά του χρόνια τά πέρασε στήν Άρτα και στήν Κόπρενα (Άλυκή), τόπους μέ τούς όποιους συνδέθηκε συναισθηματικά. Άλλωστε καταγόταν από τήν Άρτα. Φοίτησε και στό Γυμνάσιο της Άρτας και μέ συγκίνηση τόν θυμούνται οί συμμαθητές του.

Έδωσε εξετάσεις στή Νομική Σχολή Άθηνών και πέτυχε μεταξύ τών πρώτων. Σπούδασε στή Δραματική Σχολή του Παννούλη Σαραντίδη και ξεκίνησε ως ήθοποιός στό ελεύθερο θέατρο και στόν κινηματογράφο, πρίν ασχοληθεί μέ τή σκηνοθεσία.

Γιά πολλά χρόνια επίσης, υπήρξε δοηθός σκηνοθέτη του Άλέξη Μινωτή. Ήταν παντρεμένος μέ τήν ήθοποιό Φλωρέττα Ζάννα, πού έπαιξε και σέ πολλές από τίς ταινίες του.

Άρκετές από τίς ταινίες του Ντίνου Δημόπουλου συμμετείχαν σέ φεστιβάλ

του ἑξωτερικοῦ. Ἡ Ἀστέρω στό φεστιβάλ Βερολίνου τό 1959, ἡ Μανταλένα στίς Κάννες τό 1961, ἡ Ἑλλάδα καί ἡ θάλασσα πού κέρδισε τό α΄ βραβεῖο στό φεστιβάλ τοῦ Τορίνο τό 1976, τά Δελφινάκια τοῦ Ἀμβρακινοῦ μέ πολλές διακρίσεις στά φεστιβάλ τοῦ Καΐρου, Βιέννης καί Νέας Ἀγγλίας.

Πολλά ἀπό τά μυθιστορήματα τοῦ Ντίνου εἶναι γιά παιδιά, ἰδιαίτερα Ὁ Βάνκα καί τά ἀδέσποτα καί Τά δελφινάκια τοῦ Ἀμβρακινοῦ, πού πρέπει νά τά διαβάζουν ὅλα τά παιδιά.

Τό τελευταῖο σενάριο πού ὁ Ντίνος Δημόπουλος δέν πρόλαβε νά κάνει ταινία, ἦταν Οἱ ἐραστές τῆς Μύρινθας (2001), βασισμένο στό ὁμότιτλο μυθιστόρημά του.

Ἡ Ἄρτα τίμησε τόν Ντίνο μέ τό μετάλλιο τοῦ Δήμου, μέ τό «Ἀγραφιώτειο Βραβεῖο» τοῦ «Σκουφᾶ» καί μέ ἄλλες διακρίσεις.

Οἱ Ἀρτινοί θά τόν θυμῶνται καί ἡ Ἄρτα θά τόν τιμᾷ πάντα.

«ΣΚΟΥΦΑΣ»

* * *

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Χ. ΒΑΓΙΑΣ

Ὁ Παναγιώτης Χαριλάου Βάγιας γεννήθηκε στίς 6-12-1934 στήν Ἄρτα, ὅπου τέλειωσε καί τό τότε Γυμνάσιο. Τό 1954 εἰσήχθη στήν Ἀνωτάτη Γεωπονική Σχολή Ἀθηνῶν (σημερινό Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν), ὅπου καί ἀποφοίτησε τό 1959 μέ τόν βαθμό «Λίαν Καλῶς» καί εἰδικότητα στήν Δενδροκομία-Ανθοκομία.

Ἀπό τό 1961 ἐργαζόταν ὡς ἐπιχειρηματίας γεωπόνος μέ ἔντονη ἐπιστημονική, συνδικαλιστική καί κοινωνική δράση:

- Ἐχει βραβευτεῖ ἀπό τήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τό 1969 γιά τήν συμβολή του στήν πρακτική ἐφαρμογή τοῦ ἀγενοῦς πολλαπλασιασμοῦ τῶν φυτῶν.

- Ὑπῆρξε ἐκλεγμένος πρόεδρος τῆς Πανελληνίας Ἐνωσης Ἐργοληπτῶν Γεωπόνων

Ἐργων Πρασίνου μέ ἔδρα τήν Ἀθήνα.

- Διατέλεσε αἰρετό μέλος τοῦ Γεωτεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἑλλάδος καί Αἰρετός Γενικός Γραμματέας τῆς Πανελληνίας Ὁμοσπονδίας Συνδέσμων Γεωπόνων, γιά περισσότερα ἀπό τέσσερα χρόνια καί μέλος τοῦ Δ.Σ. τοῦ Ἰνστιτούτου Γεωπονικῶν Ἐπιστημῶν καί μέλος τῆς Ε.Ε. τῆς Οἰκονομικῆς καί Κοινωνικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος.
- Πρώτος στήν Ἑλλάδα ἐγκατέστησε στήν Ἄρτα, θαλάμους βιομηχανικῆς παραγωγῆς ἑρριζῶν μοσχευμάτων μέ τήν μέθοδο τῆς Ὑδρονεφώσεως.

- Οί πρότυπες τεχνικές προδιαγραφές καί Ἀναλύσεις Τιμῶν γιά ἔργα πρασίνου πού ἔχει ἐκπονήσει ἐφαρμόζονται καί σήμερα ἀπό τό ΥΠΕΧΩΔΕ.
- Ὑπῆρξε ὑποψήφιος βουλευτής Νέας Δημοκρατίας στό Νομό Ἄρτης καί διετέλεσε μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ κόμματος τῆς Νέας Δημοκρατίας. Ἦταν παντρεμένος μέ τήν Ἑλένη Βάσσου μέ τήν ὁποία ἀπέκτησαν τρία παιδιά, τήν Κατερίνα, τόν Χαρίλαο καί τήν Χριστίνα.

«ΣΚΟΥΦΑΣ»

ΚΑΝΕΙΣ ΔΕΝ ΕΛΕΙΨΕ ΑΠΟ ΤΟ «ΣΤΕΡΝΟ ΑΝΤΙΟ»
Πολλές ἑκατοντάδες ἄρτινοί στήν κηδεία τοῦ ΠΑΝΟΥ ΒΑΓΙΑ

Κηδεύτηκε χθές καί σέ ἡλικία 68 χρόνων ὁ Πάνος Χ. Βάγιας καί στήν τελευταία του κατοικία τόν συνόδευσαν πολλές ἑκατοντάδες ἄρτινοί, πού δέν ἔκρυβαν τή θλίψη τους γιά τό χαμό τοῦ πῶ καλосυνάτου συμπολίτη καί συνανθρώπου μας.

Συγγενεῖς, φίλοι, γνωστοί καί ἄγνωστοι, ἐπώνυμοι καί ἀνώνυμοι, ἄρτινοί καί ὄχι μόνο, ὅλοι τους κάτι καλό εἶχαν νά ποῦν γιά τόν ἐκλιπόντα.

Κι ὅλοι συμφωνοῦσαν ὅτι στό πέρασμά του, ὑπῆξε ἀνιδιοτελής, ἀπλός καί καλосυνάτος, ἀκούραστος στή δημιουργία καί τήν προσφορά, σεμνός στή συμπεριφορά καί ἄκακος στίς κοινωνικές του σχέσεις.

Δούλευε καί νοιαζόταν πρῶτα γιά τούς ἄλλους καί ἐλάχιστα γιά τόν ἑαυτό του.

Στήν πολιτική ἔδωσε πολλά καί σέ πολλούς καί πῆρε ψίχουλα, στόν πολιτισμό καί στόν ἀθλητισμό τό ἴδιο καί στήν ὅλη ἐπιχειρηματική καί πρωτοποριακή ἐπίσημο-μονική του δραστηριότητα, προτεραιότητα ἔδινε στίς ὑποχρεώσεις του ἔναντι τῶν συνεργατῶν του καί ἐργαζομένων καί ἐλάχιστα στό προσωπικό του ὄφελος καί τήν πολιτική του ἀνάδειξη.

Ἀφῆσε πίσω του μιὰ ἀξιοθαύμαστη καί ἀξιοζήλευτη οἰκογένεια, πολλοῦς συγγενεῖς καί φίλους πού θά τόν θυμοῦνται γιά πάντα.

Ἐφυγε ἀδικημένος ἀπό τή μοίρα του καί δικαιωμένος ὡς ἄνθρωπος καί ἐνεργός πολίτης.

Αἰωνία του ἡ μνήμη!

Ὁ ν. Παρατηρητής συμμετέχει στό πένθος καί γιά λόγους πού δέν εἶναι τοῦ παρόντος.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

‘Έλενα Βενιζέλου, *Στή σκιά του Βενιζέλου*, εκδόσεις ‘Ωκεανίδα.

‘Ο χρόνος είναι αμείλικτος κριτής των ιστορικών συμβάντων. ‘Η ψυχραιμία αποτίμησή τους έρχεται πάντα αργά, μετά από την σκληρή διάψευση που επιφέρει η αλήθεια. ‘Από τη φύση μας λαός των άκρων, της αμφιθυμίας, της υπερβολής, έρχόμαστε, κατά κανόνα, πολύ αργά να αναγνωρίσουμε πόσο ήταν λανθασμένες οι επιλογές μας.

‘Όλα αυτά συνέβησαν και θά συμβαίνουν πάντα, ως μία φυσική συνέπεια των αδυναμιών της ανθρώπινης φύσεώς μας. Τά έχει προτυπώσει άλλωστε μέ άκρα διορατικότητα ο μέγας ανατόμος του ιστορικού γίνεσθαι, ο αγέραςτος Θουκυδίδης μας, όπου, στο κεφ. 45 του Γ’ τόμου της ιστορίας του, γνωμοδοτεί ή χρησιμοδοτεί: «‘Από φυσικού τους όλοι, και άτομα και πολιτείες έχουν την τάση να πέφτουν σε λάθη και δεν υπάρχει νόμος να τους εμποδίσει από αυτό». Για να προσθέσει στο κεφ. 82 ότι: «Και έπесαν πάνω στίς πόλεις από τους εμφύλιους πολέμους πολλά δεινά που γίνονταν και θά γίνονται, όσο ή φύση του ανθρώπου θά μένει ή ίδια».

‘Αφετηρία των ανωτέρω σκέψεων στάθηκε τό βιβλίο αναμνήσεων της ‘Έλενας Βενιζέλου, της δευτέρας συζύγου του μεγάλου ‘Ελληνα πολιτικού και αληθούς πατριώτη, του ‘Ε. Βενιζέλου.

‘Η ‘Έλενα Βενιζέλου, μέ την ψυχραιμία, διακριτικά στοχαστική γραφή της, μάς δεσμεύει να αναλογισθούμε όλα τά συγκλονιστικά, ένιστε δραματικά γεγονότα, στά όποια είτε άμεσα, είτε έμμεσα, πρωταγωνιστεί ο ‘Ε. Βενιζέλος.

‘Η συγγραφέας, εκ χαρακτήρος και ύψηλης ανατροφής, δεν προβαίνει σε όποια-δήποτε κριτική συνεργατών, φίλων, συγγενών, που περιβάλλουν τον ‘Ελευθέριο Βενιζέλο.

‘Η προσοχή της επικεντρώνεται στο πρόσωπο του συζύγου της που, ζώντας στή σκιά του, τον περιβάλλει μέ στοργή και απέραντη τρυφερή φροντίδα. Τόν θαυμάζει και τον αγαπά πολλά χρόνια πριν τον παντρευτεί. Σημειώνει: – «‘Ο θαυμασμός μου για τον Βενιζέλο ξεκινάει τον Σεπτέμβριο του 1910. Στο Λονδίνο, όπου βρίσκoμουν μέ τη μητέρα μου, διάβασα έναν σημαντικό λόγο που είχε εκφωνήσει στην ‘Αθήνα μέ θέμα την έσωτερική πολιτική. ‘Η δομή του λόγου ήταν ρωμαλέα, ή σκέψη τόσο ευγενική και ανώτερη, που μέ συνάρπασε και χωρίς τον μαγνητισμό της παρουσίας του».

Τό 1912 ο Βενιζέλος ήρθε στο Λονδίνο για να διαπραγματευθεί τό Βαλκανικό Σύμφωνο. ‘Όταν μου τον σύστησαν στην ‘Ελληνική Μητρόπολη ένιωσα ότι: «ό άνθρωπος ανταποκρινόταν στην εικόνα που είχα σχηματίσει διαβάζοντας τό λόγο του: ήταν σαφής, δυναμικός, από ευγενική γενιά». Για να σημειώσει άλλοι: «‘Ο Βενιζέλος είναι κάτι περισσότερο από ‘Ελληνας, είναι Κρητικός και οι Κρητικοί τον αποθεώνουν».

Τά χρόνια μεταξύ του 1914-16 χρωμαίζονται από την ένταση των σχέσεων Βασιλέως Κων/νου και Βενιζέλου. ‘Ο δεύτερος δεν ήθελε την ‘Ελλάδα ουδέτερη,

ὅπως ὁ Βασιλιάς, ἀλλὰ στό πλευρό τῶν συμμάχων. Εἶναι ἡ ἐποχή πού ὁ Βενιζέλος στίς 25 Νοεμβρίου τοῦ 1916 σχηματίζει προσωρινή κυβέρνηση στήν Θεσσαλονίκη. Ἀξίζει ὅμως ἐδῶ νά σημειώσουμε τά ὅσα ἀναφέρει ἡ Ἑλένα: – «Ἡ Ἑλλάδα ἦταν διχασμένη ἀνάμεσα στόν βασιλέα τῆς –πού εἶχε ἀποδειχθεῖ ἐξίσου καλός στρατηλάτης ὅσο καί φίλος τῶν στρατιωτῶν του στή διάρκεια τῶν Βαλκανικῶν πολέμων τοῦ 1912-13– καί στόν Βενιζέλο, τοῦ ὁποίου τό θάρρος καί ἡ διορατικότητα ὑπόσχονταν στόν λαό ἀσφάλεια καί τήν ἱκανοποίηση τῶν ἐθνικῶν του διεκδικήσεων».

Ἀκολουθεῖ ἡ ἐξιστόρηση θλιβερῶν γεγονότων, ὅπως ἡ ἔκδοση διατάγματος ἀπό τόν βασιλέα σύλληψης τοῦ Βενιζέλου γιά ἔσχατη προδοσία καί ὁ ἀφορισμός του. Ἀκολουθεῖ ἡ ἀποτυχία τοῦ Βενιζέλου στίς ἐκλογές τοῦ 1920 καί ἡ ἀναχώρηση τοῦ ζεύγους στίς Η.Π.Α.

Σημειώνει ἡ Ἑλένα: – «Ὁ σύζυγός μου εἶχε ἀνάγκη νά ἀλλάξει τόπο καί ἐντυπώσεις. Ἡ ἀποτυχία στίς ἐκλογές τοῦ 1920 καί ἡ ἐναντίον του ἀπόπειρα στό Παρίσι, ὅπου Ἑλλήνες ἀξιωματικοί τόν τραυμάτισαν ἀρκετά σοβαρά στόν ὦμο, τόν εἶχαν πικράνει ἀκόμα περισσότερο, ἀφοῦ μόλις πρόσφατα εἶχε διευρύνει τά σύνορα τῆς Ἑλλάδας καί βρισκόταν στό ἀπόγειο τῆς ἐπιτυχίας του. Ὑγιής, σπιθαρός, σίγουρος γιά τόν ἑαυτό του, ἰσορροπημένος, ἄντεχε καί ξεπερνοῦσε κάθε ἀντιξοότητα, διατηρώντας ὅμως πικρία, κάτι σάν πονεμένη ἐκπληξη, γιά τήν ἀδικία, ὅχι εἰς βάρος του, ἀλλὰ εἰς βάρος αὐτῆς τῆς ἀγαπημένης πατρίδας, πού τῆς εἶχε ἀφιερώσει τή ζωή του».

Φυσικά ἀκολούθησαν καί ἄλλα δραματικά γεγονότα, ὅπως ἡ Μικρασιατική καταστροφή, μέ τίς ἀναρίθμητες τραγικές τῆς συνέπειες, ἡ ἐκ νέου ἀπόπειρα ἐναντίον τῆς ζωῆς του στήν Ἀθήνα τό 1933, ἡ κρίσιμη σχέση του μέ τό δικτάτορα Κουνδούλη στά 1935. Σημειώνει ἡ Ἑλένα: – «Ὁ Βενιζέλος δέν θέλησε ποτέ του νά ἐγκαθιδρύσει μιά δικτατορία στήν Ἑλλάδα. Σέ μιά φίλη του, πού τόν ρωτοῦσε γιά τόν λόγο, ἀπάντησε: «Διαβάστε τήν ἱστορία, διαβάστε τήν προσεκτικά καί θά καταλάβετε».

Ἀκολουθεῖ ἡ μεγάλη ταλαιπωρία τῆς φυγῆς καί πάλι ἀπό τήν Ἑλλάδα. Μαζωμένες πικρίες, καί βαθιά ἀπογοήτευση ἀπό τήν ἄθλια συμπεριφορά Ἑλλήνων πρὸς Ἑλλήνες θά κάμψουν τήν ψυχή τοῦ φλογεροῦ αὐτοῦ Ἑλλήνα, τοῦ ἀδάμαστου πατριώτη. Θά σθῆσει πρόωρα, βαρύντα ἀπώλεια γιά τήν πατρίδα μας, τόν Μάρτιο τοῦ 1936.

Μετά τήν τραγική αὐτή ἀπώλεια, σημειώνει ἡ Ἑλένα: «Γύρισα στό Παρίσι, ὅπου μέ περίμενε ἡ ἀνάμνηση ἐκείνου, πού ἡ ἀπουσία του θά ἀπασχολοῦσε τήν σκέψη μου, ὅπως ἡ παρουσία του εἶχε γεμίσει τή ζωή μου».

Δέν εἶναι λίγα τά καίρια σημεία πού ὁ γράφων τά θεωρεῖ ἐξίσου ἀξιόλογα. Ἡ παράθεσή του ὥστόσο θά μᾶς πῆγαινε πολύ μακριά. Ἐλπίζω πώς, μέ ὅσα ὑπομνηματίσθηκαν σχετικά μέ τό βίο καί τήν δράση Ἐνός ἀπό τούς ἀξιολογότερους πολιτικούς πού ἀνέδειξε ποτέ ὁ τόπος μας, τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ὁ ἀναγνώστης θά βρεῖ τό κίνητρο γιά νά προσφύγει στό ἴδιο τό βιβλίο τῆς Ἑλένας Βενιζέλου, ἐνττύφημα πολλαπλοῦ μεστοῦ νοήματος στό ἀνῆσυχο, ἀβέβαιο ἱστορικό γίνεσθαι πού τραγικά βιώνουμε ὅλοι μας στίς ἀρχές τοῦ νέου αἰῶνος.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ του ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

- Τό χορευτικό τμήμα του «Σκουφά» κατά τις ημέρες των Αποκριών παρουσίασε τό «Γαϊτανάκι» καί ἀποκριάικα τραγούδια τῆς Ἄρτας. Στήν ἐκδήλωση αὐτή συμμετείχε τό μουσικό συγκρότημα καί ἡ χορευτική ὁμάδα ἀπό τό *Νέο Μοναστήρι Δομοκοῦ* Λαμίας πού παρουσίασε τραγούδια καί χορούς ἀπό τήν Ἀνατολική Ρωμυλία.

- 25/3/2002

Ἐο «Σκουφᾶς» διοργάνωσε ὁμιλία-διάλεξη μέ τόν Διευθυντή τοῦ 1ου ΤΕΕ Φιλοθέης κ. Νικόλαο Ράπτη μέ θέμα «Ἡ παιδεία στά χρόνια τῆς σκλαβιάς δρόμος γιά τό ἄστρον τοῦ 1821». Μετά τήν ὁμιλία ἀπενεμήθησαν τά *Ἀγγραφιώτεια* βραβεῖα στούς μαθητές:

- Αἰκ. Καλογιάννη
 - Χρ. Τάτσι
 - Βασ. Σχιζογιάννη
 - Εὐ. Εὐταξία
 - Κων. Οικονόμου
 - Γεώργ. Τσιτζίλα
 - Φωτ. Καρίνου
 - Παν. Νάκη
 - Θεμ. Σακκά
- καί στούς:

- Βασίλειο Μασαούτα
- Ἀθηνᾶ Κούρτη
- Γεώργιο Μπουρνάκα
- Ἰωάννη Βαγενᾶ
- Κωνσταντῖνο Τσακτοῖρα
- Λαογραφικό Μουσεῖο
- Σύλλογο παιδιῶν πασχόντων ἀπό μεσογειακή ἀναιμία
- Ἑλληνική Μαθηματική Ἑταιρία (παράρτημα Ἄρτας)

καί τά *Μπαρμπαστάθεια* βραβεῖα στούς μαθητές:

- Παπαβασιλείου Γεώργ.
- Πανταζή Ἀδελαΐδα
- Ρώση Καλλιόπη

Στήν πνευματική στέγη τοῦ «Σκουφᾶ» πραγματοποιήθηκε ἔκθεση ζωγραφικῆς Ἀρτιῶν γυναικῶν.

- 12/4/2002

Ἐο «Σκουφᾶς» μέ συνδιοργανωτές τήν Ἱερὰ Μητρόπολη Ἄρτης, τήν Νομαρχιακή Αὐτοδιοίκηση Ἄρτας, τόν Δῆμο Ἀρταίων καί τόν πολιτιστικό σύλλογο «Μακρυγιάννης» διοργάνωσε στίς 12-13-14/4/2002 τό Β' Διεθνές Ἀρχαιολογικό καί Ἱστορικό Συνέδριο γιά τήν Βυζαντινή Ἄρτα καί τήν περιοχή της.

- 4/7/2002

Ὁργανώθηκε ἀπό τόν «Σκουφᾶ» στό θέατρο Κάστρου τῆς πόλης μας τό πανελλήνιο φεστιβάλ παραδοσιακῶν χορῶν (παράδοση-χορός-τραγούδι) γιά ἑβδομη συνεχῆ χρονιά. Τήν πρώτη ἡμέρα παρουσίασαν πρόγραμμα τό χορευτικό συγκρότημα Ἀγίων Ἀναργύρων Ἄρτας καί ἡ σχολή χοροῦ μπαλέτου τῆς Ἑλένης Μάργαρη. Τήν δεύτερη ἡμέρα τά παιδικά τμήματα τοῦ «Σκουφᾶ».

Τήν τρίτη ἡμέρα παρουσίασαν πρόγραμμα:

- Ἐο πολιτιστικός ὁργανισμός Δήμου Νάξου
- Ἐο λαογραφικός σύλλογος Τρικάλων *Οἱ Θεριστάδες*
- Ἐο πολιτιστικός σύνδεσμος Ζαγοραίων
- Τό παραδοσιακό καλλιτεχνικό ἐργαστήρι Ἀγρινίου

Ἐο Μ/Φ σύλλογος «Σκουφᾶς»

Τήν τέταρτη ἡμέρα:

- Ἐο Μ/Φ σύλλογος «Σκουφᾶς», ὁ πολιτιστικός ὁργανισμός δήμου Ἠγουμένισας

- Η λαογραφική ομάδα Ροδαυγιωτών Άρτας
- Η χορωδία Ίερᾶς Μονῆς Ἀγίας Εἰρήνης Ξάνθης

Καί τήν πέμπτη ἡμέρα πραγματοποιήθηκε συναυλία παραδοσιακῆς Ἑπαιρώτικης μουσικῆς μέ τούς:

- Πέτρο-Λουκά Χαλκιά (κларίνο)
- Γρηγόρη Καψάλη (κларίνο)
- Ἀντώνη Κυρίτση-Γιάννη Παπακώστα (τραγούδι), μέ τή συνοδεία παραδοσιακῶν κομπανιῶν.

- Τό χορευτικό τμήμα τοῦ «Σκουφᾶ» παρουσίασε τό καλοκαίρι μέ μεγάλη ἐπιτυχία τό πρόγραμμα τοῦ στή Νάξο ὅπου εἶχε προσκληθεῖ ἀπό τό πολιτιστικό ὄργανισμὸ Δήμου Νάξου. Ἐπίσης στή Νίκαια Λάρισας ὅπου εἶχε προσκληθεῖ ἀπό τό Δήμο Νίκαιας.

- 13/12/2002

Ὁ «Σκουφᾶς» ὁργάνωσε στήν αἴθουσα τῆς Πνευματικῆς τοῦ Στέγης ὁμιλία-διάλεξη μέ τόν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων κ. Μιχαήλ Κορδώση, μέ θέμα «Ἡ κοινωνία τῆς Βυζαντινῆς Ἀρτας».

*

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

- 19/1/2003

Συνῆλθε στήν αἴθουσα τοῦ Συλλόγου ἡ Γενική συνέλευση. Ἐγκρίθηκαν ὁ ἀπολογισμὸς 2002-προϋπολογισμὸς 2003 καί ἐκλέχτηκε ἡ τριμελής ἐξελεγκτική ἐπιτροπή γιὰ τό ἔτος 2003.

- 19-23/2/2003

Τό θεατρικό τμήμα τοῦ «Σκουφᾶ» ἀνέβασε στήν Πνευματική Στέγη τοῦ Συλλόγου τό θεατρικό ἔργο τοῦ Π. Σαφφέρ, *Γέλιο στό σκοτάδι*, σέ σκηνοθεσία Βαγγέλη Τραϊφόρου, μουσική ἐπιμέλεια Ντίνου Καλούδη. Ἀπόδοση Θανάση Σκρουμπέλου, καλλιτεχνική ἐπιμέλεια Ἐβυ Νώνη, ἥχος-φωτισμὸς Γιώργος Τσαχρήστας.

- 26/2/2003

Ἡ χορωδία Δημοτικοῦ τραγουδιοῦ τοῦ «Σκουφᾶ» παρουσίασε ἀποκριάτικο πρόγραμμα μέ τίτλο *Σατύρων Ὡδές* στήν Πνευματική Στέγη τοῦ «Σκουφᾶ».

- 27/2/2003

Τσικνοπέμπτη, ὁ «Σκουφᾶς» ὁργάνωσε ἀποκριάτικο χορὸ στό Ξενοδοχεῖο «Βυζαντινόν».

- 8/3/2003

Τό χορευτικό τμήμα τοῦ Συλλόγου μέ συνοδεία ὀρχήστρας Δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ἔπλεξε στούς κεντρικούς δρόμους τῆς πόλης τό παραδοσιακό «Γαϊτανάκι».

- 22/3/2003

Ὁ «Σκουφᾶς», ὁ Σύνδεσμος Φιλολόγων Νομοῦ Ἀρτας καί οἱ ἐκδόσεις Κέδρος παρουσίασαν τό βιβλίο τοῦ συγγραφέα καί ποιητῆ Γιάννη Καλπούζου, *Μόνο νά τούς ἀγγίζα*.

- 25/3/2003

Ὁ «Σκουφᾶς» διοργάνωσε ὁμιλία-διάλεξη μέ τόν φιλόλογο κ. Δ. Σύγκελλο μέ θέμα «Τό 1821 καί τά σύγχρονα προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ».

Μετά τήν Ὁμιλία ἀκολούθησε ἡ ἀπονομή τῶν *Ἀγριαφώτειων* καί *Μπαρμπαστάθειων* Βραβείων, καθὼς καί ἡ ἀπονομή διπλώματος ἀνακηρύξεως ὡς ἐπιτίμου Προέδρου τοῦ «Σκουφᾶ» εἰς τόν Νομάρχην Ἀρτας κ. Λάμπρον Ρίζου.

- 3/4/2003

Ὁ «Σκουφᾶς» καί ὁ Σύλλογος Κυπρίων Σπουδαστῶν Ἀρτας διοργάνωσαν ἐκδήλωση γιὰ τόν ἀπελευθερωτικό ἀγώνα 1955-1959.

- 20/4/2003

Ὁ «Σκουφᾶς» διοργάνωσε ἔκθεση ζωγραφικῆς τῶν Ἑλένης Ἀθανασιάδου - Αἰκατερίνης Τόδουλου.

- 11/5/2003

Ὁ «Σκουφᾶς» διοργάνωσε ὁμιλία-διάλεξη μέ τόν καθηγητὴ φυσικῶν κ. Πέτρον Σαπρίκην μέ θέμα «Ὑλὴ καί Ἐνέργεια».

Ἡ Δ/ση Ἱστορίας Στρατοῦ ΓΕΣ μᾶς ἀπέστειλε 6 τόμους βιβλίων διαφόρων χρονικῶν περιόδων Στρατοῦ.

Ἡ Ἑθνική Βιβλιοθήκη μᾶς ἀπέστειλε δύο βιβλία (Δεκαδικὴ ταξινόμηση καί ὁδηγὸς σχολικῶν βιβλιοθηκῶν).

*

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Ἐκδόθηκε ἀπὸ τόν «Σκουφᾶ» τό βιβλίο τοῦ Ἰωάννου Ρωμανοῦ, *Τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου* καί διατίθεται ἀπὸ τόν Σύλλογο.

Ἐπίσης τό βιβλίο τοῦ καθηγητοῦ τῆς φιλολογίας τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἡλία Παναγ. Γεωργίου, *Κινέας ὁ Θεσσαλός, ὁ πιστὸς σύμβουλος τοῦ Πύρρου*.

*

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Ἰδρυμα Κώστα καί Ἑλένης Οὐράνη, γιὰ τό ἔτος 2003, 1467,35 εὐρώ.

Λάμπρος Τσιρογιάννης 30,00 ευρώ.

Νικόλαος Οικονόμου 150,00 ευρώ.

Βασίλειος Ματσούκας 20,00 ευρώ.

Βασιλική Μαραγκοῦ-Πίτσιλη, εἰς μνήμην Καίτης
Τόλου, 90,00 ευρώ.

Κων/νος Μπανιάς, εἰς μνήμην τοῦ πατρός του
Χρήστου, 30,00 ευρώ.

Ἡλίας Καρανίκας 20,00 ευρώ.

Ἀλεξάνδρα Τσάμη, εἰς μνήμην Γεωργίου Ἀναλο-
γίδη ἐπὶ τῇ συμπληρώσει ἑνὸς ἔτους ἀπὸ τοῦ
θανάτου του, 200,00 ευρώ.

Εἰρήνη Τσακίρη 100,00 ευρώ.

Ἑλένη Λάμπρου 20,00 ευρώ.

Γεώργιος Μπασιούκας 50,00 ευρώ.

Παῦλος Δόικας 20,00 ευρώ.

Ἀλέξανδρος Γεωργάκος 20,00 ευρώ.

Σπύρος Παπακώστας, εἰς μνήμην τοῦ φίλου του
Γεωργίου Ἀναλογίδη, 75,00 ευρώ.

Σωτήριος Φλόκας 30,00 ευρώ.

*

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΣΤΕΓΗ

Βασίλειος Μπανταλούκας 600,00 ευρώ.

Δῆμος Ἀρταίων 2934,00 ευρώ.

Ἰδρυμα Ἰωάννου Κωστοπούλου 3000,00 ευρώ.

*

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ὑπουργεῖο Παιδείας 1703,00 ευρώ.

*

ΔΩΡΕΕΣ

Ὁ Βασίλειος Μπανταλούκας δώρισε γιὰ τὴν βιβλιο-
θήκη τοῦ «Σκουφᾶ» τόμους τῆς μεγάλης Ἑλ-
ληνικῆς ἐγκυκλοπαίδειας «Πυρσός».

Ὁ Σύλλογος τῶν ἐν Ἀθῆναις Λεπιαντιῶν ὁ «Προ-
φῆτης Ἡλίας» δώρισε γιὰ τὴν βιβλιοθήκη τοῦ
«Σκουφᾶ» δύο τόμους βιβλιοδετημένους τῆς
ἐφημερίδας *Τὰ Λεπιαντικά Νέα*.

Ἡ οἰκογένεια Δημοσθένους Παπαβασιλείου Συμ-
βολαιογράφου καὶ εἰδικότερα ἡ κόρη του Πηνή
δώρισε στὸ «Σκουφᾶ» ἕνα παλιὸ σαλόνι τῆς
οἰκογένειας, παλαιᾶς τεχνιοτροπίας.

Ὁ Γεώργιος Τζουβᾶρας γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τὸ
βιβλίο τοῦ Γρηγόρη Καλογεροπούλου *Ἡπει-
ρωεῖάδα*.

Ἡ κ. Φωτεινὴ Παπαβασιλείου-Καλυβοπούλου δώ-
ρισε στὸ «Σκουφᾶ» ἕναν τόμο τῆς ἐφημερίδας
Ἡπειρωτικὴ Ἠχώ τὴν ὁποία ἐξέδιδε ὁ αἰμνι-
στος πατέρας της Βασίλειος Παπαβασιλείου
στὴν Ἄρτα τὸ 1923.

Ἡ κ. Ἀγγελικὴ Νικάκη δώρισε στὴ βιβλιοθήκη τοῦ
Συλλόγου μία σειρά βιβλίων τῆς γιανιᾶς τῆς
Ἀντιγόνης Νικάκη ποὺ ὑπηρετίσσε ὡς ἐκπαιδευ-
τικός στὴν Ἄρτα.

Ἡ Μαθηματικὴ Ἑταιρεία (παράρτημα Ἄρτας) λόγῳ
τῆς καλῆς συνεργασίας μὲ τὸν «Σκουφᾶ» πρό-
σφερε ἕνα μηχανήμα προβολῆς διαφανιῶν
(projector).

«ΣΚΟΥΦΑΣ»

Περιοδική Έκδοση τοῦ Μ/Φ Συλλόγου Ἀρτας «Ὁ Σκουφᾶς»
Διεύθυνση: Πρὸς τὸν Σύλλογο «Ὁ Σκουφᾶς» – Ἀρτα,
Πλατεία Ἐθν. Ἀντιστάσεως – 47 100

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

Ἐκδίδεται ἐπὶ μισὸν αἰῶνα
μέ τις ἐνισχύσεις τῶν συνδρομητῶν
καὶ τῶν φίλων του.

Δέν ἐπιβαρύνει
οὔτε τὸν δημοτικόν, οὔτε τὸν κρατικόν
προϋπολογισμό.

Ἐνισχύστε τὸν «Σκουφᾶ».

ΣΤΑ ΓΡΑΦΕΙΑ ΤΟΥ «ΣΚΟΥΦΑ»

Πλατεία Ἐθν. Ἀντιστάσεως, Ἀρτα. Τ.Κ. 47 100
(τηλέφωνα: 268 10/27767, 28 171, 74767)

ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ

- Τό «Δοκίμιον Ἱστορικόν περὶ Ἀρτης καὶ Πρεδέξης»
τοῦ Σεραφεῖμ Ξενοπούλου, Μητροπολίτου ἄλλοτε Ἀρτης
- Ἡ «Ἀμβρακία» τῆς Χρυσ. Τζουδάρ-Σουλῆ
- Ἡ «Ὀλυμπιάς» τοῦ Πέτρου Γαρουφαλῆ
- Τὰ «Πρακτικά Διεθνoῦς Συμποσίου γιὰ τὸ Δεσποτᾶτο τῆς Ἡπείρου»
- Ἡ «Ἱστορία τοῦ Συλλόγου “Σκουφᾶς” 1896-1996» τοῦ Γιαν. Τσοῦταινου
- Τό ἔργο τοῦ Γιάννη Μόραλη «ANAMONH» σέ offset, 0.40x0.50

Παρακαλοῦνται οἱ συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ μας νὰ
στέλνουν μόνο ἀδημοσίευτη ἐργασία τους. Νά εἶναι δέ
δακτυλογραφημένη ἀπὸ τὴ μία ὄψη τοῦ χαρτιοῦ. Οἱ χει-
ρόγραφες ἐργασίες δέν θὰ δημοσιεύονται, γιὰτὶ προκύ-
πτουν πολλὰ προβλήματα μέ τὰ τυπογραφεῖα.

Διεύθυνση γιὰ ἀποστολὴ συνεργασίας: Σύλλογο «ΣΚΟΥ-
ΦΑ» Ἀρτας (γιὰ τὸ περιοδικὸ «Σκουφᾶς», Ἀρτα, Πλα-
τεία Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως – 47 100).